

RESSENYES
I NOTES CRÍTIQUES

RESSENYES COLLECTIVES

Selecció d'edicions i estudis lullians (1999-2000)

- ARAGÜÉS ALDAZ, José: «Falses semblances», *ejemplarismo divino y literatura ejemplar a la luz de Ramón Llull*, dins *Actas del VIII Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, Santander, 22-26 setiembre de 1999, Santander, Consejería de Cultura, AHLM, 2000, ps. 175-183.
- BADIA, Lola: *La literatura alternativa de Ramon Llull: tres mostres*, dins *Actes del VII Congrès de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval (Castelló de la Plana, 22-26 de setembre de 1997)*, ed. Santiago Fortuño Llorens, Tomàs Martínez Romero, I, Castelló de la Plana, Publicacions de la Universitat Jaume I, 1999, ps. 11-32.
- BADIA, Lola: *La caiguda dels greus i la digestió dels remugants: variacions lullianes sobre l'experiència del coneixement*, dins *Estudis de Filologia Catalana. Dotze anys de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes, Secció Francesc Eiximenis*, ed. Pep Valsalobre i August Rafanell, Girona, Institut de Llengua i Cultura Catalanes / Montserrat, 1999, ps. 153-173.
- BARCELÓ I CRESPI, Maria i ENSENYAT I PUJOL, Gabriel: *Els nous horitzons culturals a Mallorca al final de l'Edat Mitjana*, pròl. J. N. Hillgarth i Gabriel Ensenyat i Pujol, Ciutat de Mallorca, Edicions Documenta Balear, 2000.
- CABRÉ, Lluís: *Homilètica lulliana: context i públic a l'ombra de l'Art*, «Studia Lulliana», núm. 40 (2000), ps. 3-22.
- CABRÉ, Miriam: *Cerverí de Girona and his poetic traditions*, Londres, Tamesis, 1999.
- COURCELLES, Dominique de: *Raymond Lulle (1235-1316) et Pierre de Jean Olivi (1247-1298): la «science divine», les conflits des savoirs et des institutions*, dins *Pierre de Jean Olivi (1248-1298). Pensée scolastique, dissidence spirituelle et société*, ed. Alain Boureau i Sylvain Piron, París, Vrin, 1999 («Études de Philosophie Médiévale»); ps. 373-387.
- DAMBERGS, Yanis: *Elemental Figure Symmetry*, «Studia lulliana», núm. 40 (2000), ps. 111-115.
- DÍAZ I VILLALONGA, Ramon (ed.): Anònim, *Comèdia del Beato Remon Llull*, Barcelona, Universitat de les Illes Balears / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999 («Biblioteca Marian Aguiló», 30).

- DOMÍNGUEZ, Fernando: *Der Religionsdialog bei Raimundus Lullus. Apologetische Prämissen und kontemplative Grundlage*, dins *Gespräche lesen. Philosophische Dialoge im Mittelalter*, ed. Klaus Jacobi, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1999, ps. 263-290.
- DOMÍNGUEZ REBOIRAS, Fernando: *El discurso luliano sobre María*, dins *Gli studi di mariologia medieval. Bilancio storiografico. Atti del I Convegno Mariologico della Fondazione Ezio Franceschini. Parma 7-8 novembre 1997*, ed. Clelia Maria Piastra, Sismel, Edizioni del Galluzzo, 2001, ps. 277-303.
- GAYÀ, Jordi: *Informe Olivi sobre una teoria acerca de las razones reales esenciales*, «Studia Lulliana», núm. 39 (1999), ps. 3-23.
- GALMÉS DE FUENTES, Álvaro: *Ramón Llull y la tradición árabe*, Barcelona, Quaderns Crema, 1999.
- GARCÍAS, Domingo: *Ramon Llull y el teatro mallorquín setecentista*, «Studia Lulliana» núm. 39 (1999), ps. 54-84.
- HAMES, Harvey J.: *Conversion via Ecstatic Experience in Ramon Llull's «Llibre del gentil e dels tres savis»*, «Viator», núm. 30 (1999), ps. 181-200.
- HAMES, Harvey: *Jewish Magic with a Christian Text: A Hebrew Translation of Ramon Llull's «Ars Brevis»*, «Traditio», núm. 54 (1999), ps. 283-300.
- HAMES, Harvey: *The Art of Conversion: Christianity and Kabbalah in the Thirteenth Century*, Leiden, Brill, 2000.
- LLINÀS, Carles: *Ars angelica. La gnoseologia de Ramon Llull*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2000 («Treballs de la Secció de Filosofia i Ciència Socials», XXVI).
- LULL, Ramon: *Ars brevis. Lateinisch - deutsch*, trad. Alexander Fidora, Hamburg, Felix Meiner Verlag, 1999 («Philosophische Bibliothek» 518).
- PEREIRA, Michela i SPAGGIARI, Barbara: *Il «Testamentum» alchemico attribuito a Raimondo Lullo. Edizione del testo latino e catalano del ms. Oxford, Corpus Christi College, 244*, Florència, SISMEL / Edizioni del Galluzzo, 1999 («Millennio Medievale», 14).
- PUIG I OLIVER, Jaume de: *El «Dialogus contra lullistas» de Nicolau Eimeric. Edició i estudi*, «Arxiu de Textos Catalans Antics» (ATCA), núm. 19 (2000), ps. 7-296.
- PUIG I OLIVER, Jaume de: *La Sentència definitiva de 1419 sobre l'ortodòxia lul·liana. Contextos, protagonistes, problemes*, ATCA, núm. 19 (2000), ps. 297-388.
- PUIG I OLIVER, Jaume de: *Un Domènec Llull del 1341, descendent de Ramon Llull?*, ATCA, núm. 19 (2000), ps. 505-506.
- PUIG I OLIVER, Jaume de: *Notes sobre el manuscrit del «Directorium inquisitorum» de Nicolau Eimeric conservat a la Biblioteca de El Escorial (ms. N. I. 18)*, ATCA, núm. 19 (2000), ps. 525-560.
- RAMIS, Gabriel: *Historia de la Causa de Canonización del Siervo de Dios Ramón Llull, Llamado Beato (1232c.-1315)*, «Analecta Tor», núm. 31/165 (2000), ps. 307-325.
- RUBIO, Josep E.: *La gestació de la figura A de l'Art lul·liana en el «Llibre de contemplació»*, dins *Estudis de Llengua i Literatura en honor de Joan Veny*, ed.

- Josep Massot i Muntaner, Vol. II, Barcelona, Universitat de Barcelona / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, ps. 5-23.
- RUBIO ALBARRACÍN, Josep Enric: *Les figures de l'Art lulliana: la transmutació de l'Art en literatura*, dins *Actes del VII Congrés de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval (Castelló de la Plana, 22-26 de setembre de 1997)*, ed. Santiago Fortuño Llorens, I, Castelló de la Plana, 1999, ps. 187-198.
- RUBIO ALBARRACÍN, Josep Enric: *Com és la vertadera Figura X de l'Ars compendiosa inveniendi veritatem?*, «Studia Lulliana», núm. 40 (2000), ps. 47-80.
- RUIZ SIMON, Josep Maria: *L'Art de Ramon Llull i la teoria escolàstica de la ciència*, Barcelona, Quaderns Crema, 1999.
- SANTANACH I SUÑOL, Joan: *Perduts, amagats i retrobats. Història de dos manuscrits de la «Doctrina pueril»*, «Els Marges», núm. 68 (2000, des.), ps. 106-117.
- SANTANACH I SUÑOL, Joan: *Notes per a la cronologia del cicle de l'Ars compendiosa inveniendi veritatem*, «Studia lulliana», núm. 40 (2000), ps. 23-46.
- SOLER, Albert: *Espiritualitat i cultura: els laics i l'accés al saber a final del segle XIII a la Corona d'Aragó*, «Studia Lulliana», núm. 38 (1998), ps. 3-26.
- SOLER, Albert: *Il papa angelico nel «Blaquerna» di Ramon Llull*, «Studi Medievali» (3a serie), núm. 40 (1999), ps. 857-877.

És de justícia obrir aquest repàs a les novetats bibliogràfiques lullianes més rellevants dels anys 1999-2000 (i ocasionalment, 1998) fent referència al llibre de Josep M. Ruiz Simon, *L'Art de Ramon Llull i la teoria escolàstica de la ciència* (1999), sens dubte una de les aportacions més notables als estudis lullians de les darreres dècades. El treball és un avenç enorme en el procés de determinació del context cultural i intel·lectual en què es desenvolupa el pensament i l'obra del beat Ramon. L'autor analitza amb detall les relacions que l'Art lulliana observa amb la teoria de la ciència aristotelicoescolàstica vigent a la universitat que era contemporània a Llull. La tesi principal de l'obra és que la significació i la gènesi de l'Art no són comprensibles fora del debat universitari que es dona a partir de Bonaventura i de Tomàs d'Aquino i de la condemna parisenca de 1277, i que planteja la fonamentació de la ciència cristiana en les bases de l'aristotelisme.

Llull construeix la seva Art amb voluntat d'oferir una alternativa a la ciència escolàstica, que plantejava alguns problemes essencials que la filosofia dels segles XVI i XVII es va encarregar de subratllar. Fer ciència per a la universitat medieval, d'acord amb una lectura reduccionista d'allò que Aristòtil estableix als *Analytica posteriora*, volia dir demostrar les raons d'uns fets ja coneguts a partir d'uns principis evidents i necessaris en ells mateixos, els de cada ciència particular. La ciència, per tant, demostrava coses ja sabudes però no descobria coses noves. La dialèctica, en canvi, d'acord amb els *Topica* d'Aristòtil, permetia trobar arguments nous, però sempre dins de l'àmbit de l'opinió, de la probabilitat, no de la demostració. D'aquesta concepció se'n derivaven tres problemes principals: una fonamentació deficient de les ciències particulars; la falta de concordança entre la filosofia aristotèlica i la teologia cristiana; la dificultat de constituir la teologia

com a ciència, segons els requisits de la ciència aristotèlica. Llull, bo i partint de les premisses de l'epistemologia aristotèlicoescolàstica, planteja una Art que és una nova ciència universal, inexistente a l'escolàstica, i que permet de corregir aquestes deficiències perquè és inventiva (*ars inveniendi*), com la dialèctica aristotèlica, i fa possible trobar nous arguments per a la recerca de la veritat; però al mateix temps és demostrativa, com les ciències particulars, ja que els arguments trobats impliquen la necessitat de les conclusions a què permeten arribar; i, finalment, és general perquè és aplicable a totes les ciències. És per aquestes prestacions que l'Art va ser entesa durant els segles XVI i XVII com una alternativa a la ciència aristotèlicoescolàstica.

El llibre de Ruiz Simon desenvolupa amb una claredat admirable les idees ara tot just enunciades. L'apreciació precisa del lloc que ocupa l'opus lul·lià en el món intel·lectual del seu temps contribueix notablement a aclarir qüestions llargament controvertides en els estudis lul·lians. Com ara la del suposat anacronisme del pensament de Llull, que sovint s'ha dit que era més propi del segle XII que no de la seva mateixa època. Ruiz Simon aclareix, crec que per primer cop, fins a quin punt és pertinent aquest prejudici tan estès: la posició de Llull s'ha d'entendre en el context del debat entre tomistes i neoaugustinians per l'aristotelització de la ciència universitària; el beat fa una proposta que vol superar les dues posicions antagoniques, i demostra al mateix temps una preocupació per la fragmentació de la saviesa cristiana que els plantejaments aristotèlics suposaven i una consciència aguda de la centralitat de la teoria aristotèlica de la demostració en la constitució de la ciència. En un sentit similar, vegeu les precisions diàfanques que fa l'autor al tema de la relació entre fe i raó en el pensament del beat (p. 380 i seg.), de les millors que s'hagin escrit sobre la qüestió.

El repàs als llibres de temàtica lul·liana publicats en els darrers anys ens porta al de Carles Llinàs, *Ars angelica: la gnoseologia de Ramon Llull* (2000). L'autor hi defensa la tesi que l'Art lul·liana pot considerar-se paraula angèlica i divina en la mesura que raona i prova la manifestació de les «raons divines». La tercera part del treball, sens dubte la més interessant, fa un repàs a l'angelologia cristiana i a la del beat Ramon, amb especial atenció al *Llibre dels àngels* i al *Liber de locutione angelorum*. Atès el paper de mediació que els àngels tenen en tota revelació divina no sembla foraviada la lectura de Llinàs. La segona part de l'obra és dedicada a l'estudi de la gnoseologia lul·liana, al coneixement de Déu i a la relació entre fe i raó en el pensament del beat. Per bé que aquesta part és correcta en el plantejament i conté nombroses indicacions interessants, hom pensa que s'hauria beneficiat no pas poc del llibre de Ruiz Simon ara ressenyat, publicat un any abans (o almenys dels diversos avançaments que se n'havien fet; per exemple, a «Studia Lulliana», núm. 33, 1993). En general, trobo a faltar en el treball de Llinàs una contextualització històrica més rigorosa dels temes que planteja, moltes vegades limitats a la discussió sobre idees filosòfiques o teològiques en una dimensió immaterial, atòpica i gairebé intemporal. Per exemple, per a una correcta avaluació de la importància que pot tenir la concepció de l'Art com a paraula angèlica en el

desenvolupament del sistema lull·lià, sembla indispensable posar en relació aquest concepte amb el procés històric de manifestació de l'origen sobrenatural de l'Art; un procés que apareix definitivament descrit a la *Vita coetanea*, el 1311, però del qual no hi ha rastres anteriors a 1295. No puc deixar de consignar que el llibre presenta una organització abstrusa i reiterativa, que el fa excessivament prolix; és massa deutor encara del seu format original com a tesi doctoral.

El llibre de Harvey Hames (2000) sobre Llull i el judaisme medieval ha de ser saludat com una obra plena de referències i d'informacions útils i suggeridores. Es proposa d'examinar les relacions entre Llull i els jueus que li eren coetanis a la Corona d'Aragó, Mallorca i Occitània, intentant de reconstruir un context cultural i religiós ric de contactes i d'intercanvis, d'interessos paral·lels i de similituds. Hames, de fet, revisa el concepte restrictiu de font textual i d'influència directa i proposa partir de l'estudi i de la determinació del brou comú on es couen i es difonen inquietuds intel·lectuals i espirituals similars; insisteix a assenyalar la improbabilitat essencial que desenvolupaments paral·lels entre comunitats religioses diferents siguin fenòmens aïllats i sense relació entre ells. En efecte, no es pot deixar de posar en relació fenòmens contemporanis, en l'espai i en el temps, encara que no comparteixin préstecs materials evidents. Així, la càbala jueva, com a teosofia i com a mística, es desenvolupa en el mateix medi que l'espiritualisme franciscà, fenòmens ambdós que, a més, presenten coincidències en les formes de difusió del seu missatge (la paraula escrita, el sermó i l'exemple personal).

Hames duu a terme una anàlisi exhaustiva i afinada de les relacions que coneixem entre Llull i els jueus, especialment a partir de les seves obres; fa un esforç de reconstrucció del context en què es produeixen aquests contactes i supera la dicotomia simplista que es limita a marcar-los com a tolerants o com a intolerants: Llull és, sobretot, pragmàtic en les seves relacions amb els jueus i en pretén sempre la conversió. L'autor també vol posar de manifest les afinitats que hi ha entre la metafísica lull·liana i la càbala, bo i admetent-ne el substrat intel·lectual comú; en tot cas, sembla innegable que Llull es fa ressò d'alguns dels temes cabalístics en discussió en el seu temps. D'altra banda, Hames analitza els aspectes que poden tenir una voluntat apologètica adreçada als jueus en la doctrina lull·liana de la Trinitat i de l'Encarnació; especialment, se centra en aquells aspectes que poden haver estat concebuts tenint al cap els cabalistes. Finalment, analitza textos del cabalista Salomó Ibn Adret, principal deixeble de Nahmànides i líder de la comunitat jueva de Barcelona, que podrien ser respostes als textos lull·lians. El treball de Hames subratlla la importància indubtable del vessant apologètic del projecte lull·lià. Al meu entendre, té el defecte de subestimar-ne la dimensió intel·lectual, aquella que el vincula al món escolar cristià. És cert que l'impuls inicial de Llull és missional i apologètic, però no entendríem el conjunt de la seva obra, ni el seu desenvolupament, sense posar-la en relació amb el món universitari del seu temps; just com ha fet Josep M. Ruiz Simon als seus treballs.

El llibre d'Álvaro Galmés (1999) no representa cap avenç significatiu a l'estudi complex de les relacions existents entre Llull i la tradició àrab; no és, lamen-

tablement, el paral·lel, en àmbit musulmà, de l'obra de Hames. Galmés se centra sobretot en l'anàlisi del *Llibre d'amic e amat* i elabora una llista de paral·lelismes de tota mena entre la mística sufí i l'opuscle lullian, que oposa de manera simplista a la mística cristiana o a l'amor trobadoresc. És evident que, si no superem aquest estadi de discussió, basat en oposicions excloents i en llistes de similituds, és impossible d'avançar en el tema. D'altra banda, el de Galmés és un treball bibliogràficament gens posat al dia i marcat amb un prejudici filoarabista tan fort com el prejudici antiarabista que denuncia en uns estudis lullians contemporanis que l'autor coneix molt parcialment.

Un altre llibre rellevant per als estudis lullians és el que Miriam Cabré (1999) ha dedicat al trobador Cerverí de Girona i a la seva obra poètica. El seu interès radica no només en el fet que Cerverí i Lull siguin coetanis o en el fet que l'un pugui actuar, per oposició, com a contrast literari, o fins biogràfic, de l'altre; sinó, i sobretot, en el fet que Cerverí i Lull se situen en un mateix context d'accés dels laics a la cultura sàvia dels clergues. La influència en un i altre autor del fenomen que difon i prestigia el saber escolar al segle XIII és decisiva per explicar les seves vides i les seves obres. El treball de Miriam Cabré segueix de prop aquesta tendència en l'obra de Cerverí i la situa amb precisió en el seu context històric i cultural. Voldria cridar l'atenció sobre la introducció del llibre, que ofereix un interès especial més enllà del tema objecte d'estudi. Representa una brillant síntesi sobre la cultura catalana durant el període que comprèn la producció conservada de Cerverí, 1259-1280, especialment vinculada amb Pere el Gran, el principal dels patrons del trobador. Miriam Cabré posa de manifest fins a quin punt Cerverí entén el seu ofici de trobador, i projecta en la seva obra una imatge d'ell mateix, com el de coneador i transmissor d'un *saber* superior, amb una dimensió ètica; s'acosta, doncs, a la funció del trobador com a conseller. Cabré també posa en relació aquest *jo* moralitzador amb el que produeixen altres models retòrics: el predicador, el foll... Aquesta alta consideració del saber és alhora causa i efecte de la convergència en la seva obra no només de la tradició trobadoresca, sinó també de coneixements i procediments que provenen de l'escolàstica universitària, divulgats en un medi cortesà. La varietat d'estímuls, la integració de tradicions, l'experimentació formal i l'alta valoració del saber no pot deixar de posar-se en relació amb el cas coetani d'un Lull que, cal no oblidar-ho, parteix d'una tradició cultural similar: trobadoresca o, si més no, cortesana.

Els dos anys objecte d'aquesta ressenya han estat excepcionalment minsos en edicions de textos lullians. Per a un proper lliurament queda l'edició de l'imponent *Arbor scientiae* publicada a les *Raimundi Lulli Opera Latina* (ROL 24-26), tres volums que porten data del 2000, però que han aparegut ben entrat el 2001. Ara hem de limitar-nos a prendre en consideració l'edició que Alexander Fidora ha dut a terme de l'*Ars brevis* (1999). Una edició que millora sensiblement el text que havia aparegut al volum 12 de les ROL; d'altra banda, s'acompanya el text llatí original amb una traducció a l'alemany i una excel·lent introducció que assenyala el context intel·lectual de l'Art, els seus mecanismes i la seva recepció en la història del lullisme.

Michela Pereira i Barbara Spaggiari (1999) han fet una molt rellevant contribució a l'estudi del pseudolullisme alquímic. Es tracta, ni més ni menys, que de l'edició crítica del text llatí original del *Testamentum* (vers 1332) i de la seva traducció catalana medieval, en pàgines acarades. La present edició completa l'estudi esplèndid que la mateixa Pereira havia fet d'aquesta obra cabdal del corpus alquímic atribuït al beat: *L'oro dei filosofi. Saggio sulle idee di un alchimista del Trecento* (Spoleto, 1992). De la introducció, cal remarcar l'esbós del perfil intel·lectual de l'anònim autor del *Testamentum* i de l'ambient cultural en què produeix: un mallorquí, que havia estudiat a Montpeller, amb una sòlida base de cultura mèdica universitària (noció d'una ciència mèdica universal i d'una farmacologia universal), de tall arnaldia, i que acaba treballant a la Gran Bretanya cap a 1332. Totes les indicacions són valuosíssimes per a la reconstrucció del context en què es desenvolupa la ciència en vulgar en àmbit occitanocatalà, entre el final del segle XIII i la primera meitat del segle XIV; un context al qual no és aliè, és clar, el Llull autèntic. També és del màxim interès l'estudi de la tradició textual de l'obra: original llatí que conté rastres evidents de la catalanitat del seu autor (un tipus lingüístic ben proper al de moltes obres lul·lianes autèntiques, doncs), compost cap a 1332; traducció catalana del text llatí situable entre 1332 i 1440; complexitat de la transmissió, amb passatges glossats i versions diverses de certes parts; un còdex editat amb sentit crític al 1445 per l'alquimista John Kirkeby; edicions als segles XVI i XVII. L'edició de Spaggiari de la versió catalana presenta alguns problemes de criteri que donen com a resultat un text de lectura difícil a causa d'un respecte excessivament escrupolós per totes les lectures que transmet el manuscrit.

El capítol de llibres lul·lians, el tanquem amb el que Maria Barceló i Gabriel Ensenyat (2000) dediquen a la cultura a Mallorca a la fi de l'edat mitjana i que conté un capítol dedicat al lul·lisme. El treball posa en relleu com els representants d'uns nous corrents de pensament procedent del contacte amb els nuclis italians que difonen les *litterae humaniores* (Ferran Valentí, Mateu Malferit, Joan Valero, Bartomeu de Verí, Esperandéu Espanyol, els Muntanyans, els Olesa...) comparteixen l'interès per Llull. Els autors fan una aportació d'interès a la història del lul·lisme mallorquí gràcies a l'exhumació de nous documents d'arxiu.

El mateix Harvey Hames, de qui ja hem parlat, ha publicat el 1999 dos articles de temàtica lul·liana en dues prestigioses revistes internacionals. El de «Viator» postula l'existència d'un doble nivell de lectura en el *Llibre del gentil*: d'una banda, la lectura evident, com a text narratiu apologètic; de l'altra com a text alegòric i simbòlic que permetria entendre l'obra com a descripció d'un procés místic: el que porta l'ànima (el gentil) fins a la contemplació extàtica de la divinitat. Encara que l'argumentació de Hames és enraonada i fonamentada en textos, lul·lians i d'altri, conté una deficiència metodològica, insalvable al meu entendre: no aconsegueix d'aportar cap indicatiu sòlid que l'autor del *Gentil* hagi volgut dotar el seu text de la pretesa interpretació alegòrica. A l'article de «Traditio», Hames dóna notícia d'una traducció hebrea de l'*Ars brevis* lul·liana duta a terme entre juliol i agost de 1474 a Senigallia, una ciutat a la costa adriàtica italiana. Sens dubte,

es tracta d'un dels descobriments més rellevants dels estudis sobre el lullisme en els darrers anys. Tal com diu l'autor, l'interès efectiu que els fidels d'una religió mostren pels textos d'una altra religió és una dada de primera magnitud.

Lola Badia, als seus dos articles de l'any 1999, aprofundeix en la noció de «literatura nova» lulliana, un concepte que no és original del beat, però que es justifica a partir de la voluntat de constituir una «lògica nova», una «medicina nova», una «astronomia nova», una «geometria nova» o una «retòrica nova» que segueixin els paràmetres de l'Art. En efecte, la literatura lulliana és alternativa perquè no és fruit de la *imitatio* de la tradició (encara que el beat hi faci concessions), sinó de l'aplicació dels presupòsits de l'Art. L'autora n'analitza algunes mostres provinents d'exemples de temàtica natural amb lliçó moral incorporada i que provenen del *Llibre de contemplació*, del *Llibre de meravelles* i de l'Arbre exemplifical de l'*Arbre de ciència*, tres enciclopèdies també alternatives. Els resultats de les anàlisis són tan suggeridores com aquella noció de transmutació de la ciència en literatura que va postular Pring-Mill en el seu moment.

En el mateix àmbit d'estudi de la concepció literària de Llull, el treball d'Aragués (1999) analitza la distorsió que fa la *Rhetorica nova* de les dues teories generals de l'exemplarisme vigents a l'edat mitjana.

Lluís Cabré (2000), al seu article d'«Studia Lulliana», ressegueix el desenvolupament de la predicació lulliana des de 1283 fins a 1313. Cabré subratlla que l'homilètica inicial del beat està molt lligada amb l'evangelització popular, i que la filosofia natural hi fa paper d'intermediària, d'una banda perquè és el subjecte de l'Art, i de l'altra perquè proporciona *exempla*; en canvi, a partir dels anys 1304-05, potser com a conseqüència del permís que Llull rep del rei Jaume II per predicar a sinagogues i a mesquites (1299), el beat manifesta un interès per una predicació apològica, centrada en el dogma.

Fernando Domínguez (1999) investiga la tipologia del diàleg lullian, els seus contextos literaris i de divulgació científica, i la seva relació amb l'apologètica. Fa un estudi contrastat de la tradició dominicana de polèmica religiosa i de la solució lulliana, tal com apareix al *Llibre del gentil*. Fa un repàs també als materials especulatiu que conté el *Llibre de contemplació*. El mateix Domínguez és autor d'una contribució sobre mariologia lulliana al «Convegno Mariologico» de la Fondazione Ezio Franceschini, que va tenir lloc a Parma el 1997. Es tracta d'un treball excel·lent que situa el discurs lullian sobre la Mare de Déu en el context global del seu pensament teològic, amb totes les seves peculiaritats: el lloc que ocupa Maria en la creació i en la història té una dimensió cosmològica (en l'escala de les criatures, graó excel·lent entre creador i criatura) i és una conseqüència lògica de la trinitat i de l'encarnació (dipositària de l'activitat *ad extra* de la divinitat i compartícep en l'exaltació redemptora de la natura creada); un discurs que és capaç d'integrar la tradició mariana popular en el sistema artístic.

Jordi Gayà (1999) extreu de l'obra de Pere de Joan Olieu una tesi metafísica que el menoret reporta com a present al seu temps. Es tracta d'una teoria que aporta elements per considerar l'estructura de l'ésser com una cosa dinàmica en

ella mateixa; que serveix per fonamentar la primacia de la voluntat; que aprofundeix la raó d'exemplaritat que uneix les criatures amb Déu, especialment amb la trinitat. Es tracta d'una aportació a la determinació del context lullià, ja que la tesi té un aire de familiaritat amb la teoria dels correlatius. Dominique de Courcelles (1999) fa un repàs en paral·lel de la trajectòria vital i intel·lectual de Llull i Olieu; el treball fa suggeriments interessants, però cal advertir que conté força imprecisions, errors i simplificacions.

El darrer volum de la revista «Studia Lulliana» conté dos treballs dedicats a l'anàlisi de figures de l'Art lulliana. J. E. Rubio (2000) se centra en la figura X de l'*Art abreujada d'atrotar veritat* tal com apareix als manuscrits i en remarca les diferències respecte de la versió utilitzada correntment, que és la que va preparar Salzinger per a l'edició moguntina; l'autor estableix quina era la figura original i en proposa una interpretació. D'altra banda, Y. Damberg (2000) estudia la Figura Elemental i la seva organització geomètrica. El mateix Rubio és autor de dos altres articles relatius a les figures lullianes. Al primer (1998) estudia el desenvolupament de la figura A de l'Art, del *Llibre de contemplació a l'Art abreujada d'atrotar veritat*. Al segon (1999), fa notar com els principis de l'Art, articulats en les diverses figures, són presents al *Llibre d'amic e amat* i per mostrar-ho redueix a formulació algebraica artística diversos versicles.

El volum 19 de l'«Arxiu de Textos Catalans Antics» (2000) recull diversos treballs de Jaume de Puig sobre lullisme i antilullisme del segle XIV. El primer és un documentat estudi i una edició del *Dialogus contra lullistas* (1389) de Nicolau Eimeric, un text inquisitorial, en forma de dotze diàlegs diferents, que té el lullisme posterior a Llull en el seu punt de mira (més que no pas la doctrina lulliana, centre d'interès del precedent *Expurgate vetus fermentum*). El segon és l'estudi i l'edició de la sentència definitiva de 1419 sobre l'ortodòxia lulliana, que representa una primera aproximació en profunditat i una primera prospecció dels problemes històrics i crítics que planteja el document, amb els textos que li són adjunts, tan decisius per a la història del lullisme; l'edició és duu encara a terme a partir del text imprès *princeps* d'Alfonso de Proaza, de 1510. El tercer treball de Puig exhuma un document de 1341 relatiu a un Domènec Llull, burgès de Ciutat de Mallorca, el grau de parentiu del qual amb el beat Ramon fa de mal determinar. El quart, són unes notes codicològiques i textuals del manuscrit del *Directorium inquisitorum* d'Eimeric conservat a la Biblioteca de l'Escorial.

Tres treballs recents s'han ocupat del lullisme mallorquí de l'època moderna. Ramon Díaz (1999) ha publicat l'anònima *Comèdia del Beato Ramon Llull* de 1702. Domingo Garcías (1999), d'altra banda, recopila informació sobre aquesta i altres obres mallorquines de teatre de caràcter lullià de l'època. Gabriel Ramis (2000) és autor d'un resum clar, útil i fiable de la història del procés de canonització del beat Ramon.

Joan Santanach, en un treball publicat a «Studia Lulliana», fa un repàs minuciós a la cronologia de les obres del cicle (1274-1283) de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* que, com és sabut, és el període més pobre pel que fa a evidèn-

cies de datació externes als mateixos textos. L'estudi acaba amb una proposta de nova ordenació d'aquestes obres, d'acord amb el catàleg Bonner. En el segon dels seus treballs, Santanach refà la rocambolesca història de dos manuscrits de la *Doctrina pueril*, que des de fa temps es donaven per perduts i que, de no fa gaire, han estat trobats; no es tracta d'un cas anecdòtic, ja que un dels manuscrits implicats és del segle XIV; tot plegat, l'autor posa al descobert algunes misèries de la bibliofília catalana moderna.

Finalment, qui signa aquestes ratlles, és autor de dos articles en el període objecte d'atenció. El primer (1998, aparegut l'any següent) pretén mostrar com les inquietuds espirituals que els laics manifesten al segle XIII (especialment les que s'expressen a través de la pietat penitencial) són un estímul importantíssim per a l'emancipació intel·lectual; el treball ressegueix traces d'aquest fenomen a la Corona d'Aragó i a Occitània, del qual el mateix Lull i Arnau de Vilanova són casos excel·lents. El segon, publicat a «Studi medievali», detecta la presència dels temes mil·lenaristes del papa angèlic i de l'últim emperador al *Blaquerna*, que pot ser entès així com un testimoni molt reculat en el temps dels dos mites (vers 1283) i alhora com un cas únic i insòlit de desenvolupament narratiu d'ambdós.

ALBERT SOLER

Repertori de manuscrits catalans

DURAN, Eulàlia (dir.): *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. I, compilació a cura de M. del Mar BATLLE, Eulàlia MIRALLES, Maria TOLDRA i Joan TRES, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1998 («Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica», L).

DURAN, Eulàlia (dir.): *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. II.1, compilació a cura d'Eulàlia MIRALLES i Maria TOLDRA, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2000 («Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica», LV).

Els dos primers lliuraments del *Repertori de manuscrits catalans* es drecen davant de la mirada atenta i admirativa del lector especialitzat com una contribució cabdal per a la historiografia literària catalana dedicada a l'edat moderna. Es tracta de la fase inicial d'un ambiciós projecte que, centrat com està, ara per ara, en el segle XVI, ve a desestimar definitivament i taxativa el caduc, injustificat i, sovint, malintencionat tòpic de la *Decadència*, gràcies al pes de la part positiva; aquella que, per la seva claredat i precisió, no deixa espai a la vana especulació o a la manipulació ideològica. En efecte, la tradició vuitcentista havia llançat aquest terme denigrant, amb l'objectiu d'anomenar la producció cultural del període

comprès entre el XVI i el XVIII, per contraposició amb un altre, el de *Renaixença*, que quedava connotat favorablement.

Sí que és cert que, arran de l'entrada de la casa dels Trastàmara a les terres catalanes, la nostra llengua va perdre influència progressivament, en pro del castellà, entre el permeable i mimètic estament aristocràtic. La mort sense descendència del rei Martí l'Humà, el 1410, va actuar com a desllorigador d'un complex conflicte successori: va suposar la fi de la nissaga autòctona i l'entronització, pel Compromís de Casp, de Ferran d'Antequera, que pertanyia a la dinastia forana; per primera vegada, s'obria pas a una lenta penetració del castellà a la Corona Catalanoaragonesa. Uns anys després, el 1474, té lloc el matrimoni dels Reis Catòlics amb la consegüent aliança dels respectius regnes; uns avatars que no van comportar implicacions lingüístiques immediates, perquè Castella estava concentrada a reunir efectius econòmics, militars i logístics per a l'expansió territorial a la Península Ibèrica i a ultramar —no oblidem dues fites fonamentals: la presa de Granada i la conquesta d'Amèrica, el 1492. El català va sobreposar-se, ja amb els Àustries, a qualsevol decaïment o substitució lingüística: va perviure i va ésser conreat, amb la consecució de sucosos fruits artístics. I, més endavant, al set-cents, va superar la implacable persecució assimiladora endegada pels Borbons. Pel que sabem, hom no pot entendre, de cap manera, aquest lapse com un buit, com un interval desèrtic i menyspreable. Ho han demostrat, en els últims temps, els crítics i experts en la matèria, que han esmerçat esforços a dotar l'edat moderna d'una identitat pròpia, d'una carta de naturalesa, més enllà de considerar-la continuació de l'edat mitjana o precedent de l'edat contemporània.

La finalitat primordial del *Repertori* esdevé, doncs, inequívoca: fer palesa una panoràmica fidedigna i aprofundida de l'època, de les seves manifestacions culturals i literàries, «abordar aquests segles amb nous ulls i sense apriorismes».¹ En aquest sentit, els materials que hom desplega no deixen lloc ni a dubtes ni a complexos d'inferioritat —respecte d'altres nacions, com pot ésser l'espanyola, que, coetàniament, va viure el seu *Siglo de Oro*—: entre l'esplendidesa medieval i l'aparició del grup de la Renaixença al XIX, es troba una literatura catalana moderna, rellevant, que se cenyeix i, alhora, entra en diàleg amb les directrius estètiques europees en voga. Eulàlia Duran, catedràtica de Literatura Catalana Moderna a la Universitat de Barcelona, impulsora, directora i ànima del *Repertori*, basteix, amb l'estaló de l'Institut d'Estudis Catalans, un monumental compendi dels manuscrits més destacats del període, que resten així catalogats i exhaustivament descrits; una feina infraestructural, d'escombratge, molt minuciosa i costosa, que s'havia d'abordar, tard o prest, per tal que els assaigs ecdòtics i hermenèutics, les perioditzacions i les sistematitzacions esbossades, no romanguessin en l'inevitable estadi de provisionalitat i/o d'inexactitud a què hom s'aboca en no abraçar totes les dades disponibles. A més, pionerament, hom recorre, de dret, a

1. Eulàlia DURAN, «Presentació» al *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. I (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1998), p. 7.

les fonts, relativitzant les masegades notícies indirectes que ofereixen la transmissió historiogràfica i els repertoris biobibliogràfics. Els investigadors i els bibliòfils agrairan, ben segur, poder disposar d'aquesta eina privilegiada, inventari selecte de la producció cincentista conservada als arxius de Catalunya.

I és que el XVI és un segle especialment productiu, a efectes d'interpretació històrica, en la mesura que fa de pont entre la liquidació del món medieval i la florida del Barroc: a l'endemig, el Renaixement, que propugnava, *grosso modo*, la recuperació de l'esperit i el mestratge dels clàssics, amb el que això suposava de depuració formal i estilística i d'exemplaritat moral. El marc cronològic que abasta el *Repertori* —1474-1620—, com qualsevol pauta metodològica, serveix, per força, una certa arbitrarietat. La data triada per iniciar el buidatge ens remet a la immediata postguerra de 1462-1472 i a la implantació de la impremta —el 1474 s'edita a València el primer llibre en català, les *Obres o trobes en llaors de la Verge Maria*. El límit de 1620 permet (a) incorporar els escriptors que han nascut, per tard, a la dècada dels 70 i que s'han format dins la centúria anterior i (b) obviar-ne alguns —de la talla de Vicent Garcia, el Rector de Vallfogona—, nats als 80 i deutors ja de l'estètica barroca; tanmateix, al volum II.1, la marca no és inamovible, per causa de la problemàtica concreta dels documents que l'integren, bàsicament de caire religiós: ens referim als sermonaris que poden ajuntar textos, composts i/o predicats des del darrer terç del XVI fins ben entrat el XVII. Sigui com sigui, després de llegir el *Repertori* i d'apreciar la seva diversitat temàtica, hom percep, primer, la unitat de fons que el travessa; segon, la translació o, més ben dit, el ressò a casa nostra dels decisius esdeveniments que s'estaven produint arreu d'Europa —l'activitat inquisitorial i la caça ferotge de l'heterodòxia, la difusió de la impremta, la recepció de l'Humanisme i del *Quattrocento* italià, l'esmentada revalorització dels clàssics o l'interès pel grec i el llatí—; i, tercer, la perpetuació de la tradició antiga i medieval, amb les mutacions, relectures i seqüeles que es vulguin.

Un cop constats els beneficis que se'ns hi brinda, cal apuntar quin ha estat el procés de gestació del projecte. La iniciativa parteix d'una idea de Joaquim Molas, plantejada a l'Institut d'Estudis Catalans als 80. El títol de *Repertori* vol ésser un reconeixement i, al mateix temps, una continuació del *Repertori de l'antiga literatura catalana* de Jaume Massó i Torrents, publicat el 1932 també per l'Institut; com decisiva ha estat la recent creació de dues càtedres de literatura catalana moderna a les universitats de Girona i Barcelona, per encarar, amb dinamisme i sense prejudicis, uns textos i uns autors oblidats o, simplement, inèdits. Tot plegat s'ha traduït en l'organització d'un eficaç equip de recerca, tutelat per E. Duran i format per les especialistes Eulàlia Miralles i Maria Toldrà, la lingüista M. del Mar Batlle i el professor Joan Tres. El recolzament tant institucional —per part del Ministeri d'Educació i Ciència, la Generalitat de Catalunya, la Universitat de Barcelona i l'Institut d'Estudis Catalans— com personal —per part dels bibliotecaris, dels directors dels centres escollits i de nombrosos col·laboradors puntuals— ha facilitat una tasca que requereix planificació, dedicació i, davant de l'escassetat de referents, la resolució de determinats problemes tècnics.

Anem a pams, emperò, i desglossem l'estructura interna del llibre. El *Reperi-tori* prioritza les dades sobre l'autor i l'obra, a més de les vinculades al seu procés de transmissió. Les novetats resultants: el reconeixement d'anònims, la descoberta d'inèdits o la seva primicial anàlisi detallada. Quant a l'idioma, es consigna qualsevol exemplar escrit en llatí, grec, català, castellà, italià, francès, etc., sempre que pertanyi a l'àmbit català o hi estigui lligat explícitament. A banda d'això, es dedica un succint repàs històric, a manera de contextualització, a cada arxiu controlat; s'especifica un llistat complet dels títols seleccionats; i, després, s'estén la seva descripció, una darrere de l'altra: cada entrada correspon a un document, tant si conté un text com diversos; o, si una mateixa obra ocupa tres o quatre manuscrits, aquesta té una entrada única que els engloba tots. Una fitxa estàndard presenta la informació següent: (a) la identificació de la peça; (b) la descripció externa, seguint els protocols biblioteconòmics convencionals; (c) la descripció interna, que fa referència al contingut; (d) una bibliografia; (e) unes observacions per explicar breument eventuais dificultats de lectura, de descripció, o per comentar algun factor extern o intern, com ara la datació, els copistes que hi han intervingut, notes al marge o referències als textos no descrits en el cas de les miscel·lànies. Finalment, només ens manca de dir que els criteris de transcripció en català segueixen els d'«Els Nostres Clàssics».

Les obres del volum I —on es fa un repàs de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i de la Biblioteca de Catalunya— van ésser redactades o copiades durant el període indicat o en són còpies posteriors —fins de mitjan segle XIX—: peces literàries, historiogràfiques, filosòfiques, científiques, religioses, jurídiques, epistolars, així com llibretes de comptes amb anotacions familiars o històriques; en canvi, resten fora les que són fruit directe d'una activitat administrativa, litúrgica, legislativa —corts, processos, furs—, cançoners musicals o reculls genealògics. L'Arxiu —que té els seus orígens al XIII, la seva seu a la Casa de l'Ardiaca des de 1922, i forma part de l'Institut Municipal d'Història de Barcelona, creat el 1943—, consta majoritàriament de composicions relacionades amb la història de Barcelona i de Catalunya. La Biblioteca de Catalunya —que havia dut el nom de Biblioteca Central durant les dictadures de Primo de Rivera i del general Franco i que, des de 1981, és la Biblioteca Nacional de Catalunya— va ésser oberta al públic el 1914: en un principi, havia estat instal·lada al Palau de la Generalitat, però a partir de 1940 va ésser traslladada a l'antic Hospital de la Santa Creu. Excel·leix per la successiva adquisició de patrimoni antic del país; guarda, per exemple, la col·lecció de Marià Aguiló —encàrrec que portaren a terme Jaume Massó i Torrens i Miquel dels Sants Oliver, el 1907—; també disposa de la biblioteca de Jaume Bofill i Mates —d'ençà de 1912—, i de nombroses donacions esparses, que vénen a sumar més de quatre mil unitats, no catalogades completament. Vegem alguns exemples d'ambdós llocs. A l'Arxiu, trobarem, la *Relació sumària de l'antiga fundació i cristianisme de la ciutat de Barcelona* d'Esteve Gilabert Bruniquer, la *Crònica universal del principado de Cataluña* de Jeroni Pujades o *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa* de Cristòfor Despuig. Obres biogràfiques: les

Memòries de Jeroni Saconomina o el *Dietari o llibre de jornades* de Jaume Safont. I encara: la *Crònica de cavallers catalans* de Francesc Tarafa, dos certàmens poètics en honor de la Immaculada Concepció, o el *Diálogo de las armas* d'Antoni Agustí. De la Biblioteca de Catalunya, assenyalem les *Històries i conquestes dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona* de Pere Tomic o la *Crònica* de Bernat Desclot. Manuals instructius de diversa índole: un tractat de cavalleria de Bernabé Assam, el *Llibre de la forma i estil que se ha de tenir i guardar en celebrar corts generals en Catalunya* de Lluís de Peguera, l'*Espill d'exemples de naturaleses d'alguns animals*, o el *Llibre dels cavalls; Llibre de les mules*, tractat d'anatomia animal, de Manuel Dies de Calataiud. Per últim, citem un cançoner de vides de sants, un cançoner de Nadal i unes receptes de caràcter mèdic, d'aire més popular.

Fixem-nos ara en el volum II.1, que abasta la Biblioteca Pública Episcopal i aproximadament la meitat dels manuscrits de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona. El II.2, en premsa, servirà la segona meitat del que custodiava la Universitat i els índexs generals del bloc sencer. La Biblioteca Episcopal, durant la seva etapa inicial —1598-1772—, es corresponia amb la del seminari de Montalegre, fins que va passar a ésser pública el 1775; fou a partir de llavors que els seus béns s'incrementaren notablement, per mor de les donacions dels bisbes; el 1822 s'assentà a l'edifici del nou seminari del carrer Diputació i al 1972 es catalogaren novament els seus fons. La Biblioteca de la Universitat de Barcelona, ubicada a l'edifici de la plaça Universitat, consta de dos mil trenta manuscrits que foren ordenats entre 1958 i 1969 per Francesc Miquel Rosell a l'*Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*. La majoria hi van arribar, arran de la desamortització, procedents dels convents de Barcelona —el de Santa Caterina, Sant Josep, Sant Agustí—, de la Catedral de Girona, de la Universitat de Cervera, etc. Alguns sí que són literaris i historiogràfics, com era d'esperar, però el paquet més consistent, el configuren els damunt dits sermonaris, que donen una idea acurada de quin era el clima contrareformista i la militància religiosa al XVI —tot iniciant-nos en la sensibilitat espiritual del catolicisme més dogmàtic i universalista—, alhora que dibuixen l'evolució de l'oratòria en el trànsit cap al Barroc o, més exactament, dels hàbits lingüístics, amb un creixent predomini del castellà. Indiquem alguns títols de la Biblioteca Episcopal: el *Llibre dels àngels* de Francesc Eiximenis, la *Geografia de Catalunya; Vides dels sants de Catalunya; Sants de Catalunya que no són canonitzats; Vides dels sants d'altres províncies d'Espanya* de Pere Gil. I, de la Biblioteca de la Universitat, emfasitzem els treballs de Pere Joan Guasc, Lluís Ponç d'Icard o Antoni Agustí.

Recorreguts els dos toms, hom queda amb la sensació de trobar-se davant d'una *opera magna*, altament estructurada i programàtica, que possibilitarà una reconstrucció segura i estable del XVI; però, també, davant d'un *work in progress*, que es perfecciona mentre es realitza. És evident que la publicació d'un corpus tan impressionant ha de contenir, lògicament, petites mancances que es van detectant i corregint, en vista de futures edicions. Sens dubte, la labor duta a terme per aquest sòlid i compromès grup ha d'anar endavant: pujar l'escala dels segles

fins al present; eixamplar-se als llegats d'arreu de la nació i a aquells de l'estranger que conserven testimonis catalans. Només determinant quines són les bases patrimonials de la nostra història col·lectiva, podrem afrontar els reptes pendents amb més eficiència i projectar-nos cap al futur amb garanties de perdurabilitat. Al capdavant, el *Repertori* esdevé una excel·lent oportunitat de coneixement i prova objectiva que l'assignació de *Decadència* és, avui per avui, inadmissible, reduccionista i del tot inoperant. Els documents ressenyats, en mans de filòlegs i historiadors, donaran llum a una època de crisi, de canvi, la del Renaixement, que mal·dava per reorganitzar i acréixer el saber a partir de postulats antropocèntrics que emmenessin l'home envers la seva emancipació intel·lectual. El *Repertori de manuscrits catalans* bada les portes, de bat a bat, a l'estudi d'unes idees, uns textos i uns personatges, des del rigor, l'exhaustivitat i la màxima exigència formal; les múltiples aplicacions que se'n deriven, el converteixen en una obra utilíssima, de referència obligada per als investigadors que, al marge de tòpics desgastats, vulguin reinterpretar el XVI, resseguir la penetració del pensament renaixentista i refer el camí de Catalunya cap a la modernitat.

JAUME GOMILA SAURA

Pompeu Fabra, el seny homenatjat

La commemoració del cinquantè aniversari de la mort a l'exili de l'eminent i irrepensible Pompeu Fabra, esdevinguda el desembre de 1948, va donar lloc a un parell d'esdeveniments científics de primera magnitud, ben agermanats en el temps. Ens referim, d'una banda, al Simposi Pompeu Fabra, que se celebrà per iniciativa de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans els dies 26 i 27 de novembre de 1998, i, de l'altra, al Col·loqui Internacional «La Lingüística de Pompeu Fabra», organitzat pel Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili els dies 14, 15 i 16 de desembre de 1998. Els lectors tenim la sort de disposar-ne les actes en suport paper, editades exactament dos anys després dels actes respectius.

Certament, la publicació d'aquests textos ha de ser un motiu de satisfacció per als filòlegs més exigents, no solament en el nostre país, sinó també en l'àmbit de la Romània i, en general, per a tots aquells que es dediquen a la codificació del corpus. La participació de figures destacades d'arreu al Simposi de l'IEC i al Col·loqui Internacional de la URV atorga als treballs una dosi de qualitat que trobem a faltar en alguns treballs centrats en el tema (una mica difús) de la planificació lingüística, en totes les seves variants i denominacions concretitzants. De fet, tal com afirmen els editors en la presentació de *La lingüística de Pompeu Fabra*,

«[...] el treball de Fabra ha començat a interessar fora de Catalunya [...]» i «[...] ja s'han llegit tesis i tesines sobre la seva obra, per exemple a Alemanya i Rússia». Això darrer ens mostra, igualment, els fruits de la feina realitzada des de la Generalitat de Catalunya i d'altres institucions que vetllen per la projecció exterior de la cultura catalana en el món universitari.

Simposi Pompeu Fabra

En aquest volum, apareix com a primera aportació científica un text del catalanòfil Joseph Gulsoy, de la Universitat de Toronto, encapçalada i finalitzada per un parell de significatives cites de Joan Coromines dedicades al Mestre. En l'article es desenvolupa la contribució d'aquest darrer a la fonètica històrica catalana, a partir de tres escrits apareguts a la «Revue Hispanique» entre 1897 i 1907, en el context d'algunes publicacions de Meyer-Lübke (recordem la curiosa tasca del valencià Guillem Calaforra en l'edició i traducció de *Das Katalanische*) i de Morel-Fatio, entre d'altres. La importància del primer dels treballs, *Étude de phonologie catalane (catalan oriental)*, és assenyalada per Gulsoy, quan diu que «[...] ha de ser lectura obligatòria per a l'estudiant i l'estudiós de la lingüística catalana».

No cal presentar aquí Josep Murgades, que afegeix el seu crític gra de sorra amb una reflexió al voltant de l'obra de Fabra, inicialment en el marc dels moviments del Modernisme i del Noucentisme, que ell identifica en general als conceptes de contestació i institucionalització, respectivament. Ens parla, doncs, del pas del «lingüista descriptiu» al «gramàtic normatiu». Un dels ensenyaments de Fabra esmentats per Murgades és la cautela davant les reformes lingüístiques «des de dalt», i potser caldria plantejar-ho també des d'un punt de vista pragmàtic lligat a l'actualitat de la política lingüística. Posteriorment, i continuant amb el seu estil mordaç, Murgades capgira la perspectiva i inquireix la contestació envers Fabra tant de certs sectors del món català com de l'espanyolisme, centrada aquesta darrera en l'ensenyament de la llengua i en el procés de codificació. Val la pena destacar els mots contra el basc del basc (?) Unamuno, i llegir el divulgatiu *El libro negro del euskera*, de Joan Mari Torrealdai, tornant a fullejar en paral·lel les obres de Ferrer i Gironès.

Seguidament, apareix un binomi referit a les relacions de Fabra amb persones i institucions de dues importants zones dels Països Catalans: les Illes Balears, per Joan Miravittles, i el País Valencià, per Antoni Ferrando. Del primer text, cal remarcar l'extens fragment on l'autor repassa les «vicissituds» de la combinació de dues personalitats tan fortes i divergents com les d'Antoni M. Alcover i la del gramàtic barceloní, que conclou amb un reconeixement positiu «[...] del tarannà de Fabra envers els seus contraris [...]», malgrat les diferències i enfrontaments. S'hi deixa per més endavant un estudi aprofundit quant a la tasca normativitzadora i les illes menors. Antoni Ferrando elabora un article que tracta dels contactes de Fabra amb el País Valencià, i també de l'ideari del gramàtic sobre l'articu-

lació nacional dels Països Catalans. Seria bo destacar la segona part, ja que com afirma el mateix Ferrando, el gramàtic concebia la codificació lingüística «[...] com un procés de “nacionalització” lingüística». En aquest sentit, el lingüista valencià afirma que Joaquim Cases-Carbó fou el «[...] mentor directe de l'ideari pancatalanista [...]» de Fabra, que refusa les denominacions territorials de la llengua sorgides de divisions politicoadministratives. Alguna cosa a veure amb la recentment creada Acadèmia Valenciana de la Llengua?

Després de l'erudició de lectura agradable que Carles Miralles ofereix al voltant dels vincles entre l'homenatjat i els escriptors catalans, trobem tres sessions monogràfiques. La primera, coordinada pel dialectòleg Joan Veny, amplia els aspectes comentats sobre la codificació fabriana i els diferents parlars, i hi participen, per la banda oriental, Joan Melià i Mila Segarra, i, per la banda occidental, el prolífic Abelard Saragossà i Ramon Sistac. El primer i el darrer presenten una veu crítica en relació a certs processos (socio)lingüístics. La professora de la UAB insisteix a rebutjar la polimorfia de la llengua estàndard establerta per Fabra, i aporta força documentació que situa aquest model de llengua més a prop del català central. Com a nota final acusa els correctors de «falsejar» la traducció de *Mireio*, elaborada en variant mallorquina per la poeta M. Antònia Salvà. De fet, l'escriptora ja es va queixar de les «intolleràncies» barcelonines en matèria lingüística en una carta a Guillem Colom datada l'any 1934. En contraposició, Saragossà considera que Fabra «[...] va elaborar una ideologia normativa justa i, per tant, aplicable a la normativització de la realitat lingüística valenciana». De fet, el lingüista de Silla ja va contradir les afirmacions de Segarra a *Criteris de la normativa*, publicada l'any anterior al Simposi i al Col·loqui, on afirma que Segarra confon polimorfisme amb policentrisme.

La segona i la tercera sessions monogràfiques, coordinades respectivament per Lluís B. Polanco i per Joan A. Argenter, presenten una interessant ventall de representació internacional, que reflexionen, des de diferents realitats sociolingüístiques, perspectives teòriques i plantejaments de futur, sobre la teoria i les experiències concretes de codificació lingüística i també sobre les persones i les institucions que les protagonitzen. Jean-Claude Boulanger hi parla del centralisme de la metròpoli en la fixació lexicogràfica per al conjunt d'allò que Onésime Reclus anomenà la «*francophonie*» (especialment el Quebec), mentre que Moshe Nahir se centra en la sempre sorprenent codificació de l'hebreu modern. A l'article sobre l'*euskara batua* potser s'hi respira un excessiu esquematisme. Finalment, un petit descuit d'edició: la fitxa bibliogràfica de la pàgina de crèdits no inclou entre les llengües emprades el francès, que apareix a la comunicació de l'esmentat Boulanger.

La lingüística de Pompeu Fabra

La valoració que convé prioritzar a l'hora de presentar aquestes actes és l'esforç editorial que suposa la publicació molt correcta dels dos extensos volums

amb les aportacions del Col·loqui Internacional homònim, dividits en quatre apartats: dos sobre aspectes normatius, un altre en aspectes gramaticals, i el darrer en aspectes lexicogràfics. A vegades, amb evident voluntat de menystenir, hom etiqueta les universitats que no pertanyen al centre cosmopolita del Principat amb la qualificatiu de «perifèriques». Treballs d'aquesta amplitud qualitativa, dedicats a personalitats centrals de la realitat catalana, neguen qualsevol significança a aquells mots. Els intents de crear establiments d'educació superior de primera i segona fila, a banda de ser una bajanada, impedirien a mitjà termini rebre aportacions com aquesta que ara es presenta. D'aquesta manera, en el primer apartat, dedicat a la norma lingüística i a la codificació, la mateixa presència com a participant del Col·loqui de Joshua Fishman, que en els fulls del *Simposi* de l'IEC Lluís B. Polanco qualifica com «[...] un dels "pares fundadors" de la sociologia del llenguatge [...]», n'és un exemple entre tants d'altres. Amb anotacions que ens haurien de dur a la reflexió activa, com l'interès pel català més enllà de les nostres fronteres (les del nord i les de mar enllà, no?) o la volubilitat del poder en el marc polític, Fishman ens exposa des d'una perspectiva diferent la marxa del més «miraculós» dels primers congressos de llengua amb «[...] èxit a curt termini [...]» que ell ha analitzat, és a dir, el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana de 1906. Ho amenitza amb alguna ironia de tall anglès, com la proposta de col·locació d'una fotografia dels seus joves protagonistes en «[...] una sala especial a l'Institut d'Estudis Catalans». També observem les influències anglosaxones en el sistema d'avaluació dels resultats d'un congrés, basat en el més pur estil empresarial de la planificació per objectius: defensa que cal un *deliverable* visible i eficaç per determinar el seu èxit. Al mateix temps, ens comenta les relacions (catalanament pactistes) entre les figures de Prat de la Riba, Antoni M. Alcover i el mateix Fabra, des del prisma del politiqueig. Fishman subratlla la importància i l'encert de la participació popular en el Congrés per a la futura dinamització de l'estatus, malgrat els temors que el nostre homenatjat expressava en una carta al mallorquí, organitzador de l'esdeveniment: «Cap primer congrés no és innocent del tot», deixa anar Fishman amb murrieria. De les opinions exposades, potser una de les més parcials i discutibles es refereix a l'estàndard barceloní, que segons el professor de Nova York «[...] va entusiasmar milers de persones llavors i ha continuat fent-ho».

Un altre dels textos en què cal aturar-se amb actitud encuriosida és el resultat de la recerca de Mila Segarra sobre les *Normes ortogràfiques* del 1913, fruit del treball directe en material d'arxiu, resultat que havia reservat per al Col·loqui de la URV. Ens referim a dos documents que posen llum en la gestació i reforma de les dites normes. Quant al primer document, es tracta de les *Normes* aprovades per l'IEC en les sessions generals del 15 i 16 d'abril de 1912, on segons Segarra s'hi observen les cal·ligrafies de Pompeu Fabra, Josep Carner, Lluís Segalà i Antoni M. Alcover. De les conclusions, s'ha d'esmentar que l'aprovació de les normes es va realitzar a la primavera de 1912, i no a la tardor com es creia fins ara, sense la presència de Fabra, el qual, un cop a Barcelona, es va encarregar de la pre-

sentació, la redacció i de la inclusió d'exemples en el text definitiu. El segon document a què hem alludit és una seva proposta de reforma d'aquestes mateixes normes. La investigadora de la UAB pensa que aquest escrit mostra l'elevada capacitat lingüística i argumentativa de Fabra, i l'aprofita per explicar amb pèls i senyals els processos interns de l'entramat academiconormatiu de l'afer. Si bé teníem ja notícia del text en qüestió per Alcover (que quan el va rebre estava massa enfeinat en coses de missa per llegir-lo), ara la recerca de Segarra ens permet sospitar amb més seguretat que el gramàtic barceloní va voler atorgar a la Secció Filològica «[...] unes atribucions que no tenia segons els estatuts [...]» de l'IEC. Com és sabut, el *Diccionari ortogràfic* va aparèixer l'any 1917 amb les tossudes modificacions fabrianes, tot i que mancat de la sanció oficial de l'IEC. Sigui com sigui, les reformes posteriors de les *Normes* no van ser motivades pel *Diccionari*, sinó a la inversa.

Tanmateix, la Joia de la Corona del Col·loqui és el treball del conegut lingüista Joan Solà sobre el manuscrit de la gramàtica pòstuma de Fabra. Tot i que per fer l'article solament ha consultat un 18 i escaig per cent del material, sobretot el pertanyent al capítol VII, arriba a conclusions extremadament interessants, idees clau a l'hora de reinterpretar la darrera etapa del pensament fabrià. Ens presenta les seves deduccions al voltant de l'elevat grau d'intervenció de Coromines en el text definitiu, però ell mateix en contextualitza els motius i l'aparta de les inferències negatives dels actuals professionals de la llengua: «No es podia donar en aquells anys a qui aspirava a posseir uns rudiments de català un text amb vacil·lacions o amb opinions divergents respecte dels codis considerats normatius». En efecte, el manuscrit presenta un Fabra dubtós, en un moment de replantejament de certes grafies. D'acord amb Solà, aquestes reconsideracions es relacionarien d'una banda amb la concordança del verb *haver-hi* (vegeu l'apartat 1 de *Sintaxi normativa: Estat de la qüestió*) i, de l'altra, o bé amb la representació pronominal de certs predicatius o bé amb la grafia de les paraules compostes. Aquestes aportacions «tardofabrianes» (possiblement força productives en certs aspectes del català estàndard actual), els lapsus encara existents en les edicions en el mercat de la *Gramàtica* del 56 i la creença falsa (també entre filòlegs) que la totalitat d'aquesta obra fou redactada per Fabra són alguns dels motius que presenta Solà com a fonament per demanar la publicació d'una edició crítica de la gramàtica pòstuma. A part del text preparat per al Col·loqui, el catedràtic de la UB adjunta les noves dades fornides per l'epistolari entre Pompeu Fabra i Joan Coromines, les quals s'afegeixen a les proves que acusen aquest darrer de modificacions *motu proprio*. També confirmen que el manuscrit analitzat per Solà és la versió que Coromines va rebre a Xicagó per acarar-lo amb l'original imprès enllestit per al linotipista de l'edició, que malauradament s'ha perdut.

El professor de llengua catalana de la URV Antoni Arnal ens ofereix una perspectiva força didàctica de les influències de Jespersen en la lingüística de Fabra, principalment en relació amb «[...] la importància de la sintaxi en la descripció del funcionament d'una llengua [...]», tot i que sovint a partir d'idees aïllades

sense una coherència estricta, determinants en tot cas a l'hora d'establir les diferències de concepció entre les gramàtiques inicials i la de l'any 1956. Abelard Saragossà reapareix per oferir-nos, després d'una revalorització prou matisada de les regles d'ús del guionet de Fabra, una excel·lent i oportuna reflexió final desitjant «pau» acadèmica, que seria possibilitada gràcies a una recerca seriosa i una codificació participativa sota l'empara de l'IEC. Marina Solís contrasta les traduccions d'*Alice's adventures in Wonderland* de J. Carner i de S. Oliva en relació a les nocions de llengua literària i varietat estàndard. Solís qualifica la primera d'artificiosa, a causa de l'aplicació rotunda de l'ideari noucentista per part del traductor, i la segona de «[...] senzilla i planera [...]». Però en el seu raonament no apareix per enlloc la llengua original, que no es pot eludir quan s'estudien versions de literatura forana. Fins a quin punt (i parlem encara de traduccions) no tenen raó Pericay i Toutain en el *Malentès del Noucentisme* privilegiant la llengua original (i d'arribada) «real» enfront de l'artifici ideologitzat del Nou-cents?

En el següent apartat, que versa encara sobre aspectes normatius, bé que focalitzat en la vinculació entre llengües i entre dialectes, Antoni Ferrando elabora un llarg article on posa cullerada en la qüestió de la presència de les variants diatòpiques en l'obra del Mestre: «No és desenraonat afirmar que la posició de Fabra sobre el valencià i el balear era de considerar-los literàriament supeditats al model de català literari per ell codificat». Així, el gramàtic «[...] va fer adoptar una codificació ortogràfica absolutament compatible amb tots els grans dialectes de la llengua», però amb uns criteris que no es basen en la «valencianitat» propugnada per Segarra. En comparació amb Abelard Saragossà, l'autor del text es mostra menys condescendent envers Fabra per la seva actitud dialectal durant l'activitat. Ferrando inclou uns matisos i unes explicacions que complementen i donen una visió diferent del tema tractat detalladament ja per aquell a l'obra *Criteris de la normativa*.

En matèria taxonòmica, Mar Batlle aporta alguns suggeriments (inconcrets) sobre la denominació dels temps compostos en català, mentre que Joan Costa (UPF) mostra un ventall de termes i nocions fabrianes referides a les classes de mots. Josep Martines il·lumina una «construcció sintàctica catalana força controvertida» en l'àmbit del País Valencià. Ens referim a «en + infinitiu», la norma del qual, segons el professor d'Alacant, «[...] ha generat uns usos que mereixen la nostra sospita», de forma paradoxal, ja que «[...] semblava adreçada a evitar una construcció pròpia a l'espanyol [...]». A. Espallargas i P. Montalt, en el marc de l'anàlisi de les entrades verbals del *DGCL*, lloen la qualitat performativa i l'eficàcia dels exemples que hi sovintegen. En contraposició, des la URV Jordi Ginebra i Anna Montserrat, ofereixen «[...] una primera anàlisi de l'organització de la informació sobre règim verbal [...]» en el *DGLC*, informació que qualifiquen d'insuficient i no sistemàtica, sempre, però, contextualitzant les crítiques, amb respecte envers la figura de Fabra. Volem aprofitar l'avinentesa per esmentar una important aportació dels dos lingüistes, el *Diccionari d'ús dels verbs catalans*, tot una joia per als usuaris i professionals de la llengua.

En el darrer apartat del segon volum, dedicat a aspectes lexicogràfics, volem posar de relleu l'escrit de M. Teresa Cabré, responsable de l'Institut Universitari de Lingüística Aplicada de la UPF. Per introduir aquest article cal llegir entre línies més que en qualsevol altre, i un servidor no ha nascut per ser detectiu. La veritat és que per copsar les intencions de l'autora cal conèixer mínimament el petit terrabastall que provocà l'aparició en el número 60 de la revista «Els Marges», l'abril de 1998, d'una crítica argumentada de gairebé 100 pàgines, amb el DIEC com a fitó. Per exemple, Cabré inclou, no sense picardia, una cita on manca l'esment acadèmic de la font. Segons ella prové d'un «[...] especialista posat a fer de lexicògraf [...]», però resulta ser un fragment (mal copiat) de la pàgina 24 de la dita crítica. També ens sorprèn la invisibilitat d'un autor citat anomenat Walczak (Bogdan Walczak?) i la del DIDAC a la bibliografia. Cabré afirma que cal introduir terminologia en els diccionaris generals, però únicament aquella que presenti una freqüència d'aparició prou elevada i sistemàtica en textos didàctics no massa especialitzats i en els mitjans de comunicació. Igualment, cal que es condensin en definicions entenedores (d'interès per a un parlant culte) i amb poques marques temàtiques, sempre generals. Les conclusions del treball conformen una mena d'argumentació de resposta a les veus inapreciables de la crítica: «Els diccionaris generals són molt difícils d'avaluar [...]». No voldria treure de context algunes afirmacions, i l'espai de la ressenya no permet analitzar totes les qüestions lexicogràfiques que es plantegen en l'article i en d'altres palimpsestos. Heus aquí sols una modesta clau de lectura del text de Cabré. En tot cas, no es veuen clares les seves esperances de solució al conflicte mitjançant el diccionari descriptiu projectat per l'IEC, ja que quan es parla del DIEC es parla de norma, és a dir, d'intencions sociopolítiques ben amanides de teatralitat, per uns i pels altres. Vegeu, per exemple, la descripció dels «gossos» en l'editorial del dit número de «Els Marges», que jo veig com a hienes, sotjant atents que els veritables gossos sense casa ens liquidem entre nosaltres.

J. Ginebra i A. Montserrat participen amb un altre article al voltant de les unitats fraseològiques en el *DGLC*, on denuncien que moltes de les mancances d'aquesta obra encara romanen irresoltes a nivell pràctic per la lexicografia catalana actual. Els hispanistes M. Bargalló i Cecili Garriga també van aportar un parell de comunicacions, que versaven sobre els vincles entre el *DGLC* i el diccionari de la Real Academia Española (*DRAE*). En destaquem la primera, que es centra en el *DGLC* i l'edició del *DRAE* del 1925. S'hi conclou que Fabra aprofita, com és sabut, el material d'aquest volum, però amb «[...] una visió més moderna del tema [...]», i es mostra «[...] molt més receptiu a les innovacions teòriques [...]» de l'època. La també hispanista Esther Forgas realitza una anàlisi molt productiva de les entrades del *DGLC* a partir del gènere, la política, la religió, la moral, l'etnocentrisme, el context i la subjectivitat (lírica i àdhuc autobiogràfica) del seu autor, des de la premissa que tot diccionari resulta una «[...] eina ideològica [...]». No volem deixar de banda l'única contribució que tracta directament els contrastos entre l'obra literària d'un autor del país amb la codificació fabriana. Es tracta de

l'article de Sandra Cuadrado, que profunditza en la creativitat lèxica de l'experimental i trencador, l'inefable Joan Brossa, i resulta un bon complement dels estudis literaris de Glòria Bordons.

I, parlant de poetes, ens ve al cap la data exacta de la mort del Mestre, el 25 de desembre. No, no parlarem nosaltres, sinó la llengua que ens han deixat ells, els versos: «Sia'm la mort una major naixença!». Així, ben segur que «el poema següent ara començarà».

ALFONS GREGORI I GOMIS

***Obra Completa* de Miquel Batllori.
Dels Borja als col·legis jesuítics del segle XVIII**

BATLLORI I MUNNÉ, Miquel: *Obra Completa*, a cura d'Eulàlia Duran (ed.) i Josep Solervicens (coord.), vol. IV: *La família Borja*, València, 3 i 4, 1994.

BATLLORI I MUNNÉ, Miquel: *Obra Completa*, a cura d'Eulàlia Duran (ed.) i Josep Solervicens (coord.), vol. V: *De l'Humanisme i del Renaixement*, València, 3 i 4, 1995.

BATLLORI I MUNNÉ, Miquel: *Obra Completa*, a cura d'Eulàlia Duran (ed.) i Josep Solervicens (coord.), vol. VI: *Les reformes religioses al segle XVI*, València, 3 i 4, 1996.

BATLLORI I MUNNÉ, Miquel: *Obra Completa*, a cura d'Eulàlia Duran (ed.) i Josep Solervicens (coord.), vol. VII: *Baltasar Gracián i el Barroc*, València, 3 i 4, 1996.

BATLLORI I MUNNÉ, Miquel: *Obra Completa*, a cura d'Eulàlia Duran (ed.) i Josep Solervicens (coord.), vol. VIII: *Cultura i finances a l'edat moderna*, València, 3 i 4, 1994.

La publicació de l'*Obra Completa* de Miquel Batllori és una empresa en marxa des de 1993, que es du a terme, amb prou prestesa i diligència, a un ritme, més o menys, de dos volums l'any. La direcció editorial va a càrrec d'Eulàlia Duran i la coordinació, de Josep Solervicens. L'última paraula, però, en aquesta compilació batlloriana la té el mateix pare Batllori; i cal atribuir-li, per tant, en última instància, la distribució dels volums, l'ordenació dels apartats, la revisió última de les traduccions, etc. Per això, aquesta *Obra Completa* té un valor més enllà de la mera reedició: el que li atorga la revisió d'autor. Això tal vegada no es fa gaire palès en alguns casos, però en d'altres (és el cas, per exemple, del volum dedicat a Gracián) la reelaboració dels escrits anteriors és profunda, i s'orienta sovint a recollir les noves aportacions científiques que s'han produït des de la publicació del text original i l'edició en aquesta *Obra Completa*.

Miquel Batllori va començar els seus estudis com a medievalista, i va acabar centrant-se molt de ple en la Il·lustració. Els volums que hem de ressenyar ara, en canvi, s'ocupen més aviat de l'àmbit cronològic que se situa en l'endemig d'aquests dos interessos prioritaris del jesuïta. Els volums IV-VIII contenen els estudis de Batllori sobre l'Humanisme i el Renaixement i el Barroc —a banda de l'anàlisi dels orígens de la família Borja, al volum IV, que es remunten a l'edat mitjana, i a banda, també, dels estudis econòmics sobre els jesuïtes a l'edat moderna, del volum VIII, que s'allarguen fins al segle XVIII. D'aquest garbell batllorià, aquí —en una revista de llengua i literatura— destacariem el V i el VII. El cinquè és un conjunt d'estudis esparsos sobre l'Humanisme i el Renaixement; insistiríem en aquest volum per la incidència que ha tingut en la historiografia cultural, i particularment literària, del país, els termes de la qual ja desenvoluparem més endavant. El setè és el volum dedicat a Baltasar Gracián, i mereix atenció especial per la repercussió que van tenir en la gracionística les dues grans obres originals sobre l'aragonès que ara s'apleguen en aquest tom.

El primer dels volums que ens pertoca de comentar és *La família Borja*. El contacte de Batllori amb els fons romans (especialment l'Arxiu Secret Vaticà), durant les llargues estades que va fer a la ciutat pontifical, va afavorir aquesta línia d'investigació. La recerca de Batllori pel que fa a la família Borja ha estat molt lligada a l'exhumació de documents inèdits que envolten els personatges cabdals de la nissaga borgiana, Calixt III i Alexandre VI, però que es remunten també als orígens i la successió dels dos pontífexs. Amb un primer cop d'ull poden apreciar-se algunes línies de recerca arxivística que Batllori inicià la dècada dels 50 del segle passat i que s'han perllongat més enllà d'aquest volum de l'*Obra Completa*. És el cas de la publicació i estudi d'algunes cartes (1.5), que pot considerar-se el germen o el primer avanç d'un projecte més ampli del jesuïta que encara no està del tot clos: l'edició de les cartes dels Borja, de la qual va sortir ja en volum una primera selecció,¹ i que sembla que algun dia veurem completada. I encara un altre projecte, més vast, del qual recentment s'han vist els primers resultats: el *Diplomatari genealògic i social dels Borja: segles XII-XVI* (veg. 1.1 i 1.2), una idea de Lluís Cerveró i Gomis, a la qual el nostre historiador s'ha afegit amb nombroses aportacions.

Aquests dos fronts d'investigació documental són un exemple clar del *modus operandi* batllorià, que parteix sempre d'una recerca d'arxiu abans de traçar coordenades més àmplies d'anàlisi històrica. Batllori ha resumit clarament el seu procediment de recerca en unes recents reflexions sobre ell i la seva obra: «Pels qui venim d'una formació neopositivista, el procés de creació d'una obra o d'un treball d'investigació històrica s'inicia sempre amb una tasca de recerca de caràcter arxivístic i bibliogràfic, que és la base per fer qualsevol elucubració posterior. Després, segueix una complexa trama, que desemboca en una síntesi interpreta-

1. Miquel BATLLORI (ed.), *De València a Roma: cartes triades dels Borja* (Quaderns Crema, 1998).

tiva [...]».² Aquest procediment ha estat escrupulosament respectat per als estudis que conformen aquest volum sobre *La família Borja*, i convindria destacar-lo com a primera característica important.

El segon element que crida l'atenció dels estudis batllorians sobre els Borja és el desapassionament —que no cal confondre, per descomptat, amb desinterès. Tal com feia notar Marià Carbonell en la seva anàlisi sobre *Miquel Batllori i la família dels Borja*,³ a l'entorn de la família de papes valencians hi ha molta passió: per afegir-se al blasme de llegenda negra que envolta la família, per redimir-los o per emprar-los com a arma política. Davant d'aquesta actitud acientífica, Batllori es presenta, en canvi, asèptic i mesurat, gens visceral, lligat indefugiblement a la recerca positivista del document, cosa que no li permet cap asserció vana.

En tercer lloc, convindria repassar el «camí» que ha seguit Batllori en la seva quasi mitja centúria d'interès pels Borja. Podríem adduir raons de tipus biogràfic per ajudar-nos a explicar el perquè d'aquest interès: només cal recordar que Batllori va passar un temps de noviciat a Gandia, en el mateix palau on havia residit sant Francesc de Borja, per qui Batllori professa certa devoció. Però més enllà de curioses coincidències vitals, l'interès pels Borja és, en un primer estadi, de tipus filològic: el català literari dels Borja (veg. 2.2). L'anàlisi d'aquest català literari parteix de l'epistolari —una de les dues línies de recerca arxivística que hem destacat més amunt. Per a Batllori, els Borja són els darrers que empren el català com a llengua cortesana: «L'epistolari valencià dels Borja representa, doncs, la fi del català com a llengua literària i de cultura a Europa» (p. 159). És a partir d'aquesta primera aproximació a les lletres borgianes que Batllori pot començar a traçar els vincles que lliguen els papes valencians amb les diverses corts europees i que pot portar-lo, a la fi, al dibuix de la figura completa dels dos personatges.

Pel que fa a l'estructura, el tom s'inicia amb un primer apartat sobre *L'enaltiment de la família Borja*, que conté una aproximació al llinatge de la família des del segle XIII fins al XVI (1.1), a través del buidatge de nombrosos fons documentals (segons fa constar el mateix autor: de Barcelona, Madrid, Londres, Roma i d'altres ciutats italianes). Aquesta anàlisi exhaustiva dels documents li permet de traçar amb força precisió les ascendències i successions de Calixt III i Alexandre VI (que poden visualitzar-se còmodament gràcies als utilíssims quadres genealògics (fins a set). Segueixen aquest capítol: una anàlisi sobre Dionís d'Hongria com a ascendència borgiana (1.2), que Batllori escrigué en col·laboració amb Lluís Cerveró; un estudi de la relació de la família Escrivà valenciana, dins de la qual s'ha volgut incloure el cronista medieval Bernat Desclot, amb els Borja (1.3); les en-

2. Miquel BATLLORI, *Records de quasi un segle*, a cura de Cristina Gatell i Glòria Soler (Barcelona, Quaderns Crema, 2000).

3. Marià CARBONELL, *Miquel Batllori i la història de la família dels Borja*, dins Josep SOLERVICENS (ed.), *Miquel Batllori, historiador humanista: Cicle sobre la seva obra (17 de febrer-17 de març de 1998)* (Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres / Fundació Caixa de Sabadell, 1998). La publicació és el text d'una conferència pronunciada en el Cicle d'Estudis *Miquel Batllori, historiador humanista* que va tenir lloc a la RABLB.

trades del *Diccionario de Historia Eclesiástica de España* corresponents als papes Borja (1.4); i un article, amb un ameníssim apèndix documental (d'onze cartes) sobre les dificultats que envoltaren la concepció i naixement de Joan de Borja i Enríquez, nét d'Alexandre VI (1.5).

El segon apartat s'ocupa de la història de la llengua: el català com a llengua de cort durant els pontificats de Calixt III i Alexandre VI. Batllori demostra un cop més la seva versatilitat: pot fer una anàlisi dels trets més interns de la llengua (2.1); pot traçar el marc sociolingüístic o polític del fet lingüístic (2.2); o pot contextualitzar-ho tot plegat en la història política de l'Europa moderna (1.3).

El tercer apartat se centra en la figura de Roderic de Borja (Alexandre VI) per estudiar-ne la política en relació amb la casa reial d'Aragó (3.1), amb Alfons II de Nàpols (3.2 i 3.3) i amb Ferran d'Aragó i Isabel de Castella (3.4). Molts d'aquests subapartats —Batllori ja ens hi ha acostumat en aquest volum— estan complementats per un apèndix documental amb lletres trobades en diversos arxius.

El volum V, *De l'Humanisme i el Renaixement*, aplega alguns dels estudis més «polèmics» del P. Batllori. Arreu d'Europa s'ha produït una incessant disputa entre els que creuen que entre l'edat mitjana i el Renaixement va produir-se una fractura cultural, filosòfica i política de primer ordre (seguint, més de prop o més d'enfora, els postulats romàntics de Burckhardt) i els que defensen que entre els dos moviments culturals va haver-hi una gran continuïtat, o en tot cas una evolució, però no pas una ruptura (seguint les revisions crítiques de Huizinga a una visió massa entusiàsticament fracturista). Tot i que el mateix Batllori s'ha manifestat algunes vegades en contra de disputes estèrils sobre qüestions que de vegades afecten només l'«etiquetatge» dels moviments culturals, no va poder evitar de posicionar-se en la rèplica que aquest debat etern entre continuistes i fracturistes va tenir en el món català durant els anys 80 del segle xx i que avui encara no podem donar per tancat. Batllori repassa, abans d'entrar en polèmica, la tradició d'un i altre corrent historiogràfic i n'analitza els termes amb precisió, per arribar a una síntesi dialèctica gens dogmàtica, de gran eclecticisme, però que caldria alinear al costat de les visions que més moderadament defensen un cert trencament.

Els termes amb què Batllori s'oposa al menyspreu per l'Humanisme i el Renaixement catalans són diversos; en destaquem només tres. En primer lloc, afirma que cal distingir (cosa que no s'ha fet sempre) entre l'Humanisme, un moviment de caire essencialment literari, en sentit ampli —no només lingüístic—, i filosòfic; i el Renaixement, un moviment cultural de més gran abast. En segon lloc, defensa que, prenent com a premissa aquest Humanisme literari, el món catalanoaragonès té representants prou precoços d'aquest pensament i pràctica literària en Bernat Metge, a Catalunya, o Juan Fernández de Heredia, a Aragó. Així doncs, la Corona d'Aragó s'hauria avançat en la introducció de l'Humanisme en les seves terres a cultures com la castellana o la francesa. Per a Batllori, només una visió històrica que menystingui el paper de la cultura catalana a Europa pot negar aquesta evidència. En tercer lloc, demostra l'existència d'un pensament renaixen-

tista a tota la Península Ibèrica. Contra els que havien negat o menyspreat aquesta cultura, Batllori addueix una gran tradició medieval prèvia, que evoluciona cap a les noves concepcions gràcies a l'Humanisme catalanoaragonès i que desemboca en la figura cabdal de Joan Lluís Vives, el gran pensador del Renaixement hispànic.

El volum es configura en quatre grans apartats més els butlletins bibliogràfics i les notes crítiques. El pròleg, d'Eulàlia Duran, és molt aclaridor i és una bona manera d'introduir-se en el món d'aquestes disputes perquè fa un bon resum dels elements més significatius que Batllori es planteja en els estudis que s'apleguen en aquest volum V. Pel que fa al primer apartat, Batllori entra de seguida en la qüestió més polèmica, situada al començament com a marc de pensament de tot el que ve després: *El Renaixement i la cultura catalana* (1.1), que du en apèndix una nota complementària: un dels textos més candents del volum. El segon subapartat (1.2) representa una de les grans contribucions batllorianes a l'estudi de l'Humanisme i el Renaixement filosòfics ibèrics. És la seva aportació a la *Grande Antologia Filosofica* titulada *Il pensiero della Rinascenza in Spagna e Portogallo*, de 1964, que anava acompanyada d'una antologia de textos, i que fou clau per a la difusió del Renaixement hispànic entre el món científic occidental. Ja hem dit que Fernández de Heredia representa la figura cabdal de l'Humanisme aragonès: en el tercer subapartat (1.3) Batllori analitza la cort d'Avinyó com a centre d'irradiació de l'hellenisme i el contacte que Fernández pogué tenir amb aquesta cort. El quart capítol (1.4) és una aportació al Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, una de les trobades d'especialistes a què Batllori ha assistit amb més regularitat i devoció al llarg de tota la seva història científica: les relacions culturals i espirituals que lliguen els regnes hispànics amb els regnes italians sota domini catalanoaragonès. I, per últim (1.5), analitza el diàleg filosòfic, un dels gèneres filosoficoliteraris més en voga durant el Renaixement, a Catalunya i a Castella.

El segon apartat és un aplec de textos diversos que es recull sota el genèric —però descriptiu— epígraf *En ple Renaixement*. S'hi troben estudis sobre: l'humanisme i l'erasmisme a Barcelona al començament del segle XVI (2.1); els cenacles lullians, que seguien la tradició autòctona, i els erasmistes també a la Barcelona del segle XVI (2.2); Joan Lluís Vives (2.3 i 2.4); la cultura dels regnes itàlics aragonesos amb els altres països de la Corona (2.5); i dos estudis agrupats sota un mateix títol (2.6), sobre la cultura i la literatura a la Itàlia del sud.

El tercer apartat, deixa ja el Renaixement ple, per endinsar-se en aquell moviment que s'ha anomenat *Tardor del Renaixement* —per analogies amb la terminologia huizingana— o Manierisme, i que no és altra cosa que el que Batllori anomena, més descriptivament, el pas entre el Renaixement i el Barroc. En aquest apartat, de capítol únic, es repassen els personatges que configuren el món cultural català, amb especial incidència en la historiografia, des de mitjan-final segle XVI fins al segle XVII.

I el quart és un aplec de ressenyes, notícies necrològiques, etc., sobre quatre dels personatges que han estudiat més a fons l'Humanisme i el Renaixement, i

amb els quals Batllori considera que té un deute, de vegades només científic, però d'altres vegades també personal: Marcel Bataillon (4.1), Eugenio Garin (4.2), Dello Cantimori (4.3) i Jordi Rubió i Balaguer (4.4).

Completen el volum els apartats 5 (butlletins bibliogràfics) i 6 (notes crítiques), que recullen nombroses ressenyes, pròlegs i petites aportacions de Batllori al tema de l'Humanisme i el Renaixement.

El volum VI tracta de *Les reformes religioses al segle XVI*. Com fa notar el prologuista, Ricardo García Cárcel, «el plural adjudicat al concepte de Reforma no és un caprici gramatical» (p. vii). En efecte, per al Batllori historiador de l'Església, no és prou científic parlar d'una «reforma» i una «contrareforma», sinó que tant la reforma protestant, com els postulats que des d'aleshores i des de Trento tenen lloc en el si de l'Església catòlica, no s'han de considerar moviments antagònics, sinó diferents maneres de fer evolucionar el camí de l'Església des dels postulats medievals cap al món modern. En definitiva, l'anàlisi històrica d'aquest període complex de la història religiosa —que no història eclesiàstica— ha de tenir en compte múltiples variables, que inclouen des dels dogmes fins a la religiositat popular. Aquest estudi s'ha de fer sense apriorismes ni partits presos, perquè només així es pot arribar a una mínima «veritat històrica».

El volum comença analitzant els camins que porten al canvi que suposen les reformes del segle XVI des de nombrosos punts de vista. El primer subapartat (1.1) és un estudi general, de context, sobre els problemes de l'estudi de la història religiosa a Catalunya, no només del segle XVI, sinó des de l'edat mitjana fins al segle XVIII. Batllori fa un balanç, no gaire llarg, del que se sap de cada període. En el segon text (1.2) s'analitzen els problemes d'autoria d'un dels textos cabdals de l'espiritualitat cristiana en totes les capes de la societat: la *Imitació de Crist*, tradicionalment atribuïda a Tomàs de Kempis, l'autoria del qual ha estat, emperò, llargament discutida. El primer dels textos de Batllori que formen aquest subapartat és de 1942, però en aquesta *Obra Completa* s'hi ha afegit a continuació la revisió de la qüestió que l'autor va fer el 1962. La conclusió de Batllori és que, encara que Kempis tal vegada no fou l'autor de la *Imitació*, degué ser-ne el recopilador-compilador. El tercer capítol (1.3) estudia la relació entre la reforma catòlica i les implicacions que tingué en la literatura religiosa produïda després de Trento. Els capítols següents (1.4-1.7) estan tots relacionats d'alguna manera amb el fundador de la Companyia de Jesús, i representen la primera incursió de Batllori, per raons cronològiques evidents, en la història jesuítica, que, a partir d'aquest capítol, serà un tema principal i recurrent, també per qüestions òbvies, de l'*Obra Completa* de Batllori.

El segon apartat analitza la presència del Principat de Catalunya i del Regne de Mallorca al Concili de Trento. Després d'una introducció general (2.1), Batllori se centra en tres mallorquins que tingueren relació amb el Concili. Primer, l'anomenat «bisbe Jubí» (2.2), que fou l'únic illenc que prengué part a Trento com a bisbe; després, el P. Jeroni Nadal (2.3), que és un personatge rellevant per

entendre l'aplicació dels principis contrareformistes a Alemanya; i, en tercer lloc, Miquel Tomàs de Teixaquet (2.4), mallorquí i bisbe de Lleida. Cal atribuir aquests estudis sobre els mallorquins a Trento a l'estada a Mallorca del P. Batllori durant la primera postguerra (1941-1947); d'aquest període mallorquí, Batllori no en tragué només aquests i d'altres estudis, sinó també un model lingüístic, amb alguns balearismes, que continuarà marcant la seva prosa fins ara mateix.

El tercer apartat, anomenat *Entre Reforma i Contrareforma*, conté estudis sobre: la santedat, segons Batllori «agençada» de Joan de Ribera (3.1); els teòlegs i escriptors Francisco Suárez, Pere Lluís Beuter, Roberto Bellarmino i Alfons Rodríguez (3.2); i la reforma dels ordes religiosos i el naixement d'una nova pietat (3.3).

Les orientacions bibliogràfiques (4) i les notes crítiques (5) són en aquest volum copiosíssimes, almenys en volum de pàgines; cal atribuir aquesta proliferació a les ressenyes i estudis crítics de Batllori sobre les obres que han tractat el tema de les reformes religioses.

Hem destacat el volum VII, *Baltasar Gracián i el Barroc*, pel que han representat els estudis que inclou en la graciánística. I perquè el volum conté força revisions d'aspectes, sobretot bibliogràfics, que s'han tingut en compte a l'hora de configurar aquest tom de l'*Obra Completa*. Batllori té una certa debilitat per la figura d'aquest jesuïta aragonès que s'ha demostrat amb l'interès que li ha dedicat durant tota la seva carrera investigadora.

El volum català que tenim és una refosa de tres menes de textos originals diferents. D'una banda, de l'obra *Gracián y el Barroco*,⁴ que no és la primera aproximació al personatge, però sí la primera monografia que li dedica Batllori. D'aquest volum s'han extret el pròleg (1.1) i algunes parts que han acabat configurant els capítols 1.2, 1.3, 1.4 i 1.5, que tracten dels primers anys de vida del jesuïta aragonès. També són d'aquest volum els capítols biogràfics 1.9, 1.10 i 1.11. I les anàlisis que han acabat configurant els subapartats 2.1, 2.2 i 3.1, 3.2 i 3.3. L'altre text que es pren com a base és *Baltasar Gracián en su vida y en sus obras*,⁵ que Batllori redactà conjuntament amb Ceferino Peralta, el prologuista d'aquest volum de l'*Obra Completa*. Si *Gracián y el Barroco* dona l'esquema bàsic que se segueix per al volum català, aquest segon llibre omple els buits o complementa aspectes de la trajectòria vital, literària o espiritual de Baltasar Gracián. La tercera de les fonts que es fan servir són alguns articles, que Batllori ha publicat des que l'any 1949 va prendre com a nou testimoni històric del Corpus de Sang, la carta d'un dels professors de Gracián. Aquests articles, amb peu d'impresma d'arreu del món, analitzen sobretot alguns aspectes filosòfics i literaris de l'obra del jesuïta aragonès, i s'han inclòs sobretot en els apartats 2 i 4 del volum.

4. Miquel BATLLORI, *Gracián y el Barroco* (Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1958).

5. Miquel BATLLORI i Ceferino PERALTA, *Baltasar Gracián en su vida y en sus obras* (Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1969).

Dèiem que, a banda de la refosa, hi havia hagut canvis i reformulacions del text original, més enllà de les qüestions estructurals. Valgui només a tall d'exemple, les nombroses notes al peu o dintre de text que s'han afegit gràcies a les aportacions biogràfiques de Belén Boloqui.

Així doncs, el volum ha quedat format finalment per tres grans apartats, més les orientacions bibliogràfiques i les notes crítiques. El primer gran apartat (1.1-1.14), força llarg, és de caràcter biogràfic. Ceferino Peralta esmenta en pròleg que «el perfil psicossomàtic de Gracián que traça Batllori ja ha esdevingut clàssic entre els tractadistes» (p. vii). I també és molt d'empremta batlloriana, la voluntat d'inserir el personatge dins l'ambient cultural de la Corona d'Aragó i dins els postulats de l'estètica barroca, en una dialèctica constant, no sempre antagonica, entre conceptisme i culteranisme. El segon apartat (2-1-2.6) inclou els estudis de caràcter més literari, amb especial insistència al paper de la formació jesuítica del personatge. I el tercer (3.1-3.3) conté aportacions documentals més o menys directament lligades a Gracián, d'entre les quals destaquen el descobriment d'unes cartes desconegudes, segurament autògrafes, a l'Arxiu Nacional de Xile.

El darrer dels volums que ens pertoca de ressenyar és el VIII, *Cultura i finances a l'edat moderna*, un títol que en primera instància pot sorprendre perquè lliga dos conceptes que no s'estudien plegats gaire sovint, encara que entendre la relació entre la cultura i el diner sigui un aspecte que pot donar molta llum a determinades posicions culturals. El volum conté bàsicament una anàlisi profunda dels sistemes pedagògics, però també dels comptes, dels col·legis jesuítics durant tota l'edat moderna, especialment durant el Barroc. Els col·legis jesuítics van esdevenir des de la seva creació fins gairebé als nostres dies, una plataforma pedagògica arreu d'Europa, i especialment a Itàlia i Espanya.

El primer dels apartats d'aquest volum està dedicat als aspectes pedagògics. Comença amb un article sobre sant Ignasi i la fundació dels primers col·legis jesuítics (1.1). Segueix amb la fundació dels col·legis a tots els regnes hispànics i italians durant els Sis-cents (1.2 i 1.3). Continua amb l'aspecte ideològic de llengua i nacionalisme als col·legis francoitalians (1.4). I acaba amb un aplec d'articles (1.5 i 1.6) sobre la *Ratio Studiorum* (creada el 1599) i la presència de les obres de Joan Lluís Vives, un dels autors més importants del Renaixement europeu, en els col·legis jesuítics del segle XVI. Batllori fa veure que la via d'ensenyament vivista-erasmista i la via ignasiana comparteixen alguns elements, però difereixen també en alguns altres.

Si el primer apartat està dedicat als aspectes pedagògics, els segon inclou cinc estudis sobre les finances de les universitats i els col·legis jesuítics a Europa. El primer article parla de la tipologia fundacional d'aquests col·legis (2.1), sobretot des del punt de vista econòmic, i fa un repàs per les fundacions d'alguns col·legis al llarg de l'edat moderna: Roma, Messina, Sàsser, París, Viena i Madrid. Aquest article, de caràcter més genèric s'aprofundeix amb les aportacions posteriors (2.2-

2.5), que desenvolupen aspectes dels col·legis de Sàsser i Sardenya, Ratisbona, Malta i Osnabrück.

L'últim dels apartats, abans de les orientacions bibliogràfiques i les notes crítiques, es titula molt genèricament *Entorn de la cultura barroca* i analitza diversos aspectes culturals durant aquesta època, amb especial incidència a la relació que aquests fets culturals tenen amb els jesuïtes: la relació entre jesuïtisme i Barroc (3.1); els espectacles barrocs al col·legi de Montis-ion de Palma (3.2); la figura d'António Vieira, jesuïta, dins del Barroc portuguès (3.3); les missions de Fulvio Fontana (3.4); i un dels primers textos del P. Batllori (de 1928), escrit amb Carles Claveria, sobre una col·lecció d'edicions de teatre castellà del Segle d'Or a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, que de fet és un inventari de la col·lecció, amb els elements bàsics que conformen cada volum. Per últim, les orientacions bibliogràfiques repassen el jansenisme i l'antijansenisme (4.1) i el trànsit del Barroc a la Il·lustració (4.2).

Pel que acabam de veure, a Miquel Batllori cal aplicar-li els epítets d'unes jornades d'estudi de la seva obra que van tenir lloc el 1998 a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona: «historiador humanista». Això és: home que s'ha ocupat sobretot de la història, però que no ha descuidat els altres sabers humanístics: la filologia, la filosofia, l'art... Batllori representa —amb aquesta multidisciplinarietat (un terme molt actual)— l'últim exponent d'una mena d'homes de lletres que l'especialització actual tendirà a fer desaparèixer. Quedaran, però, per a la història, els dinou volums d'*Obra Completa*, autèntic llegat monumental d'aquest polígraf de les lletres catalanes.

ANTONI LLUÍS MOLL BENEJAM

El Set-cents a l'*Obra Completa* de Miquel Batllori

BATLLORI I MUNNÉ, Miquel: *Obra Completa*, a cura d'Eulàlia Duran (ed.) i Josep Solervicens (coord.), vol. IX: *La Il·lustració*, València, Tres i Quatre, 1997.

BATLLORI I MUNNÉ, Miquel: *Obra Completa*, a cura d'Eulàlia Duran (ed.) i Josep Solervicens (coord.), vol. X: *Els catalans en la cultura hispanoitaliana*, València, Tres i Quatre, 1998.

BATLLORI I MUNNÉ, Miquel: *Obra Completa*, a cura d'Eulàlia Duran (ed.) i Josep Solervicens (coord.), vol. XI: *Història, classicisme i filosofia al segle XVIII: Gustà, Pou i els Masdén*, València, Tres i Quatre, 1998.

BATLLORI I MUNNÉ, Miquel: *Obra Completa*, a cura d'Eulàlia Duran (ed.) i Josep Solervicens (coord.), vol. XII: *Estètica i musicologia neoclàssiques: Esteban de Arteaga*, València, Tres i Quatre, 1999.

BATLLORI I MUNNÉ, Miquel: *Obra Completa*, a cura d'Eulàlia Duran (ed.) i Josep Solervicens (coord.), vol. XIII: *Lingüística i etnologia al segle XVIII: Lorenzo Hervás*, València, Tres i Quatre, 1999.

«El segle XVIII sol sortir tan malparat dels manuals —lleugers— d'història literària... Per a molts de vosaltres aquesta època serà, sens dubte, una època indiferent. Per a uns altres, àdhuc un segle antipàtic. Ja me'n faig càrrec». D'aquesta manera, Miquel Batllori s'adreçava als oients d'una conferència pronunciada el 1941 a l'Ateneu Barcelonès, intervenció recollida ara en un dels cinc volums de la sèrie dedicada a la Il·lustració de la seva *Obra Completa* (X, p. 43). Aquesta magna obra, culminació de la trajectòria intel·lectual de tota una vida, és una miscel·lània de treballs referits a un mateix període, que fa que el Set-cents no ens resulti, si més no, una «època indiferent». Tota una vida lligada estretament a la investigació, cosa que es pot entreveure en les notes autobiogràfiques que traspuen explícitament o implícita per algunes de les seves ratlles. Com quan ens fa partícips d'un entranyable viatge retrospectiu acompanyant els jesuïtes expulsats (*La irrupció dels exiliats a Itàlia*, X, ps. 43-66), exili que ell també patí en altres temps (el 1932) i per altres circumstàncies (la dissolució de la Companyia de Jesús a Espanya durant la segona República).

L'aportació del pare Batllori al coneixement del segle XVIII és feta a través de tres tipus diferents de treballs: materials de base per a anàlisis i interpretacions posteriors (catalogacions de fons, descripcions de manuscrits, bibliografies i edicions de textos), estudis pròpiament dits, i ressenyes i notes crítiques (orientacions bibliogràfiques que constitueixen un suport complementari).

Durant el seu exili, Batllori va poder seguir l'*iter italicum* traçat pel pare Ignasi Casanovas d'escorcoll pacient i exploració sistemàtica de les biblioteques i arxius italians. Per a aquesta empresa, la catalogació dels fons documentals i la descripció de manuscrits (per exemple, la dels còdexs del lingüista Lorenzo Hervás, XIII, ps. 19-72, o la dels manuscrits del musicòleg Esteban de Arteaga, XII, ps. 225-248) li esdevenen eines de treball utilíssimes. Com també són de gran servei per als investigadors actuals les bibliografies referides als exjesuïtes que ha confeccionat (vegeu, sinó, les *Fonts bibliogràfiques consultades* (XI, ps. 139-164) per a la seva tesi doctoral sobre Francesc Gustà).

La font d'on extreu la major part de les dades que sintetitza és la correspondència privada. A més dels nombrosos fragments de cartes reportats al llarg dels seus estudis, l'autor edita epistolaris íntegres (com a tast d'un *corpus epistularum* dels jesuïtes expulsats): l'*Epistolari* (XI, ps. 83-113) de Gustà o l'*epistolari conservat a l'Alta Itàlia* d'Hervás (XIII, ps. 73-105). De manera semblant, també publica algun text inèdit: serveixi de mostra la transcripció del projecte d'una obra sobre la historiografia clàssica elaborat per Arteaga el 1789 (*Razonamientos críticos sobre el carácter, estilo, eloqüencia y filosofía de los historiadores griegos y latinos*, XII, ps. 217-223).

Centrem-nos, però, en els estudis, que ocupen la major part de l'*Obra Completa*. Historiador de la literatura (segons el valor setcentista d'aquest mot, és a dir, equivalent a cultura), en els seus estudis Batllori defineix els conceptes bàsics

necessaris per enfrontar-se a l'època de la Il·lustració. Introdueix la noció de Preil·lustració, entesa com el «subperíode de la història cultural europea que s'inicia vers 1680 i penetra fins al tercer decenni del Set-cents o es perllonga uns quants anys més, segons els casos, [en el qual] coexisteixen elements del Barroc tardà i trets que preludien la plena Il·lustració» (IX, p. 384), cosa que li permet de fer, a més, una precisió de tipus conceptual: resol la paradoxa que possibilita la unió dels termes Il·lustració i Església, ja que és durant la Preil·lustració que cristianisme i cultura il·lustrada coexisteixen i fins es fusionen en algunes de les personalitats europees més rellevants (com Leibniz o Muratori). I en parlar del segle XVIII a Espanya usar la fórmula «Il·lustració cristiana» és lícit i encertat (*Un problema central: Il·lustració i Església*, IX, ps. 109-121). L'enciclopedisme (un dels trets generals, al costat d'un alt europeisme, de la cultura hispanoitaliana dels exjesuïtes) també és matisat quan s'aplica a les obres més ambiciosament enciclopèdiques: la sistematització de totes les llengües d'Hervás i la història general de la cultura d'Andrés (*Enciclopèdia i Il·lustració*, X, ps. 39-41).

L'autor acota des de bon començament una sèrie de termes que es van repetint, com jurisdiccionalisme, regalisme, filojansenisme, etc. Precisament, la qüestió jansenista és analitzada a partir de fets concrets com el sínode de Pistoia (*El sínode de Pistoia de 1786*, IX, ps. 311-321) o a través dels escrits privats dels exjesuïtes espanyols i hispanoamericans que s'hi refereixen (*L'antijansenisme en les cartes i memòries dels exjesuïtes exiliats a Itàlia: el sínode de Pistoia i l'assemblea de Florència*, X, ps. 67-74).

I destria dels tòpics històrics el fons de veritat i el fons de llegenda. És el cas de considerar Bernardo Tanucci, home de confiança i conseller constant de Carles de Borbó a Nàpols, com a responsable directe de la posició del rei en les seves relacions amb la cúria romana i els jesuïtes. L'autor precisa com, un cop a Espanya, Carles III es mantingué independent respecte als consells del seu antic ministre (*Carles III i Tanucci. Entre la llegenda i la història*, IX, ps. 147-155).

La figura del rei Carles III, com a monarca il·lustrat, i les seves actituds davant dels jesuïtes també han estat objecte d'examen per part de Batllori. Entre les causes polítiques de l'estranyament dels membres de la Companyia de Jesús tracta en diversos treballs del pas d'aquest rei del vell regalisme hispanogal·lic al jurisdiccionalisme anticurial d'empremta napolitanoaustríaca i, consegüentment, a l'antiromanisme, més que no pas a l'antijesuïtisme (*Arrels napolitanes i austriacistes del jurisdiccionalisme antiromà*, IX, ps. 125-146, i *Carles III i els jesuïtes catalans*, X, ps. 77-83). Els problemes que tingueren els jesuïtes sota el regnat d'aquest rei tant a Nàpols com a Espanya són el tema central de la ponència *Carles III a Nàpols i a Espanya* (IX, ps. 157-164).

És al primer dels volums (el IX) de la sèrie que ressenyo on trobem bona part d'aquestes matisacions. Malgrat ésser el més heterogeni de tots, ja que, amb el títol genèric de *La Il·lustració*, pretén donar una visió global de la cultura il·lustrada, conté un parell de blocs força compactes sobre l'ensenyament i la cultura tant a l'àrea catalana com a la Itàlia il·lustrada. Una de les plataformes d'ensenyament

més importants del XVIII fou la universitat de Cervera (1714-1842), universitat única per a tot Catalunya durant bona part del segle. Els pilars bàsics del seu funcionament es poden observar a través de diversos períodes: una etapa de fundació (1700-1717), uns anys de màxim esplendor (1726-1777), amb Josep Finestres i de Monsalvo al capdavant, i un període de decadència (1777-1842) que culminà amb la seva desaparició (*L'organització*, ps. 167-177). Batllori, però, no es limita a la descripció de l'organització de la universitat o a la de l'estructura d'alguns dels cursos (*L'evolució pedagògica*, ps. 179-196), sinó que revisa certs tòpics com, per exemple, la lectura del trasllat de la universitat de Barcelona a Cervera com a simple càstig del rei a una ciutat que se li havia oposat frontalment o el suposat greuge que comporta per a la cultura il·lustrada de Catalunya la separació de la universitat i la capital del Principat. L'evocació històrica de la manera com es concedia el grau de doctor en aquesta universitat és el nucli del discurs *Les borles del doctorat* (ps. 197-204). A l'àmbit italià, el Col·legi de Sant Climent a Bolonya esdevingué una peça clau de relació entre Espanya i Itàlia (*El Col·legi d'Espanya a Bolonya a la fi del segle XVIII*, ps. 281-310).

Dintre del panorama cultural als Països Catalans destaquen dues figures: el valencià Gregori Maians i el mallorquí Antoni Despuig (*El cardenal Despuig, un il·lustrat mallorquí*, ps. 259-270). L'il·lustrat valencià (a qui dedica més pàgines) mantingué, entre altres, diversos contactes amb personalitats del Principat, especialment del nucli cerverí (*València i Catalunya al segle XVIII. Els amics catalans de Gregori Maians i Siscar*, ps. 227-257), i amb erudits italians com Ludovico Antonio Muratori (*Maians i la cultura italiana*, ps. 211-226).

Però l'eix temàtic preferent que articula el major nombre d'estudis és la qüestió dels jesuïtes i la cultura hispanoitaliana. Batllori pren la temàtica dels exjesuïtes com a línia bàsica que li permet recórrer tota una època; s'ocupa de la història externa (centrant-se en la seva expulsió d'Espanya el 1767 i la dissolució de la Companyia el 1773) i de la història intel·lectual (la vida cultural que generaren i promogueren en terres italianes) i examina les causes polítiques, socials i econòmiques tant de la supressió com de la restauració de la Companyia (en aquest darrer cas, amb «Sant Josep Pignatelli» —X, p. 279-317— com a element fonamental), vistes sempre a través de les vicissituds dels seus protagonistes.

A *La literatura hispanoitaliana* (X, ps. 3-41) ofereix un panorama general de la tasca cultural duta a terme a Itàlia pels jesuïtes exiliats, els quals excel·liren en diversos camps del saber: l'enciclopedisme (que caracteritzà Lorenzo Hervás i Joan Andrés), l'estètica (Esteban de Arteaga) i la música (Antoni Eiximeno), l'humanisme grecolatí (Bartomeu Pou), l'arabisme i el provençalisme (Joan Andrés i Joaquim Pla), l'apologia de la literatura espanyola (Francesc-Xavier Llampilles), la història (Joan-Francesc Masdéu), l'erudició artística (Antoni Conca), la literatura religiosa (Francesc Gustà i Manuel de Lacunza), la poesia, la novel·la (Pere Montegon) i el teatre (Joan Colomes).

Una de les coses que ens resten clares després de llegir les diverses pàgines que tracten d'aquesta activitat intel·lectual és la superioritat cultural de la provín-

cia jesuítica d'Aragó en temps de Carles III. És per això que es dedica tot un apartat a *El grup de l'àmbit català*. Dins d'aquest epígraf l'anàlisi de la diàspora de literats a Itàlia és feta segons la zona dels Països Catalans de què provenien, especialment València i Mallorca. A *Jesuïtes valencians a Itàlia* (X, ps. 181-199) apareixen de nou les figures de Montengon, Lassala o Colomes entre els autors de literatura de creació, i Conca, Eiximeno o Andrés entre els autors d'obres de crítica i erudició, tan característiques del segle XVIII. També Mallorca oferí humanistes, juristes, teòlegs i enciclopedistes que s'inseriren en la cultura hispanoitaliana; a *Jesuïtes mallorquins a Itàlia* (X, ps. 261-277) trobem una ràpida semblança de sis d'aquests jesuïtes mallorquins exiliats: l'humanista Bartomeu Pou (en primer lloc), el filòsof Sebastià Nicolau, l'hebraïsta Joan Company, l'asceta Manuel-Andreu Febrer i el bibliògraf Ramon Diosdado Caballero.

Però, tot i que realitzi algunes visions conjuntes com aquestes, Batllori és fonamentalment autor de monografies sobre els exjesuïtes més representatius. Traça itineraris biogràfics complets i exhaustius i desbrossa les intricades relacions establertes entre els exjesuïtes expulsats, abans i després de l'exili. Una mostra n'és el contacte que mantingueren Lluçà Gallissà i Joaquim Pla mentre coincidiren a la Biblioteca Pública de la universitat de Ferrara (Gallissà en fou el director i Pla el sotsdirector; *Lluçà Gallissà i Joaquim Pla*, X, ps. 95-179).

Així, rescata de l'injust oblit en què han caigut personatges com els valencians Joan Andrés i Antoni Conca. Del primer, en destaca en el seu *Perfil biogràficocrític* la doble faceta de divulgador de la cultura (a través, sobretot, de la seva enciclopèdica obra *Dell'origine, progressi e stato attuale d'ogni letteratura*) i d'investigador (ja que, com a «estudiós de l'Humanisme» (X, ps. 207-214), comprengué la necessitat d'examinar a fons els manuscrits de les antigues biblioteques); a més, fa moltes referències a la seva ingent comunicació epistolar amb erudits i literats europeus. De Conca, n'accentua la seva tasca vindicativa de l'art hispànic a través de la *Descrizione odeporica della Spagna, L'abrenjament italià del viatge artístic i arqueològic d'Antoni Ponç* (X, ps. 237-259).

Tres dels volums que ressenyo apleguen monografies sobre exjesuïtes de la província d'Aragó, d'altres províncies castellanés i d'Hispanoamèrica. El volum XI (*Història, classicisme i filosofia al segle XVIII: Gustà, Pou i els Masdén*) recull treballs referents a quatre personatges de les terres catalanes: el barceloní Francesc Gustà, el mallorquí Bartomeu Pou i els germans Masdén. La primera secció conté la traducció catalana de la tesi doctoral en història de Batllori defensada a Madrid el 1941 i publicada l'any següent a la Balmesiana amb el títol de *Francisco Gustà, apologeta y crítico (Barcelona 1744 - Palermo 1816)*. Després de reconèixer que es tracta d'un personatge secundari, el biografia molt acuradament partint de la divisió de les seves etapes vitals marcades pel lloc de residència: *D'Espanya a Itàlia (1744-1773)* (ps. 3-14), és a dir, el seu període de formació i les peripècies d'exiliat, anant d'una ciutat a una altra, fins a establir-se a Ferrara; *A Ferrara i a Venècia (1773-1804)* (ps. 15-42), ciutats on inicia la seva carrera d'apologeta i escriu obres contra els jansenistes i la Revolució Francesa; *A Nàpols i a Palerm (1805-1816)* (ps.

43-62), on abandona la fase anterior de polemista i apologista per començar una nova etapa com a professor d'història eclesiàstica. En aquesta nova faceta són fonamentals *Els discursos historicocrítics* (ps. 63-82), és a dir, les lliçons d'història eclesiàstica al Col·legi de Palerm, que es poden subdividir en dos tipus: les conferències proemials per inaugurar cada any la càtedra i les lliçons pròpiament dites.

En l'estudi introductori a l'edició de la correspondència de Pou amb Antoni Despuig, ara traduït i recollit a l'apartat *Bartomeu Pou, filòsof i neohumanista (1727-1802)* (ps. 165-297), Batllori fa un esbós biogràfic del jesuïta algaidí, principal impulsor del neohumanisme a Cervera, i descriu la seva relació amb el futur cardenal. Les quatre etapes del seu itinerari intel·lectual abans de l'expulsió són examinades separatament: primer, exercí de professor d'humanitats clàssiques a Cervera (1755-1759); després d'un any a Tarragona (1759-1760), que aprofità per fer investigacions epigràfiques, el nou provincial el destinà a ensenyar filosofia al Col·legi de Calataiud (1760-1763); i, finalment, retornà a Tarragona com a professor de lletres humanes (1763-1767). Del seu exili italià, a Bolonya i a Roma, només en remarco aquí l'amistat amb Despuig.

Els estudis dedicats als germans Masdéu ocupen tot un bloc (*Joan-Francesc i Baltasar Masdéu, entre la història i la filosofia (1744-1817 / 1741-1820)*, ps. 299-408). Quant a l'historiador Joan-Francesc Masdéu, Batllori només aprofundeix en l'edició italiana de la seva *Historia crítica de España y de la cultura española*, mentre que de Baltasar Masdéu, filòsof i precursor del neoescolasticisme italià, se n'ocupa en una llarga dissertació de tipus biogràfic (en la qual resulta especialment destacable la descripció del paisatge filosòfic d'Itàlia i l'anàlisi del concepte d'escolàstica que tenia Masdéu) i en una descripció dels onze manuscrits conservats a la biblioteca provincial de Palma de Mallorca.

També d'altres províncies castellanques sorgiren personatges rellevants que han cridat l'atenció del pare Batllori. El volum XII agrupa tots els treballs dedicats a la figura de l'esteta i musicòleg neoclàssic Esteban de Arteaga (1747-1798). Una sèrie d'*Estudis biogràfics* ens permet de conèixer, d'una banda, el seu *Itinerari vital* (ps. 3-20) i, de l'altra, la seva relació amb Saverio Bettinelli i amb Francisco de Miranda. Malgrat l'interès d'exposar les consideracions de Batllori sobre l'agitat periple vital d'Arteaga, només farà notar la manera com l'autor ens presenta el personatge a través d'adjectius i expressions que evoquen amb vivacitat un tarannà caracteritzat per la gosadia i la fogositat de polemista: «sagaç abate», «irascible polemista» d'«inflamable agressivitat», «esperit vibrant, ràpid, lliure i precís» amb «trets altius, colèrics i combatius», etc. Per presentar la seva relació amb Bettinelli es recorre al testimoni directe de les cartes encreuades durant tres anys entre l'exiliat espanyol i l'abate mantovà, vell amic a qui comunica les seves opinions literàries i filosòfiques. Molt més puntual fou la seva vinculació al viatger del XVIII, Francisco de Miranda, a qui féu d'amical cicerone quan arribà a Venècia el 1785 (*Esteban de Arteaga i Francisco de Miranda a Venècia*, ps. 51-54).

Amb tot, les traces sobre la biografia i les pinzellades sobre les idees filosòfiques i estètiques del musicòleg van encaminades a facilitar una millor lectura de les

seves obres. Batllori analitza les condicions externes (per a l'examen de les quals reporta fragments de cartes) i les internes (amb la citació dels passatges fonamentals que articulen el pensament artegüià) dels escrits d'Arteaga (ps. 55-223): la seva obra cabdal (envoltada no només d'èxit sinó també d'objeccions privades i polèmiques públiques), les *Rivoluzioni del teatro musicale italiano* (1783), una extensa història filosòfica del drama musical italià, en què insisteix en el neoclàssic concepte del «bon gust», com a reacció antibarroca, i exposa el seu ideal dramàtic, la síntesi harmònica de totes les belles arts; les *Investigaciones filosóficas sobre la belleza ideal* (1789), en les quals exposa tant les seves predileccions filosòfiques (sincretisme fluctuant entre l'espiritualisme i el sensisme) com el seu ideari estètic (que li fa interpretar l'ideal de bellesa partint del concepte aristotèlic de la imitació); *Dell'influenza degli arabi sull'origine della poesia moderna in Europa* (1791), en la qual declara la seva posició decididament contrària a les tesis arabistes de Joan Andrés, que postulen l'origen àrab de la música i la poesia provençal; les *Lettere musico-filologiche* (1795-96) i les dissertacions *Del ritmo sonoro e del ritmo muto nella musica degli antichi* (1796-97), ambdues obres inacabades dels darrers anys de la seva vida; a més d'altres escrits menors que Batllori tampoc no oblidia.

Entre els exjesuïtes hispanoamericans també hi ha personalitats importants. El volum XIII, *Lingüística i etnologia al segle XVIII: Lorenzo Hervás*, és el darrer de la sèrie dedicada a la Il·lustració i constitueix el trànsit cap als volums de temàtica iberoamericana. Quant a la tasca de Lorenzo Hervás y Panduro (1735-1809) de sistematització i estudi comparatiu de totes les llengües del món, Batllori insisteix en dos fets: els materials arreplegats pel lingüista espanyol, especialment els papers filològics que s'han conservat a Roma (*L'arxiu lingüístic d'Hervás a Roma i el seu reflex en l'obra de Wilhelm von Humboldt*, ps. 3-72), i la seva metodologia de treball, semblant a la dels lingüistes moderns, que li ha fet guanyar la merescuda reputació de «pare de la filologia comparada». Tot i haver centrat més la seva obra en qüestions de lingüística americana, a *Provençal i català en els escrits lingüístics d'Hervás* (ps. 99-105) veiem també l'opinió respecte a aquest àmbit de la filologia romànica: la discriminació del català, el valencià i l'occità com a tres parlars diferents i la consideració d'un origen occitanocatalà de la llengua francesa.

Una segona part d'aquest tom ens presenta alguns dels col·laboradors d'Hervás (l·listats anteriorment per Batllori) sota el tema genèric de l'interès americanista a Itàlia i la tasca desenvolupada pels jesuïtes expulsats que hi residien. Cal distingir entre els exjesuïtes espanyols, que esdevenen apologistes (com a poetes o naturalistes) de l'obra d'Espanya a Amèrica, i els americans, que reelaboren la història i descriuen detalladament les bel·leses de les seves terres (*Amèrica en el pensament dels jesuïtes expulsats*, ps. 109-112, i *L'interès americanista a la Itàlia del Set-cents*, ps. 113-124). D'entre els col·laboradors d'Hervás, l'autor s'ocupa de José Lino Fàbrega, bon coneixedor dels calendaris asteques (*José Lino Fàbrega i l'indigenisme mexicà*, ps. 125-126), i de Bernardo Bruno de la Fuente i Juan Antonio de Tornos, ambdós importants per les seves reflexions etnogràfiques entorn a les Filipines (*L'etnologia filipina entre els jesuïtes expulsats*, ps. 127-134).

Tots els volums aquí ressenyats es clouen amb unes *Orientacions bibliogràfiques* (butlletins bibliogràfics —concatenacions de ressenyes de diversos treballs a partir d'uns eixos temàtics comuns— la major part dels quals elaborats en la seva etapa com a director de la revista «Archivum Historicum Societatis Iesu» i/o unes *Notes crítiques* de monografies que toquen algun aspecte del segle XVIII o de la història de la Companyia de Jesús.

Per acabar, uns breus mots sobre aquesta edició, que acull tant escrits primerencs com posteriors, revisats de nou per l'autor. És indubtable la utilitat i comoditat que suposa per als investigadors el fet de poder tenir a l'abast una *Obra Completa* com aquesta, que aplega els articles i les contribucions disperses en llibres, revistes o altra mena de publicacions. A cada tom hi ha un índex onomàstic que n'agilitza la consulta i, a més, és en bona mesura gràcies a l'estructuració i ordenació dels materials feta pels curadors de l'*Obra Completa* que aquesta sèrie de cinc volums podria constituir, en certa manera, la història dels jesuïtes expulsats que el pare Batllori sempre ha volgut fer i que ha mantingut com un ideal.

En aquesta ressenya m'he limitat tan sols a traçar les línies mestres de les investigacions setcentistes de Miquel Batllori, més que no pas precisar el contingut de tots i cadascun dels seus treballs, dels quals he seleccionat els més representatius. Uns textos que mostren el germen de la modernitat, en tots els sentits, present en el Segle de les Llum. Així, per exemple, en valorar les obres dels autors estudiats, Batllori no només té en compte la importància que tingueren al seu moment sinó que n'indica les aportacions que encara resulten vàlides als nostres dies, com, per exemple, l'actualitat d'alguna de les parts de la *Historia crítica de España y de la cultura española* de Joan-Francesc Masdeu o com el fet que Arteaga ja hagués albirat idees musicològiques que no triomfarien fins més endavant. I és que «[...] l'interès per la nostra cultura setcentista no és purament erudit: es tracta, al capdavant, d'uns anys essencials per a comprendre els fenòmens literaris, filosòfics, històrics i polítics del segle XIX, tot i que han estat incomprensiblement menysvalorats per una moda passatgera. Encara més, si el considerem sense projectar el seu contingut a l'ulterior desenvolupament històric, el nostre segle XVIII, contemplat sincrònicament, excel·leix com a model de distingida civilitat» (XI, p. 291).

L'obra de Miquel Batllori ha estat elogiada en diversos actes públics d'homenatge (per dir-ne dos de relativament recents, recordaré les jornades celebrades a l'Institut d'Estudis Catalans el març de 1997 i el cicle acollit per la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona un any després). Una obra que només podia ser duta a terme per un esperit inquiet i amb aquella curiositat insaciable que caracteritzava els homes del Set-cents; una tasca que només podia ser realitzada per algú que fos (i cito els mots que un estudiós aplicà el 1933 a un personatge precisament del XVIII, el valencià Marc Antoni d'Orellana) un «erudit, terrible erudit, incansable erudit».

Nous estudis i edicions de textos villalonguians

Amb motiu de la celebració del centenari de Llorenç Villalonga, l'any 1997 es va produir una embranzida en els estudis sobre l'autor de *Mort de Dama* i en les edicions de la seva obra. En el seu moment ja vàrem donar compte d'aquests treballs en una altra ressenya panoràmica, publicada en aquesta revista.¹ Hi apuntàvem una sèrie de publicacions, de les quals no podíem donar més que notícia, car encara eren en curs d'edició. Ara, transcorreguts dos anys, completarem aquell panorama amb les produccions que han sortit posteriorment i amb algunes que aleshores no vàrem poder comentar.

Edicions de textos

Vint anys després de la mort del novel·lista mallorquí encara apareixen textos inèdits, si bé fragmentaris o inacabats, però que sempre tenen un interès per conèixer millor el seu món literari. Aquest és el cas de *Botón*,² un text inèdit en castellà, escrit entre 1927 i 1928, una petita part del qual havia estat utilitzat per elaborar el conte *Conmociones románticas. Crisis* (1944). *Botón* és un assaig primerenc de *nouvelle* per part de Llorenç Villalonga, que deixa entreveure personatges, situacions, actituds i, sobretot, una ironia mordaç que apareixeran en obres posteriors. Hi surten personatges i situacions d'origen autobiogràfic (Joan Casas, Bernat Calvet, Don Miguel Allué, Marcelle, etc.).³ Hi ha el punt de partida, tot i que encara són molt diferents de com els trobarem a *Mort de Dama*, de dos dels seus personatges més reeixits: Dona Obdúlia Montcada i el marquès de Collera. Amb *Mort de Dama* coincideix en el propòsit de retratar una societat immobiliària, tancada a tot tipus d'activitat, la vida de la qual es concentra al Casino (el Círculo Mallorquí a la realitat i a *Mort de Dama*). *Botón* també insinua el món que trobarem a *El Misanthrop*, no sols per l'ambient que descriu sinó també per les referències al *vivere periculosamente* i per diversos personatges, entre els quals destaca la figura del *botones*. A més, hi trobam temes recurrents en Llorenç Villalonga com la relativitat de l'aristocràcia, el rebuig de l'immobilisme, l'homosexualitat, l'esport, etc. Com hem dit, *Botón* és una *nouvelle* inacabada,

1. Vegeu Pere ROSSELLÓ BOVER, *Estudis i edicions recents de l'obra de Llorenç Villalonga*, «Llengua & Literatura», 10 (1999), ps. 433-456.

2. Pere ROSSELLÓ BOVER i Jaume POMAR, «Botón: un primer assaig de nouvelle de Llorenç Villalonga», «Randa», núm. 44 (2000), ps. 63-98.

3. Aprofit l'ocasió per esmenar un error escolat a la nota 62, on s'afirma que Villalonga s'hauria inspirat en les filles de Josep Sociés Gradolí per crear les figures de les filles «lletges i malsortides» de Maria Gadolí, que a *Botón* són «las señoritas de Curt». Villalonga deu treure el llinatge Gradolí del polític mallorquí, però els personatges de les filles són, com confessà l'autor, un tipus de l'època i no es poden haver inspirat en el personatge real de Josep Sociés Gradolí senzillament perquè aquest no va tenir descendència. (Dec aquesta informació a Carme Bosch).

però que sens dubte té un gran interès per comprendre les primeres obres villalonguianes.

La publicació de la correspondència de i amb Joan Fuster ens aporta desset cartes de Llorenç Villalonga a l'escriptor de Sueca. La relació entre Fuster i Villalonga no deixa d'ésser curiosa, sobretot per les diferències ideològiques que hom pot endevinar-hi. Tanmateix, l'escriptor mallorquí admira l'intel·lectual valencià, a qui considera el «més intel·ligent entre els crítics i assagistes actuals de les lletres catalanes»,⁴ sobretot pel cultiu del pensament i de la raó i per la intel·ligència autèntica, que defuig les genialitats fàcils. Aquestes lletres, a més, ens mostren un Villalonga que fa costat al Joan Fuster atacat per l'anticatalanisme, que ell mateix es veu implicat en la polèmica arabista —defensada als anys 60 per alguns mallorquins enfront del catalanisme— i que àdhuc es mostra pancatalanista quan diu que és necessari que «els escriptors catalans escriguem per tots els lectors catalans».⁵ Sobretot, però, hi trobam l'home que veu com desapareix el seu món i com se n'imposa un altre de nou, en el qual se sent desplaçat i incòmode. D'aquí que, per exemple, reconegui algunes coincidències entre ell i el moviment hippy, Claude-Lévi Strauss o Arnold Toynbee. Per a tots ells, «l'actual civilització presenta mal aspecte», és dominada pel maquinisme i pel consumisme. Com Joan Fuster, reconeix «que la raó i el liberalisme (les nostres velles amigues) semblen lletra morta en els moments actuals».⁶ També hi podem veure el Llorenç Villalonga que ataca el realisme històric, perquè el considera literatura «excrementícia», però que troba un raig d'esperança en la publicació de *La Plaça del Diamant*. A més, la lletra del 23 d'abril de 1962 ens dóna a conèixer l'interessant punt de vista de l'autor sobre el personatge de Don Joan Mayol, de *Bearn o la sala de les nines*, una figura psicològicament torturada i, sobretot, marcada per l'ambivalència, que per a ell «és el personatge principal de l'obra».⁷ L'edició d'aquestes lletres inclou, a més, una sèrie d'articles de Llorenç Villalonga i de Joan Fuster, que exemplifiquen i complementen les idees i les relacions entre ambdós autors.⁸

Jaume Pomar a *Algunos inéditos de Lorenzo Villalonga*⁹ presenta i transcriu una sèrie de documents inèdits, molt heterogenis, que abracen un període que comprèn entre 1923 i 1956. Com anuncia l'autor, aquests materials guarden sorpreses per als coneixedors de la vida i de l'obra villalonguiana. Així, sobretot són

4. Joan FUSTER, *Correspondència*, vol. 1, a cura de Francesc Pérez Moragón (València, Eliseu Climent, editor, 1997), ps. 223-247 (fragment citat, p. 223).

5. *Ibidem*, p. 225.

6. *Ibidem*, p. 236.

7. *Ibidem*, p. 225.

8. A l'apèndix recull els articles *Un reciente libro de Juan Fuster* (ps. 310-312), *Luz y tinieblas* (ps. 317-319), *El 'Diccionario para ociosos' de Joan Fuster* (ps. 320-322), de Llorenç Villalonga; i *Aristocracias insulares* (ps. 313-316) i *Nuevos y viejos papeles de Llorenç Villalonga* (ps. 323-326), de Joan Fuster.

9. Jaume POMAR, *Algunos inéditos de Lorenzo Villalonga*, acompanyat de Llorenç Villalonga: *cartas y papeles inéditos*, «El extramundi y los papeles de Iria Flavia», XXIII (tardor 2000), ps. 121-167.

força interessants les tres lletres de Llorenç Villalonga a Joaquim Verdager, que tant ens donen clarícies sobre la relació del nostre autor amb Marcelle i sobre la seva confusió lingüística («Desearía saber hasta que punto el catalán procede del castellano»), com ens permeten conèixer la seva oposició al nomenament de Joan March com a diputat (car «un contrabandista y probablemente un asesino no debe representar a Mallorca») i a la designació de Guillem Forteza com a batlle de Palma. Els documents adjuntats per Pomar, com hem dit, són de caràcter molt divers: hi trobam un text inèdit sobre la guerra civil, en la major part dialogat; tres cartes a Gabriel Fuster Mayans, Salvador Espriu i Jaume Vidal Alcover; i un manuscrit inèdit de 1956, conservat a l'arxiu Vidal Alcover de la Universitat Rovira i Virgili. D'entre tots ells, cal remarcar especialment la carta a Salvador Espriu —que contesta una lletra de l'escriptor català, reproduïda per Pomar en el cos del seu article—, en la qual ens assabentam d'algunes idees interessants respecte de *Bearn o la sala de les nines*, com és —un altre cop— la importància de la figura de Don Joan Mayol per sobre de la de Don Toni de Bearn, que pensa que no està ben aconseguit i que té una «culturilla enciclopèdica, extensa y superficial, de amateur»;¹⁰ el projecte d'escriure una continuació de la novel·la, que s'hauria titulat *L'abbé Mayol*; i les circumstàncies de la presentació del llibre al premi Nadal.

Jaume Pomar ens torna donar notícia de la importància de l'epistolari entre Villalonga i Espriu, de la destrucció del qual només se salvaren algunes lletres, en les dues cartes de l'autor de *Cementiri de Sinera* a Maria Teresa Gelabert, reproduïdes com a apèndix a l'article *La actualidad del novelista mallorquí Llorenç Villalonga*.¹¹ Allà Espriu confessa a la vídua del novel·lista mallorquí que havia cremat totes les cartes de Llorenç Villalonga després de contestar-les i li demana que li torni les que ell li va enviar o que «las eche al fuego», ja que «nadie, como no sea usted, ha de tener acceso a tales escritos, con la posibilidad —casi certidumbre— de manipularlos a su aire, a nuestra muerte, sin respeto alguno por nosotros ni por personalidades, obras o acontecimientos quizá en ellos comentados o aludidos».¹²

A *La primera biografia de Llorenç Villalonga*¹³ Josep Massot i Muntaner comenta i reproduïx l'article que va publicar el suplement de l'Enciclopèdia Espasa l'any 1944 (en realitat, 1943) sobre l'escriptor mallorquí. Són les primeres línies entorn del nostre autor aparegudes en una enciclopèdia de caràcter general i que, curiosament, han estat oblidades pels investigadors i pels crítics. Es tracta d'un

10. *Ibidem*, p. 155.

11. Jaume POMAR, *La actualidad del novelista mallorquí Llorenç Villalonga*, «Revista de Occidente», núm. 229 (juny 2000), ps. 145-162 [esp. 160-162].

12. *Ibidem*, p. 161.

13. Josep MASSOT I MUNTANER, *La primera biografia de Llorenç Villalonga, De la guerra i de l'exili. Mallorca, Montserrat, França, Mèxic (1936-1975)* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000), ps. 227-232. [Aparegut abans a la miscel·lània *Homenatge a Arthur Terry*, vol. IV (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000), ps. 87-92.

text interessant, no per les informacions que aporta, sinó sobretot per la manera com és presentat l'escriptor, que palesen una clara voluntat de quedar bé davant els que aleshores ostentaven el poder. Massot adverteix que «ens trobem davant un text molt pensat i perfectament adequat a les circumstàncies»,¹⁴ que conté alguns trets que no són propis d'un article d'enciclopèdia. Per aquesta raó i per raons d'estil, dedueix que l'article en realitat degué ésser escrit per Villalonga mateix, encara que aparegui signat amb les inicials de Joan Llabrés. «L'Enciclopèdia Espasa —conclou Massot i Muntaner— ens permet, doncs, de conèixer la cara que Llorenç Villalonga volia presentar d'ell mateix el 1943, ben llunyana de la que oferirà uns quants anys més tard, quan enlluernarà alguns joves mallorquins i els enganyarà de dalt a baix, de la mateixa manera que s'esforçarà per enganyar els seus editors —ara en català!— i els seus lectors».¹⁵

Més recentment, Josep Massot i Muntaner ha publicat a la revista «Serra d'Or» tres cartes de tres autors diferents (Joan Sales, Lluís Ferran de Pol i Llorenç Villalonga), que defensen l'escriptor i arquitecte Nicolau M. Rubió i Tudurí.¹⁶ A la seva lletra, que no porta data d'escriptura, Llorenç Villalonga qualifica de «magnífica» la novel·la *No ho sap ningú* (1961), de l'autor menorquí. Per a ell aquesta obra és una mostra de l'actitud contra la novel·la realista per part d'aquells que es varen formar en l'època noucentista, amb un ideari estètic clàssic; car *No ho sap ningú* representa «la reacció civilitzadora contra la novel·la espanyola —jo en diria *gamberra*, amb un castellanisme insubstituïble—. Villalonga considera que Rubió és «el veritable Lampedusa de les nostres lletres»,¹⁷ encara que la novel·la no tenguí res a veure amb *Il Gattopardo*. Es tracta d'un text interessant a afegir a les moltes pàgines en què l'escriptor mallorquí condemna obsessivament el realisme de la postguerra. També *De foc i de seda*, l'àlbum biogràfic dedicat a Mercè Rodoreda del qual és autora Marta Nadal,¹⁸ rep produeix en forma d'imatge, tot i que de forma incompleta, una carta de Llorenç Villalonga a l'autora de *La Plaça del Diamant* datada el 29 de maig de 1966, en la qual hi ha algunes opinions sobre l'obra de Baltasar Porcel i altres consideracions entorn de la societat actual. Igualment, Llorenç Villalonga desperta interès en aquells qui estudien la literatura de Mallorca escrita en castellà. Així, l'estudi i antologia de Bernat Martí titulat *Las letras más notables de las Islas Baleares* recull alguns fragments de *Desenlace en Montlleó*, precedits d'una breu presentació.¹⁹

14. *Ibidem*, p. 229.

15. *Ibidem*, p. 230.

16. Josep MASSOT I MUNTANER, *Joan Sales, Ferran de Pol i Llorenç Villalonga a favor de Nicolau M. Rubió*, «Serra d'Or», núm. 496 (abril 2001), ps. 32-35.

17. *Ibidem*, p. 35.

18. MARTA NADAL, *De foc i de seda. Àlbum biogràfic de Mercè Rodoreda* (Barcelona, Edicions 62, Fundació Mercè Rodoreda / Institut d'Estudis Catalans, 2000), p. 174.

19. BERNAT MARTÍ, *Las letras más notables de las Islas Baleares. Antología de la prosa castellana periodística, histórica, epistolar, ensayística y literaria* (Palma, Calima, 2000), ps. 355-367

Llibres

En el capítol dels llibres, hem de dir que recentment han aparegut cinc volums sobre Llorenç Villalonga: *Llorenç Villalonga a la recerca de la novel·la inefable*, de Vicent Simbor Roig; la *Bibliografia de i sobre Llorenç Villalonga*, elaborada per Carme Bosch i altres; el recull d'articles *A la recerca de Llorenç Villalonga*, de Jaume Pomar; les *Actes del Col·loqui Llorenç Villalonga*; i, darre-rament, la guia didàctica *Els paradisos perduts de Llorenç Villalonga*, de Pere Rosselló Bover.²⁰ Ara ens centrarem en els tres primers i, pel fet de contenir treballs d'autors diversos, comentarem a part les *Actes del Col·loqui Llorenç Villalonga*.

Un dels molts encerts del llibre *Llorenç Villalonga a la recerca de la novel·la inefable*, de Vicent Simbor Roig,²¹ és oferir-nos una anàlisi global de l'obra villalonguiana amb l'objectiu de situar-la en els corrents de la novel·lística contemporània. L'autor deixa de costat els plantejaments exclusivament cronològics, que han estat força fressats en l'estudi del nostre escriptor, i ens ofereix un punt de partida que obre noves vies per a l'estudi de l'obra villalonguiana. No hem d'oblidar que aquest llibre és el resultat de la reelaboració d'una sèrie d'articles extensos sobre Villalonga, que ara han restat integrats en aquest llibre. Simbor pretén estudiar quin és el model novel·lístic de Llorenç Villalonga, per la qual cosa parteix de l'anàlisi de les seves ambigüitats i contradiccions, tot advertint-nos que no podem donar crèdit a totes les afirmacions de l'escriptor, que va teixir diverses imatges de si mateix i sovint va transformar la realitat segons les seves conveniències. Simbor estudia els models teòrics —Ortega y Gasset i Eugeni d'Ors— i els models novel·lístics —Anatole France i Marcel Proust— a partir dels quals Villalonga basteix la seva peculiar adaptació. I en dedueix tant divergències respecte d'Ortega, com que el model narratiu de Villalonga es troba molt més a prop de France que de Proust, les tècniques revolucionàries del qual no són assumides pel nostre autor. Simbor es proposa situar la novel·lística villalonguiana en uns paràmetres concrets, que permetin interpretar-la correctament. Així, l'emmarca en la tendència de recerca de la «novel·la inefable», que vol assolir l'ideal de deslliurar-se d'elements accessoris i no essencials, com l'argument i la intriga. Ara bé, Villalonga renuncia als models més revolucionaris, com el d'Ors o el de Proust, per la qual cosa resta enquadrat entre la «novel·la de tesi» i «la novel·la d'idees», a la qual sobretot pertany. A més, Simbor es refereix a un aspecte fonamental de l'obra vi-

20. Pere ROSELLÓ BOVER, *Els paradisos perduts de Llorenç Villalonga* (Barcelona, Edicions Proa, 2001).

21. Vicent SIMBOR ROIG, *Llorenç Villalonga a la recerca de la novel·la inefable* (València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999). Ja vàrem elaborar una ressenya d'aquest llibre, en la qual el lector trobarà més desenrotllats alguns aspectes d'aquest comentari. Vegeu: Pere ROSELLÓ BOVER, *Entorn de l'ideal novel·lístic de Llorenç Villalonga*, «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», núm. 28 (primavera 2000), ps. 159-161.

lllonguiana: l'especial adaptació de l'autobiografisme, atès que Villalonga trenca el pacte de veridicitat propi d'aquest tipus d'obres.

La segona part de *Llorenç Villalonga a la recerca de la novella inefable* consisteix en una anàlisi de l'obra novel·lística de Llorenç Villalonga, elaborada a partir de l'estudi global dels seus aspectes principals. En primer lloc, es refereix a l'actitud inicial del nostre autor contrària a la llengua catalana i a la paradoxa d'haver-se convertit en un dels novel·listes catalans més importants del segle xx. En segon lloc, ens parla dels problemes textuais amb què s'han difós les seves obres, de les abundants distorsions entre el moment de l'escriptura i la publicació, i de les interferències entre elles i els vincles entre obres de gèneres diferents. En dedueix la necessitat d'una labor d'aclariment, prèvia a qualsevol anàlisi. En tercer lloc, Simbor estudia el tractament dels personatges a partir d'una anàlisi sincrònica, d'on estableix una sèrie d'arquetipus, que es remunten ja a *Mort de Dama*. L'anàlisi dels motius temàtics recurrents i del tractament de l'espai és igualment clarificador, car posa en relleu que l'obra villalonguiana consisteix en una sèrie de «variacions» sobre uns mateixos motius reiterats. Per això, abans de parlar de les altres obres, Simbor ens comenta *Bearn o la sala de les nines*, que considera «l'epicentre creatiu» de l'obra de Villalonga. A partir d'aquí, basteix els nexes que relacionen novel·les cronològicament tan allunyades com *Mort de Dama* i *Lulú regina*. Però sobretot remarca l'atenció de Llorenç Villalonga, que al capdavall era «una persona històricament desplaçada», al tema de l'antiutopia —inseparable del tema clàssic de l'Arcàdia perduda—, els models de la qual no són només Huxley o Orwell, sinó també l'admirat Anatole France. La darrera part del llibre, molt més breu que les anteriors, és una recapitulació sintètica, que es complementa amb una anàlisi de la recepció crítica de l'obra de Llorenç Villalonga.

Tant l'extensa producció d'articles per part de Llorenç Villalonga com l'atenció que l'escriptor ha despertat des de fa temps per part de la crítica aconsellen l'elaboració d'un repertori bibliogràfic de l'obra de Llorenç Villalonga i els treballs que aquesta ha originat. La *Bibliografia de i sobre Llorenç Villalonga*²² es divideix en dues grans parts. La primera —que és una simple adaptació de la que Carme Bosch i Jordi Làrios havien publicat a la revista «Randa» el 1993²³— recull la bibliografia de l'escriptor mallorquí, en la qual sobretot destaca la gran quantitat de col·laboracions a la premsa, que ocupen la major part de les pàgines del llibre. La segona ordena i aplega la major part de la biografia existent sobre Llorenç Villalonga, un terreny que resulta difícil de delimitar, car tant comprèn llibres i articles especialitzats com petites notes. Per aquest motiu, els autors opten per no incloure-hi treballs inèdits o en curs de publicació, ni ressenyes de llibres sobre Llorenç Villalonga, ja que no es tracta de bibliografia sobre l'escriptor mallorquí,

22. Carme BOSCH, Jordi LÀRIOS, Jaume POMAR, Rafel RAMIS i Pere ROSSELLÓ BOVER, *Bibliografia de i sobre Llorenç Villalonga* (Palma, Miquel Font editor, 1999).

23. Maria del Carme BOSCH JUAN i Jordi LÀRIOS AZNAR, *Bibliografia de Llorenç Villalonga (1914-1980)*, «Randa», núm. 33, (1993), ps. 130-175.

excepte en casos molt especials que complementen o corregeixen el contingut de les obres comentades. Tanmateix, ningú no ignora que aquesta bibliografia és un treball complex, que no pot aspirar a l'exhaustivitat i que just en ésser al carrer ja va començar a estar incomplet. Potser per aquesta raó, creiem que caldria adequar-lo a les noves tecnologies que, com internet, permetrien una actualització constant. Sens dubte, aquesta hauria d'ésser una de les tasques de la Casa Museu Llorenç Villalonga, de Binissalem.

També en l'apartat de llibres ens hem de referir al recull d'articles de Jaume Pomar, presentats sota el títol proustià d'*A la recerca de Llorenç Villalonga*.²⁴ El material que l'autor hi ha reunit és força heterogeni i ja en varem comentar o comentam aquí els articles més importants i més interessants.²⁵ La resta d'articles són escrits breus de caràcter divulgatiu, treballs d'un caràcter més tost tangencial (com l'*Encreuament de correspondència* de Pomar amb el P. Miquel Batllori o la reproducció d'un comentari de *Poemes de Mondragó*, de Josep M. Llompарт, escrit per Villalonga) o articles polèmics (com la resposta de Pomar a una ressenya de *La raó i el meu dret*, realitzada per Josep Massot i Muntaner). En resum, podem dir que *A la recerca de Llorenç Villalonga*, més que aportar nous coneixements als estudis villalonguians, contribueix a la major comoditat de tenir aquests escrits aplegats en un sol volum.

*Actes del Colloqui Llorenç Villalonga*²⁶

Entre les diverses aportacions a l'estudi de la vida i de l'obra de Llorenç Villalonga no podem deixar d'esmentar el volum de les *Actes del Colloqui Llorenç Villalonga* (1999), que es va celebrar a Palma al final de novembre de 1997, amb motiu del centenari del naixement de l'escriptor mallorquí. El fet que en aquest volum conflueixin alguns dels principals estudiosos de l'obra villalonguiana —com Joaquim Molas, M. del Carme Bosch, Josep A. Grimalt, C. Arnau o Jaume Pomar— ja és tota una garantia.

Joaquim Molas obre el volum amb una visió general de l'obra villalonguiana, titulada *Per a una lectura de Llorenç Villalonga*. El professor i crític hi estudia di-

24. Jaume POMAR, *A la recerca de Llorenç Villalonga* (Mallorca, El Tall editorial, 2001).

25. Vegeu Pere ROSSELLÓ BOVER, *Estudis i edicions recents de l'obra de Llorenç Villalonga*, op. cit. Allà ens referim als articles de Jaume Pomar titulats *En el centenari de Llorenç Villalonga*, *Nissaga familiar i genealogia de Llorenç Villalonga Pons*, *De Dhey a Llorenç Villalonga: anys de preguerra*, *Dos articles inèdits de Villalonga del temps de guerra*, *Algunes notes al volant de La raó i el meu dret*, *biografia de Llorenç Villalonga*, *Mort de dama*, *una sàtira de Dhey* i *Una publicació pòstuma de Villalonga*. En altres apartats del comentari present parlem de l'edició en col·laboració de Botón: *un primer assaig de nouvelle de Llorenç Villalonga* i de la ponència presentada al Colloqui Llorenç Villalonga de 1997 sota el títol de *Dhey i els seus enfrontaments*.

26. *Actes del Colloqui Llorenç Villalonga* celebrat a Palma del 20 al 22 de novembre de 1997. A cura de Pere ROSSELLÓ BOVER (Barcelona, Universitat de les Illes Balears, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999).

versos aspectes essencials de l'autor de *Bearn o la sala de les nines*: l'actitud lingüística, la complexitat textual, els processos de revisió i de reelaboració dels llibres, l'element autobiogràfic, els personatges i els llocs, la visió del món, el tema de l'agonia del racionalisme, la transformació de la memòria i de la ideologia en literatura, etc. Hem de destacar també una llarga nota a peu de pàgina²⁷ en què Molas aclareix el problema de la data de redacció de *Mort de Dama*. La varietat de qüestions tractades en aquesta ponència pot fer pensar que és un article de síntesi. Tot el contrari: es tracta d'una lectura suggerent, en què Molas descabdella i connecta aspectes diversos precisament perquè l'obra de Llorenç Villalonga, «gràcies al caramull de concurrències i de transferències, constitueix un món tancat que se sosté, com a tal, sobre ell mateix»; ja que es tracta d'una «perfecta maquinària, feta peça a peça, en la qual cada peça respon d'ella mateixa i, alhora, del conjunt».²⁸

El treball de l'escriptor José Carlos Llop té un caràcter molt diferent de la resta del conjunt. Es tracta d'un text, escrit en castellà, que sobretot respon al propòsit de recrear literàriament la figura del Llorenç Villalonga d'abans de la postguerra. M. del Carme Bosch, en canvi, ens ofereix un treball molt documentat i exhaustiu entorn de la labor de Llorenç Villalonga com a traductor o autor de pastitxos. Atesa la seva complexitat, hi deixa de costat l'anàlisi de la traducció d'*Il Gattopardo*, de Lampedusa, objecte d'un altre treball que comentam en aquesta ressenya. Bosch va resseguir, des dels primers anys, totes les traduccions villalonguianes al castellà, quasi sempre des del francès, sense oblidar la versió del conte *Psiqué*, de Salvador Espriu. Tanmateix, més que les traduccions, semblen més interessants els pastitxos villalonguians, que abasten des dels clàssics grecs fins als autors catalans moderns. Hem de destacar que en Villalonga predominen els pastitxos d'autors castellans i sobretot els francesos, la qual cosa és una bona mostra de quina era la seva formació literària. Finalment, Bosch arriba a dues conclusions: el caràcter poc respectuós de les traduccions villalonguianes, molt propi d'un autor que tampoc no té gaire respecte amb la seva obra; i el sentit lúdic de la seva literatura, que el porta al joc d'imitar estils i temes dels autors més diversos. L'article es clou amb un apèndix que recull un total de dotze traduccions i pastitxos.

Dos dels principals mites occidentals usats per Villalonga, Faust i Fedra, centren les dues ponències següents. A *La universalitat de Bearn o la sala de les nines* Carme Arnau aprofundeix en un dels aspectes centrals de la novel·la més important del nostre escriptor. Per a Arnau, aquesta universalitat és aconseguida sobretot amb la reactualització del mite de Faust. L'autora hi va subratllant els paral·lelismes entre Villalonga i Goethe, entre els quals destaca la concepció de l'art com una activitat de coneixement. Ara bé, l'escriptor mallorquí no només és influït per Goethe, sinó també pel component fàustic que contenen obres com *La*

27. Nota núm. 12. *Ibidem*, ps. 13-15

28. *Ibidem*, p. 26.

decadència d'Occident, d'Oswald Spengler, sense oblidar *Mon Faust*, de Paul Valéry, una obra decisiva en la configuració del mite villalonguà, que adquireix unes característiques pròpies. Un altre dels grans mites de Llorenç Villalonga és el de Fedra, que en aquest volum és estudiat per Sebastià Alzamora al treball titulat *Drama i tragèdia dins el cicle de Fedra de Llorenç Villalonga i Salvador Espriu*. Després de resseguir el joc de relacions textuals entre Villalonga i Espriu que es crea a partir de *Fedra* (1932), Alzamora analitza l'obra villalonguiana a la llum de les teories sobre la tragèdia de Peter Szondi. Sense entrar en detalls, se'n poden deduir dues conclusions: en primer lloc, la hibridització entre tragèdia i drama a què arriba el nostre escriptor; i, en segon lloc, la variació i l'actualització que el mite sofreix en les seves mans.

Vicent Simbor, en un estudi que després ha estat integrat en el llibre *Llorenç Villalonga a la recerca de la novella inefable*, analitza la relació entre *Llorenç Villalonga i la literatura del jo*. El tema el duu a centrar-se en aquelles obres que tenen un plantejament més autobiogràfic, tot i que l'obra villalonguiana hagi estat en conjunt interpretada com unes extenses «memòries» en sentit ampli. Per una banda, Simbor analitza aquelles obres que podrien entrar en la categoria de la «confessió autobiogràfica» i que ocupen un ampli ventall de subgèneres, des de l'article fins a la novella. En aquest grup, a més del *Diario de guerra*, sobresurt *Falses memòries de Salvador Orlan*, tot i que Villalonga hi trenca els pressupòsits essencials de l'autobiografia: «el jurament de veridicitat, essencial en la història del gènere»,²⁹ i «la condició imprescindible» d'«identitat de l'autor, del narrador i del personatge».³⁰ A més, Simbor hi detecta una sèrie d'oblits o de fets emmascarats, que obeeixen al propòsit de donar una determinada imatge de si mateix al lector. Per una altra banda, Simbor també es refereix a aquelles altres obres, com són bona part de les novel·les, que recreen aspectes del món biogràfic de Villalonga. En tot cas, sobretot cal destacar la peculiar utilització que el nostre autor fa de les seves vivències en el seu món de ficció.

L'anàlisi de les relacions entre el món real i el món de ficció en la narrativa breu villalonguiana és també matèria d'estudi per a Joan Oleza a *Regions diferents en els relats de Llorenç Villalonga: a propòsit de «Julietta Récamier»*. Oleza analitza els substrats de realitat presents en alguns relats, alguns dels quals —com *El llumí*— són força coneguts, per deduir-ne la filiació realista d'una part d'aquestes narracions. Ara bé, no sempre en els contes del nostre autor el lligam s'estableix amb la realitat estricta, sinó que pot fer-ho també amb la realitat literària: aleshores sorgeixen els pastitxos, les paròdies, les recreacions, etc. Oleza, situat en aquest punt, se centra en el comentari d'un relat concret: *Julietta Récamier* que, d'una banda, es relaciona amb les *Mémoires d'Outretombe*, de Chateaubriand, i, d'una altra, conserva un lligam amb l'experiència real de Villalonga amb Emilia Bernal.

29. *Ibidem*, p. 111.

30. *Ibidem*, p. 112.

A *Dhey i els seus enfrontaments* Jaume Pomar ressegueix l'activitat de Llorenç Villalonga com a polemista durant l'etapa anterior a la Guerra Civil. El biògraf villalonguà esmenta les diverses controvèrsies en què el nostre escriptor es va veure implicat, que ens donen la imatge d'un Llorenç Villalonga anticlerical, antilocalista, anticatalanista, oposat a la dictadura de Primo de Rivera i opositor dels socialistes amb motiu de la inauguració de l'Ateneu Literari de Palma. Pomar es refereix a les polèmiques que generen les obres del nostre autor: primer, *Mort de Dama* (1931) i, després, *Centro* (1934). Finalment, se centra en les polèmiques espinoses en què s'involucrà durant la Guerra Civil, com l'afer del Manifest, i la seva participació activa en la propaganda feixista. Tanmateix, Pomar opta per no explicar el gir ideològic del nostre autor, que creu que té «molt a veure amb la por, tan característica pertot arreu en aquells instants de follia».³¹

A *Els Desbarats en el conjunt de l'obra de Llorenç Villalonga* Pere Rosselló Bover estudia una de les facetes literàries més desconegudes de l'escriptor mallorquí: les petites peces teatrals que el 1965 es publicaren sota el títol de *Desbarats*. Es tracta d'unes obres breus, dialogades i de caràcter humorístic, escrites amb la finalitat d'ésser llegides a les festes que a la postguerra, cada nit de Nadal, tenien lloc al palau de la marquesa de can Ferrandell. Els «desbarats», gairebé un gènere propi del nostre escriptor, mantenen molts de lligams textuais amb altres obres (com *La novella de Palmira*), i presenten una actitud molt crítica envers les noves classes dominants de la postguerra. Tanmateix, al volum de 1965, en el qual és força clara la intervenció de Jaume Vidal Alcover, s'hi aplegaren altres peces breus que s'aproximen molt més al denominat teatre de l'absurd.

Finalment, la conferència de Josep A. Grimalt titulada *Religió i aristocràcia a l'obra de Llorenç Villalonga* clou aquest volum. Grimalt parteix de la idea de l'enfrontament en l'obra villalonguiana entre els valors religiosos i els de l'aristocràcia. Defineix Llorenç Villalonga com un escriptor d'idees, que atreu els lectors encara que no estiguin d'acord amb el seu pensament. Abans d'entrar en matèria, assaja de definir l'actitud del nostre escriptor davant la religió, que defineix de «deista» (a l'estil de Voltaire) i d'agnòstic (o, més aviat, d'«increent») a causa del seu component racionalista. A partir d'aquí demostra la seva tesi mitjançant nombrosos exemples que extreu de les dues novel·les més importants de Llorenç Villalonga: *Mort de Dama* i *Bearn o la sala de les nines*.

Articles

A l'article *Tales from the Big Top: Llorenç Villalonga and the Circus*³² Louise Johnson analitza la presència del circ, i sobretot dels seus personatges més em-

31. *Ibidem*, p. 173.

32. Louise JOHNSON, *Tales from the Big Top: Llorenç Villalonga and the Circus*, «Journal of Hispanic Reserch», vol. 4 (1995-96), ps. 197-210.

blemàtics —els trapezistes i els domadors de lleons—, en l'obra del novel·lista mallorquí. La Dra. Johnson, professora de la Universitat de Sheffield, ens parla del sentit, l'origen i el tractament que aquest tema rep en Villalonga, tot relacionant-lo, d'una banda, amb l'afecció de l'escriptor a l'esport, i, d'una altra, analitzant-ne els vincles amb les seves actituds estètiques i sexuals. En aquest punt és on el tema sembla oferir unes possibilitats d'estudi més interessants. A més de detectar-hi alguns lligams amb escriptors europeus moderns, Johnson vincula el tema villalonguà de l'exercici físic amb les idees de Gregorio Marañón i, també, amb les del *Manifest groc* (1928), de Dalí, Montanyà i Gasch. La insistència en el motiu del circ es correspon amb la preocupació per la cultura física masculina, tan present a la novel·lística del nostre autor. L'autora comprova que, mentre la figura de la dona queda reduïda a la d'esposa, «as a guarantor of social respectability if not of heterosexuality»,³³ l'ideal estètic s'encarna en la figura atlètica de l'home, encara que no es restringeixi als estereotips masculins més habituals. Johnson es refereix a la tendència d'alguns dels personatges masculins de Llorenç Villalonga a mostrar davant el públic la seva nuesa —amb la mateixa fredor que si fossin estàtues— i a la necessitat d'ésser observats pels altres, fins i tot exposant-se a la mort enfront dels espectadors. Sens dubte, la professora anglesa ha trobat un enfocament nou i original per a estudiar l'obra villalonguana, que pot donar lloc a interpretacions força interessants. Sens dubte, el tema dóna molt de si, sobretot quan es relaciona amb el de les ambigüitats sexuals, tan obsessiu per al nostre escriptor.

En un altre estudi, *The Sense of an Ending: Bearn o la sala de les nines*,³⁴ Louise Johnson explica el tema de la fi d'una època o d'un món a la novel·la més important de Llorenç Villalonga. Insisteix en el caràcter imprescindible de l'epíleg, que fou suprimit per Joan Sales en l'edició de 1961, per poder comprendre completament el sentit de l'obra. Sobretot, però, analitza els lligams entre el tema de la desaparició d'un món i el de la maçoneria, que la duen a fer diverses consideracions sobre el tractament del coneixement i del misteri a la novel·la. Igualment, a partir de l'anàlisi d'aquesta qüestió, Johnson estableix alguns paral·lelismes entre *Bearn o la sala de les nines* i *Andrea Victrix*.

Vicent Simbor dedica també un interessant article a estudiar les relacions transtextuals entre Mercè Rodoreda i Llorenç Villalonga.³⁵ Parteix de la diferència, explicada en diversos treballs anteriors de l'estudiós valencià, entre novel·la psicològica i novel·la ideològica, a les quals s'adscriurien respectivament la novel·lista catalana i l'autor mallorquí. Simbor, tot aplicant-hi la metodologia crítica de Gerard Genette, estudia les peces en què cada un dels dos narradors parteix de l'obra de l'altre. En el cas de Rodoreda, es tracta del conte *La sala de les nines*, que

33. *Ibidem*, p. 201.

34. Louise JOHNSON, *The Sense of an Ending: Bearn o la sala de les nines*, «Romance Quarterly», vol. 45, núm. 2 (primavera 1998), ps. 115-125.

35. Vicent SIMBOR ROIG, *De teues a meues: les relacions transtextuals entre Mercè Rodoreda i Llorenç Villalonga*, «Quaderns de Filologia. Estudis Literaris», vol. V (2000), ps. 421-435.

pren explícitament el subtítol i alguns motius (el personatge de Don Felip, la sala de les nines...) de la novel·la més famosa de Villalonga. Tanmateix, Simbor prova que no hi ha intenció d'imitació estilística ni satírica, com tampoc de pastitx; sinó que, tot el contrari, Rodoreda es proposa «reinterpretar un text anterior d'acord amb la poètica i ideologia propis».³⁶ Als prefacis de *Lulú o la princesa que somreia a totes les conjuntures* Llorenç Villalonga explicita els lligams entre el personatge de Lulú i les protagonistes rodooredianes de *La plaça del Diamant* i d'*El carrer de les Camèlies*, que tanmateix —diu— «s'assemblen com un ou a una castaña».³⁷ De fet, Villalonga veu en les protagonistes rodooredianes un tipus de dona que representa el món futur, pel seu caràcter intuïtiu i per la seva renúncia a la raó. Ara bé, tal com dedueix Vicent Simbor, no es tracta d'una imitació, ni tampoc d'una paròdia o d'un «travestiment», sinó del recurs de la «transformació», idèntic a l'utilitzat per Mercè Rodoreda al conte *La sala de les nines*. Tant Rodoreda com Villalonga han partit de l'obra de l'altre, però hi han aplicat un model narratiu propi (la novel·la psicològica / la novel·la ideològica) per expressar el seu món i les seves preocupacions. Per aquest motiu, tot resta en un homenatge mutu, en un «joc hipertextual tan ric com qualsevol altre».³⁸

M. del Carme Bosch, a l'article El Guepard. *Traducció de Villalonga o en nom de Villalonga?*, analitza les diferències i els errors de traducció entre les diverses edicions d'aquesta traducció de la novel·la de Lampedusa elaborada per Llorenç Villalonga.³⁹ L'objectiu del treball no sols és avaluar la versió villalonguiana, sinó també esbrinar quina participació hi va tenir Joan Sales, l'editor. Bosch arriba a la conclusió que Villalonga seguí molt més la versió castellana que no pas l'original italià i, sobretot, que traduí *Il Gattopardo* amb una total llibertat i, sovint, amb poc respecte a l'original: «L'autor mallorquí fa el que vol amb la magnífica novel·la de Lampedusa: afegeix, canvia, suprimeix, erra, interpreta, etc. i hi introdueix un nombre considerable de mallorquinismes, més nombrosos com hom pot comprovar a la primera edició, aplegats en un vocabulari final».⁴⁰ Tanmateix, tot i les dificultats per provar-ho, les comprovacions textuais elaborades per M. del Carme Bosch demostren clarament que una part important de les alteracions del text (com, per exemple, l'eliminació de formes dialectals mallorquines) són indiscutiblement obra de l'editor.

En el mateix número de la revista «Randa» que publica l'article de M. del Carme Bosch apareix un treball de Vicent Simbor titulat *Llorenç Villalonga i el cinema*.⁴¹ El professor valencià hi estudia els articles que l'escriptor mallorquí va publicar a la revista *Primer Plano* i els reproduceix al final en un apèndix. Es tracta de cinc textos, en els quals «aprofita la motivació del cinema per a escriure una

37. Citat per SIMBOR, *ibidem*, p. 431.

38. *Ibidem*, p. 434.

39. Carme BOSCH, El Guepard. *Traducció de Villalonga o en nom de Villalonga?*, «Randa», núm. 44 (2000), ps. 99-111.

40. *Ibidem*, p. 110.

41. Vicent SIMBOR, *Llorenç Villalonga i el cinema*, «Randa», núm. 44 (2000), ps. 113-136.

sèrie de breus treballs repartits entre la ficció i l'evocació de base autobiogràfica». ⁴² De fet, com demostra Simbor, no hi ha un autèntic interès de Villalonga pel cinema, encara que en els seus inicis, en una època encara marcada pel pes de l'avantguarda, hagués sabut entreveure les possibilitats d'aquest mitjà. L'autor, a més, estudia els elements autobiogràfics que, pel seu caràcter d'evocació, contenen aquests textos i el pes de l'element ideològic (o de la conveniència personal) que du Villalonga a lloar cintes tan ràncies i purament propagandístiques com *Raza* o *Escuadrilla*.

L'estudi de la trajectòria ideològica de Llorenç Villalonga segueix despertant l'interès dels investigadors. Jeroni Mas Rigo publica a la revista *Lluc* un extens article sobre la ideologia política del nostre escriptor entre 1924 i 1936. ⁴³ Es tracta d'un extens treball, ple de citacions i de notes, que segueix cronològicament i contextualitza les opinions que Villalonga féu paleses sobretot en els seus articles. Des del principi Jeroni Mas ens anuncia que la «ideologia contradictòria, eclèctica, difícilment encasellable» de Llorenç Villalonga «uns cops sembla conservadora, d'altres liberal i torna a ésser conservadora o, fins i tot, fexistitzant». ⁴⁴ L'autor divideix el seu article en dos blocs: el primer, dedicat a l'època de la dictadura de Primo de Rivera, on sobretot es plantegen els grans temes polítics generals; el segon, dedicat a l'època de la República, és dividit en tres apartats d'acord amb el context polític (bienni socialistarepublicà, bienni radicalcedista i Front Popular). Sens dubte, situar les opinions de l'escriptor en el seu context ajuda a entendre-les millor i, en aquest sentit, el treball suposa un esforç de clarificació més que lloable. Jeroni Mas hi va presentant les opinions del nostre escriptor agrupades per temes (democràcia, liberalisme, antilocalisme, anticatalanisme, comunisme, feixisme, monarquia, república, autonomia, qüestió religiosa, etc.). D'aquesta manera, hom té la sensació que les contradiccions i les ambigüitats de Llorenç Villalonga són molt més explicables, sense que per això deixin d'ésser opinions ambigües i contradictòries. A més, l'article contribueix a aclarir un malentès, que havia induït a error alguns dels investigadors més rigorosos sobre Villalonga: la paternitat de les quatre recensions signades amb les inicials L.V. i aparegudes a la revista «Acción Española», que dirigia Ramiro de Maeztu, no es pot atribuir al nostre autor, sinó a Lorenzo Vilallonga y Lacave (Bilbao, 1901 - Madrid, 1989).

Altres articles

A més d'aquests articles especialitzats, la figura de Llorenç Villalonga ha donat lloc a diversos treballs de síntesi. És el cas dels aplegats al *Nou Diccionari 62 de Literatura Catalana*, on es dedica una entrada de conjunt al novel·lista mallor-

42. *Ibidem*, p. 114.

43. Jeroni MAS RIGO, *Aproximació a la ideologia política del primer Llorenç Villalonga (1924-1936)*, «Lluc», núm. 818-819 (setembre-desembre 2000), ps. 9-26.

44. *Ibidem*, p. 9.

quí i dos articles sobre les seves novel·les més importants: *Mort de Dama* i *Bearn o la sala de les nines*.⁴⁵ Igualment, ens hem de referir a dos articles de síntesi de Jaume Pomar, escrits de cara a la divulgació de la figura i de l'obra del nostre autor entre el públic castellanoparlant: *La actualidad del novelista mallorquí Llorenç Villalonga*,⁴⁶ aparegut a la «Revista de Occidente»; i *Llorenç Villalonga, el novelista de Mallorca*,⁴⁷ publicat a la revista canària «La página», en un número dedicat a la literatura de les Balears.

Finalment, i encara que només toquin d'una manera tangencial la figura de Llorenç Villalonga, hem de parlar de dos treballs apareguts al número 46 de la revista «Randa», sobre la figura de Georges Bernanos i la guerra civil. El primer, titulat *Nous documents sobre l'estada de Bernanos a Mallorca*, de Josep Massot i Muntaner,⁴⁸ presenta els discursos de José M. Eyaralar i de Georges Bernanos mateix, que foren llegits a l'homenatge a l'escriptor francès celebrat el 18 de juliol de 1936 al Gran Hotel de Palma amb motiu del premi de l'Académie Française per *Journal d'un curé de campagne*, juntament amb un article de Miquel Villalonga, publicat el 1942 a «Solidaridad Nacional», en què l'escriptor mallorquí pretén desautoritzar Bernanos. Aquests materials aplegats i comentats per Massot i Muntaner eren a l'arxiu de Llorenç Villalonga, encara que procedeixen del seu germà Miquel, i fins fa poc no han estat trobats. Això no obstant, Jaume Vidal Alcover ja n'havia donat notícia fa temps a l'investigador benedictí. El segon treball aparegut a «Randa» és del periodista i escriptor felanitxer Joan Pla i consisteix en l'edició de l'informe que Miquel Villalonga va redactar per al governador civil de Balears el 4 de setembre de 1938 sobre Georges Bernanos. Miquel Villalonga jutja l'autor de *Les Grands Cimentières sous la lune* d'escriptor de segona fila, que cerca «el escàndalo reproductivo de la publicidad».⁴⁹ Es tracta, per tant, d'un document que només fa referència tangencialment a Llorenç Villalonga.

Cloenda

A tot el que hem dit fins ara, podríem afegir l'interès que envers la figura de Llorenç Villalonga han manifestat alguns narradors mallorquins actuals, que l'han incorporat com a personatge en les seves novel·les més recents. Tanmateix, ens sortiríem dels límits i de les pretensions d'aquesta ressenya. Només hem volgut de-

45. Enric BOU (dir.), *Nou Diccionari 62 de Literatura Catalana* (Barcelona, Edicions 62, 2000). Recull els articles *Villalonga, Llorenç* (ps. 779-780), *Bearn o la sala de les nines* (ps. 81-82) i *Mort de Dama* (p. 492).

46. Jaume POMAR, *La actualidad del novelista mallorquí Llorenç Villalonga*, op. cit.

47. Jaume POMAR, *Llorenç Villalonga, el novelista de Mallorca*, «La página», núm. 40 (juny-agost 2000), ps. 27-30.

48. Josep MASSOT I MUNTANER, *Nous documents sobre l'estada de Bernanos a Mallorca*, «Randa», núm. 46 (2001), ps. 159-170.

49. Joan PLA, *Informe de Miquel Villalonga sobre Bernanos (setembre de 1938)*, «Randa», núm. 46 (2001), p. 174.

mostrar com la riquesa literària del món villalonguà encara no exhaurix les possibilitats de trobar noves interpretacions a les seves obres i com el descobriment de documents inèdits segueix completant —tot i que sense cloure— aquest immens trencaclosques que el nostre autor construï amb la seva vida i amb la seva obra.

PERE ROSSELLÓ BOVER

Un homenatge a Enric Valor

Enric Valor (1911-2000) in memoriam, Barcelona, Institució de les Lletres Catalanes, 2001.

Aquest llibre és un homenatge acadèmic a Enric Valor, promogut des de la Universitat Autònoma de Barcelona i coordinat per Xavier Luna-Batlle. Com explica el mateix coordinador en la presentació del llibre, immediatament després del traspàs d'Enric Valor (13 de gener de 2000) va sorgir la idea d'organitzar un homenatge a l'insigne lingüista i literat, que va ser molt ben acollida per la Facultat de Lletres i el Rectorat de la UAB, per la Institució de les Lletres Catalanes i per l'Institut d'Estudis Catalans. Aquest homenatge, en el qual van participar totes les institucions esmentades, va tenir lloc el 10 de maig de 2000. El llibre que ressenyem és el recull dels parlaments que s'hi van pronunciar.

L'obra s'estructura en quatre apartats. El primer es titula: *Les rondalles d'Enric Valor, un text de culte al País Valencià*, i n'és autora Gemma Lluch (Universitat de València); el segon, elaborat per Vicent Simbor (Universitat de València), duu per títol: *Enric Valor, narrador a contrapèl*; Vicent Pitarch (Institut d'Estudis Catalans) és l'autor del tercer apartat, titulat: *Enric Valor: la percepció de la llengua*; finalment, el quart apartat és la reproducció d'un fragment d'una entrevista que Enric Larreula va fer a Enric Valor l'any 1997, quan aquest ja tenia 85 anys.

Les rondalles d'Enric Valor, un text de culte al País Valencià (Gemma Lluch)

L'autora posa de manifest la importància i la transcendència de les rondalles d'Enric Valor i en destaca, més enllà de la seva indiscutible categoria literària, que han esdevingut un text *de culte*, un símbol i un referent per a tots aquells valencians que comparteixen l'objectiu de treballar per la recuperació nacional. En aquest sentit, Lluch arriba a fer un paralelisme entre l'obra rondallística valoriental i el procés de creació d'una identitat catalana durant la Renaixença: la tasca que van fer els folkloristes de la Renaixença, configurant una imatge ideal del caràcter

i el tarannà del poble català a partir de la recopilació, selecció i manipulació de diferents manifestacions de cultura popular, no va tenir paral·lel al País Valencià. Per aquest motiu, Lluch afirma que «són les rondalles d'Enric Valor una de les primeres manifestacions literàries d'aquest tipus». No obstant això, l'autora també constata que Valor no és un folklorista i que la seva vocació és la literatura, no la recuperació de rondalles oblidades.

Lluch fa un repàs de les característiques principals de les narracions d'Enric Valor, que expliquen, en bona mesura, que s'hagin arribat a fer tan populars: són poc violentes, sempre hi prima l'enginy per damunt de la força, les situacions i els personatges són propers al poble, etc. Però la característica més remarcable és el llenguatge: utilitza un model de llenguatge genuïnament valencià, amb molts recursos propis de la llengua oral, amb molta riquesa lèxica i expressiva... en definitiva, l'autora constata el gran domini de la llengua i dels recursos narratius que tenia el nostre autor.

Finalment, Gemma Lluch es refereix a Enric Valor com a persona, i ens el presenta com un home compromès amb la seva llengua i el seu poble, una persona que, lluny de tancar-se en àmbits acadèmics i intel·lectuals, tenia una projecció popular molt rellevant, anava pels pobles a fer xerrades, a divulgar la seva percepció de la llengua i del país, tenia molt contacte amb la gent i va dedicar bona part de la seva vida a fer pedagogia sobre la importància de preservar la llengua i el sentiment nacional al País Valencià.

Enric Valor, narrador a contrapèl (Vicent Simbor)

En aquest apartat, que és el més llarg del llibre, Vicent Simbor ens parla de l'obra narrativa d'Enric Valor. El divideix en quatre capítols. En el primer, *Una obra desencaixada*, explica que l'obra narrativa de Valor presenta unes característiques estètiques molt particulars que l'allunyen dels models dominants i que Valor es dona a conèixer com a literat molt tardanament, ja que la seva primera obra publicada, el recull de contes *Narracions de la Foia de Castalla*, data de 1953, quan ja tenia 42 anys, i la primera novel·la, *L'ambició d'Aleix*, és de 1960, quan Valor tenia 60 anys. Però la major part de l'obra literària del nostre autor és dels anys vuitanta, és a dir, està produïda en plena vellesa.

El segon capítol, *La narrativa inicial de preguerra*, està dedicat a parlar de la producció inicial de Valor (anys 20 i 30), etapa de la qual només es conserva el conte *L'experiment de Strolowickz*, que sembla que es tracta d'una recreació que Valor va fer d'un hipotext de Théophile Gautier: la novel·la curta *Avatar* (1856), un clàssic de la literatura fantàstica, en l'argument del qual hi introdueix modificacions notables. El més destacable del capítol és que aquest conte, segons Simbor, és una mostra del model utilitzat per Valor en les obres de preguerra, que ell mateix va qualificar de «cosmopolites», perquè «hi recrea una temàtica i unes històries molt *llibresques*, d'inspiració literària, desconnectades de la realitat pròxima, ben al contrari del model seguit a partir de la Guerra Civil».

El tercer capítol és *La narrativa de postguerra*. Aquesta és l'etapa compresa entre 1939 i 1972, durant la qual Valor es dedica sobretot a la recreació de rondalles i a la tasca gramatical. Per això, la producció literària del nostre autor es redueix a la publicació de la novel·la *L'ambició d'Aleix* (1960) i del llibre de contes *Narracions de la Foia de Castalla* (1953). Cal incloure també en aquest període, segons Simbor, la novel·la curta *La idea de l'emigrant*, i el llibre de contes *Narracions intranscendents*, ambdues obres incloses al volum tercer de les *Obres literàries completes* (1988), perquè, encara que es van publicar més tard, van ser escrites dins l'etapa de postguerra. Això fa que la producció literària de Valor en aquest període sigui d'un total de set contes, una novel·la i una novel·la curta.

L'autor ens acostava al model literari valorian d'aquesta segona etapa, que «contrasta frontalment amb l'obra anterior». S'abandona el cosmopolitisme i s'aposta clarament pel realisme, un realisme centrat en el món de Valor, en el seu entorn geogràfic i social. Valor mateix es considera realista, per exemple quan defineix *La idea de l'emigrant* com a seguidora «d'un realisme despullat». Però Simbor, que admet que Valor és un narrador realista, ens convida a anar més enllà i no quedar-nos només amb aquest element, perquè no és suficient per entendre plenament la seva obra. D'una banda, perquè parlar de realisme literari no és parlar d'una única cosa. En aquest sentit, segons Simbor, Valor accepta la influència russa (Gogol), però també la de Flaubert, la de Balzac... entre d'altres. Per altra banda, en l'obra valoriana hi ha un component molt important del determinisme naturalista, amb una influència destacable de Zola. Per això, Simbor qualifica l'obra de Valor com a «tradicional». Amb paraules de l'autor: «Una obra que descansa sobre uns pilars esteticoliteraris assentats en el model del relat realista i naturalista. Un Valor amb els ulls més girats cap al segle passat que no al seu present literari» (per això parla, al començament de l'apartat, d'una obra desencaixada). L'objectiu és aconseguir retratar la realitat amb el màxim de fidelitat possible. Aquest model de relat tradicional configura la seva obra i l'allunya d'altres autors, que preferien models més innovadors. En aquest sentit, Valor mateix va dir: «Conec totes les tècniques perquè les he estudiades a fons i no m'agrada el *nouveau roman*». Cal fer una distinció, de tota manera, dins la seva producció d'aquest període: mentre que les novel·les reflecteixen aquest model realista de què parlàvem, els contes en queden al marge: són narracions amb elements màgics, fantàstics, romanticocostumistes, molt pròximes a les rondalles recollides per Valor.

L'autor també ressalta un altre aspecte rellevant que traspua al llarg de tota l'obra de Valor: la concepció idealista que conforma la seva percepció de la realitat a través de dos aspectes confluents: la cultura i la natura. Simbor ho resumeix així: «La cultura no pot ser benèfica sense saber integrar la bellesa primigènica de la naturalesa, però, al seu torn, la naturalesa no pot ser vertaderament entesa sense l'ajut de la sensibilitat espiritual de la cultura».

La narrativa actual és el títol del darrer capítol d'aquest apartat. La darrera etapa, ja en plena vellesa de l'autor, és la més prolífica de Valor com a narrador. En destaca la trilogia de novel·les: *Sense la terra promesa* (1980), *Temps de batuda* (1983) i

Enllà de l'horitzó (1991). Simbor ressalta d'aquesta trilogia un canvi important respecte a les obres anteriors: «abandona el seguiment de les peripècies d'un individu singular per a escriure la crònica d'una època i d'un poble, el valencià». De tota manera, l'autor constata que el model narratiu de Valor no canvia essencialment al llarg de la seva producció literària, i que al final continua intacta la seva aposta pel model realista, tot i que en el transcurs dels anys l'ha anat corregint i matisant. Això ha fet de Valor una figura singular en l'àmbit literari valencià, ha estat un autor que sovint ha anat a contracorrent. Afirma Simbor que: «La novel·la de factura tradicional, la seguida per Enric Valor, opac a totes les innovacions apuntades, era una illa enmig d'aquell mar literari en plena ebullició». I en destaca especialment la seva qualitat com a narrador, al costat del mèrit d'establir un llenguatge propi, ric i coherent, i la seva contribució a l'establiment de la llengua literària catalana.

Enric Valor: la percepció de la llengua (Vicent Pitarch)

En aquest apartat, Pitarch ens parla de la percepció valoriana de la llengua i de com el català va ser allò que va conformar i guiar tota la seva vida. En aquest sentit, Valor concebia el català com un problema social irresolt, pel qual va treballar tota la vida. Cal situar en el marc d'aquest objectiu la seva important obra gramatical, la qual tenia per objectiu, segons Pitarch, «esdevenir una eina d'educació popular *valencianitzadora*».

En el subapartat *L'home davant l'idioma*, Pitarch posa en relleu tres factors determinants: la procedència geogràfica de Valor (Castalla, l'Alcoià), la seducció d'un món senyorial (motivat en bona mesura pel fet de pertànyer a una família molt antiga de la petita aristocràcia) i la seva condició d'autodidacte. De tot això, hi ha dos aspectes que considerem remarcables per entendre el seu ideari i el seu model lingüístic: d'una banda, la condició de *pur, autèntic, genuí...* que per a ell tenia el llenguatge del camp respecte del de ciutat, que considerava corrupte; d'altra banda, la seva capacitat extraordinària per a la recerca lingüística i el component —importantíssim— didàctic i pedagògic de la seva obra gramatical, malgrat les seves limitacions acadèmiques.

Aquest apartat acaba amb *La gramàtica com a eina d'educació popular*, on es posa de manifest la preferència de Valor pel camp de la morfosintaxi i, especialment, en l'àmbit de la prescriptiva. Valor va orientar els seus treballs no cap al camp de la lingüística general, sinó sobretot cap a la divulgació de l'obra de Fabra, de qui era seguidor i admirador. Per acabar, destaquem dos fets rellevants que l'autor posa de manifest: en primer lloc, el compromís de Valor amb la llengua i el país era tan fort que les seves obres gramaticals més emblemàtiques van aparèixer en ple franquisme: el *Curso de lengua valenciana* (1966) i el *Curso medio de gramática catalana, referida especialmente al País Valenciano* (1973)—aquesta última reeditada en català el 1977—; en segon lloc, Pitarch també ressalta que «per primera vegada en la trajectòria editorial valenciana, una gramàtica és intitulada *catalana*».

Enric Valor i Vives entrevistat per Enric Larreula el 1977

El llibre acaba amb la reproducció d'un part d'una entrevista que Enric Larreula va fer a Enric Valor el 1977. És un fragment breu, de nou pàgines, en el qual s'han seleccionat episodis significatius de les declaracions de Valor, que ens acosten al seu pensament, a les seves idees, a la seva concepció de la llengua... en definitiva, a la persona d'Enric Valor. Allò més destacable són les anècdotes que explica, la peculiar percepció del seu llinatge familiar, la seva sinceritat a l'hora d'expressar opinions, la contundència d'algunes afirmacions i, sobretot, la seva militància i lleialtat lingüístiques. És una bona manera d'acabar el llibre: amb el testimoni en primera persona del propi Enric Valor, amb les seves pròpies paraules, pronunciades tres anys abans de la seva mort.

En una època com l'actual, en què no està precisament de moda la militància lingüística, en què sovint trobem abaltit el sentiment nacionalista, en què moltes vegades s'imposen les actituds de passivitat i de renúncia davant d'agressions a la nostra llengua i al nostre país, considerem de justícia la publicació d'un llibre d'homenatge a una persona com Enric Valor, que va dedicar la seva vida a una tasca generosa i desinteressada de recuperació del català al País Valencià. Per altra banda, el llibre està concebut —pensem que encertadament— com un recull de tres articles i un fragment d'una entrevista, que abracen diversos aspectes de la vida i obra de Valor. Aquesta metodologia té el problema —inevitable tenint en compte la gènesi del llibre, que hem explicat al començament— que en algun moment es repeteix una mateixa informació en més d'un apartat, però, malgrat això, creiem que en general és positiva perquè permet un acostament més profund a cadascuna de les facetes (biogràfica, literària i lingüística) d'Enric Valor, a més d'aportar una visió molt completa de l'obra, la tasca i l'ideari d'aquest autor.

JOSEP SALOM

L'obra completa de Salvador Galmés

GALMÉS I SANXO, Salvador: *Obres Completes (5 volums)*, edició a cura de Pere ROSSELLÓ BOVER.

Per al primer volum: *Escrits sobre Ramon Llull*, Barcelona, Universitat de les Illes Balears / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990 («Biblioteca Marian Aguiló», 13).

Per als quatre següents volums: *Narrativa/ 1* (1992), *Narrativa/ 2. Relats breus i proses literàries* (1994), *Lullisme* (1997), *Articles, pròlegs i altres tre-*

balls. Epistolari (2001), Barcelona, Ajuntament de Sant Llorenç des Cardassar/Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Biblioteca Serra d'Or», 114, 134, 191, 259 respectivament).

Durant el mes de febrer de 2001 s'ha publicat el darrer volum de les *Obres Completes* de Salvador Galmés i Sanxo (Sant Llorenç des Cardassar-Mallorca, 1876-1951). Després d'una vintena d'anys de dedicació, el professor Pere Rosselló i Bover clou una etapa intensa de feina, que començava a donar fruits entorn de 1983 amb l'estudi introductori a l'edició de la contarella galmesiana *Flor de Card*,¹ i també amb l'aparició l'any 1988 de *L'obra de Salvador Galmés i Sanxo (1876-1951)*,² resultat de la seva tesi doctoral i primer estudi global que presentava des d'una perspectiva acadèmica la tasca de mossèn Galmés. A més, en aquest treball Rosselló arregljava alguns textos literaris de Galmés que no havien estat inclosos en edicions anteriors de l'Editorial Moll.³

El poeta i estudiós de la literatura Josep M. Llompart, tretze anys després de la mort del narrador, assenyalava que Galmés havia estat un «novel·lista d'autèntica dimensió universal, com potser no n'hem tingut cap altre a Mallorca. Aquesta és la impressió que hom té en llegir les reduïdes mostres que ens ha deixat. Un temperament impetuós, una profunda coneixença de les passions humanes, un encès amor a la terra i una immensa pietat envers les misèries dels homes, servit tot això per una prosa d'estranya potència, sovint farcida d'imatges poètiques, dura i negligent a vegades, és el que descobrim a les pàgines de la novel·la *Flor de card* o a qualsevol de les narracions curtes publicades per mossèn Galmés».⁴ Llompart el considera, amb justícia, un dels grans prosistes contemporanis a Mallorca. Així, doncs, l'edició de les obres completes respon a la necessitat de disposar de tots els textos de Galmés, molts dels quals havien aparegut en publicacions periòdiques de la primera meitat del segle xx i, per tant, lluny de l'abast del lector.

Avui dia Salvador Galmés comença a ocupar el lloc que li pertoca en la història de la cultura catalana, gràcies als esforços de divulgació d'homes com Josep M. Llompart o Gabriel Janer Manila, que durant la dècada dels setanta li dedicaven conferències a la seva vila nadiua,⁵ però sobretot a la labor d'erudició de Pere Rosselló. Cal recordar que, més enllà de la faceta més coneguda de narrador, Galmés va ocupar càrrecs a la Cúria del bisbat de Mallorca, i va ser col·laborador de mossèn Antoni M. Alcover especialment en dos camps: en l'obra del Diccionari i en la transcripció de les obres de Ramon Llull. Ja al final de la seva vida, va ser no-

1. Salvador Galmés, *Flor de Card* (Palma, 1983).

2. Pere Rosselló Bover, *L'obra de Salvador Galmés i Sanxo (1876-1951)* (Barcelona, 1988).

3. Salvador Galmés, *Novel·letes rurals* (Palma, 1953); *Quadrets i pinzellades* (Palma, 1956); *La dida i altres narracions* (Palma, 1976); *Narracions* (Palma, 1976); *Flor de card* (1983).

4. Josep M. Llompart, *La literatura moderna a les Balears* (Palma 1989), 2a. ed., p. 119.

5. «Flor de Card» (Sant Llorenç des Cardassar), núm. 24 (abril de 1974).

menat corresponent de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i de l'Institut d'Estudis Catalans.

El primer tom de l'obra completa de Galmés, *Escrits sobre Ramon Llull*, que reuneix nou treballs sobre l'escriptor medieval, apareix a les Publicacions de l'Abadia de Montserrat el 1990 i en una col·lecció diferent («Biblioteca Marian Aguiló») de la dels quatre toms que el seguiran («Biblioteca Serra d'Or»). Si bé aleshores hom ja reclamava la replega sistemàtica de l'obra de Galmés, no serà fins dos anys més tard, el 1992, quan es materialitzarà l'encàrrec d'endegar-ne la publicació. Tanmateix, però, per voluntat de Pere Rosselló i dels seus editors, s'ha de considerar aquell volum de la «Biblioteca Marian Aguiló» com a part integrant de les *Obres Completes*. Al llarg de tota la seva producció lul·lística Salvador Galmés s'enfronta a la figura i l'obra del clàssic des de dos vessants: el divulgatiu i l'erudit. Per una banda, doncs, alguns dels textos de Galmés persegueixen la difusió de la figura de Ramon Llull i es caracteritzen pel seu abrondament, que els allunya sovint del rigor científic. Això sí, hom pot considerar aquests textos com una mostra més de la bona mà de prosista de Galmés. Per contra, i en una línia més erudita, Salvador Galmés dedica grans esforços a l'edició de les obres de Llull i a la redacció d'articles, estudis, pròlegs i ressenyes.

Els volums que arrepleguen l'obra narrativa de creació de Galmés apareixen el 1992 i el 1994. Sens dubte, el de narrador és l'aspecte pel qual l'autor ha rebut més reconeixements. El primer tom, *Narrativa/ 1* (1992), inclou els tres textos narratius més llargs: *Flor de Card* (1910), *Encalçant* (1914) i *Recordatori de la Pelegrinació Mallorquina a Lourdes* (1908). En aquest sentit, la tasca creativa de Galmés comença amb el naixement del s. xx i s'eixuga amb la guerra civil. Sobretot durant les dues primeres dècades del segle, Galmés ve a omplir un buit, i sembla que n'és prou conscient, en la migrada narrativa en català a Mallorca. A la contarella *Flor de Card*, la més ambiciosa de les obres de Galmés, s'hi observa tant la presència de l'element psicològic, sobretot en la protagonista femenina, com d'elements que encara la vinculen a la narrativa costumista (descripció de costums, retrat social, les festes i les tradicions populars). Per a la redacció definitiva d'*Encalçant*, Galmés refà dues narracions que ja havia publicat anteriorment i, a més, hi afegeix fragments nous. Aquí, el paisatge o els colors adquireixen valors simbòlics, factors que l'apropen als corrents literaris del final del xix, o a conceptes com el de mediterraneïtat, tan proper, doncs, a Costa i Llobera. El darrer relat que apareix en aquest volum, *Recordatori de la Pelegrinació Mallorquina a Lourdes*, es basa en un fet autèntic i en uns personatges reals. La finalitat del text, que descriu ambients i llocs i alhora reflecteix l'estat psicològic dels pelegrins, és semblant a la dels llibres de viatges.

El segon tom dedicat a l'obra narrativa de caràcter literari, *Narrativa/ 2* (1994), es divideix en quatre apartats. La primera secció recull els relats breus —en què l'autor excel·lí— i els quadres costumistes. D'aquí ens abelleix destacar la brutalitat de *Negrures* o d'*El garriguer d'Infern*, exponents clars del ruralisme tràgic, o la vigència de *La Dida*, dona sotmesa a la servitud, que se'n rebella,

text que ha atret l'atenció de creadors contemporanis, i ha donat lloc, per exemple, a una versió teatral de l'escriptora Maria Antònia Oliver, estrenada el 1996 al Teatre Principal de Palma. El segon apartat arreplega les proses literàries —que Pere Rosselló defineix en el pròleg com a textos breus, marcadament poètics i purament descriptius, on la narració és absent o quasi nulla—; a la tercera part figuren tres obretes de tema històric situades entre l'article i el conte; i, finalment, la darrera part inclou dos textos que aparegueren signats amb la inicial G i que hom pot atribuir a Galmés. En algunes d'aquestes peces, per una banda, el narrador recorre a plantejaments que el lliguen al costumisme, o de cop l'apropen al corrent modernista; en canvi, la funció d'altres textos és simplement descriptiva o poètica.

El tercer volum de les Obres Completes el constitueix *Lullisme* (1997), que aplega assaigs que Salvador Galmés va redactar a partir de 1915 i fins al final de la seva vida tot complementant els *Escrits sobre Ramon Llull* anteriors. Aquesta feina minuciosa i aprofundida sobre el gran autor medieval s'iniciarà al 1910, quan assumeix la direcció de l'edició lul·liana. En primer lloc, Pere Rosselló recull *La Vida Compendiosa del Beat Ramon Llull*, text més aviat divulgatiu, en què sobresurt un Galmés entusiasta i amat de patriotisme. Ocupen la segona part del volum els pròlegs i notes a les edicions lul·lianes, que constitueixen una bella mostra d'una prosa assagística de gran valor literari. En darrer terme, Rosselló recupera recensions i articles diversos, de caràcter més aviat heterogeni (des de parlaments propagandístics fins a treballs rigorosos de l'erudit).

El darrer tom, *Articles, pròlegs i altres treballs. Epistolari* (2001), inclou, en primer lloc, els pròlegs a les traduccions llatines de Cató, Varró i Ciceró, publicades per la Fundació Bernat Metge. També hi apareixen els articles de tema històric, tant els de caire més especialitzat com els que difonen els principals mites del passat col·lectiu. A més, Rosselló hi ha aplegat, sota l'epígraf de «Treballs sobre escriptors», un pròleg a un poema de Llorenç Riber, articles necrològics per a Estanislau de K. Aguiló i Joan Rosselló de Son Forteza, i un text lul·lístic inèdit fins ara. Una altra secció recull les polèmiques en què va participar Galmés, textos que palesen una acusada ironia. A continuació podem llegir dos treballs de l'etapa d'estudiant de l'autor, seguits de les cartes de Galmés a escriptors tan significatius com mossèn A. M. Alcover, Guillem Colom o Rafel Ginard.

Compartim les paraules de l'estudiós Pere Rosselló, quan en el darrer volum afirma que la publicació de les Obres Completes de mossèn Salvador Galmés i Sanxo «era un deute que la cultura catalana tenia amb un dels seus escriptors i intel·lectuals més destacats». Cinc llibres, doncs, d'imperiosa necessitat, que testimonien el mestratge d'un clàssic català de la primera meitat del segle XX.

Homenatge a Cebrià Baraut

Miscel·lània a Dom Cebrià Baraut i Obiols, Andorra, Govern d'Andorra, 2001.

Cebrià Baraut, monjo de l'abadia de Montserrat estretament lligat a Andorra i a l'estudi de la seva documentació històrica, ha estat homenatjat per la seva contribució al coneixement i la difusió de la història d'Andorra, i per la seva tasca a les revistes «Quaderns d'Estudis d'Andorra» i «Urgellia», amb la publicació d'aquesta miscel·lània (preparada des de l'any 1998 i apareguda al gener del 2001) que, després de diversos treballs introductoris sobre la seva persona i la seva tasca, reproduïx 28 articles seus apareguts entre el 1968 i el 1999 relatius a aquell Principat.

La tasca d'aquest eminent historiador i paleògraf s'ha centrat en el camp de la història i l'edició de textos, sobretot relacionats amb Andorra i el bisbat d'Urgell, amb treballs que abracen principalment un període que va de l'edat mitjana —segurament el seu principal focus d'estudi— fins al segle XVIII, una labor molt important tant des del punt de vista quantitatiu com des del punt de vista qualitatiu, ja que l'extensió del treball realitzat ha anat acompanyada sempre del més alt nivell científic concomitant a la seva sòlida formació, que es detalla en un dels estudis introductoris. Però en el seu cas, i com es remarca repetidament en els treballs de la primera part de la miscel·lània, l'exagerada modèstia i discreció del personatge potser ha fet que fora de cercles especialitzats no hagi tingut el reconeixement que mereix, i que posa de manifest, per exemple, la intervenció del Director General de la Unesco, Koïchiro Matsuura.

Tal com assenyalàvem de manera general, aquest volum consta d'una primera part integrada per un conjunt d'articles d'investigadors diversos, sobre història, codicologia, diplomàtica i filologia. Concretament, després d'una presentació a càrrec del ministre de Turisme i Cultura d'Andorra, Enric Pujal Areny, i una altra a cura del Director General de la Unesco, Koïchiro Matsuura, a la qual ens acabem de referir, segueixen set treballs que repassen detalladament la tasca de Cebrià Baraut en aquests diversos àmbits:

En primer lloc, Dom Alexandre Olivar presenta unes notes biogràfiques (ps. 11-19), en què remarca l'origen de Cebrià Baraut, al Vilar de Cabó, a la vall de Cabó, veïna d'Organyà, ben a prop de dos dels seus centres fonamentals d'estudi, la Seu d'Urgell i Andorra, i en què centra el repàs del periple vital de l'homenatjat en la seva biografia monàstica, la seva formació i la seva activitat científica, amb una atenció especial per la seva vida com a monjo benedictí, amb un ingrés que va coincidir amb un moment de renovació del monestir de Montserrat i amb un impuls important de l'activitat intel·lectual en aquest.

En segon lloc, Antoni Morell Mora fa una *Aproximació a la biografia del pare Cebrià Baraut i Obiols* (ps. 21-23), que en realitat és un petit encomi de caràcter molt personal.

Continua el treball d'Albert Villaró Boix, *Dom Cebrià Baraut, paleògraf i editor* (ps. 25-32), en què repassa la tasca de publicació de la documentació del bisbat d'Urgell, una documentació ingent, que ha comportat, per tant, una tasca monumental, i en què detalla la inclosa a «Urgellia», a l'*Spill manifest de totes les coses del Vescomdat de Castellbò* i al *Cartulari de la vall d'Andorra*. L'autor acaba el seu article referint-se a la publicació recent del «nou» fragment del *Liber iudiciorum* descobert per Cebrià Baraut (que esmenta incorrectament com a *Forum iudicum* seguint amb una tradició que no s'acaba de corregir, de la mateixa manera que el considera, igualment de manera equivocada, el text «literari» més antic en català, quan no és ni literari ni és el més antic, malgrat que sí que és un document important i interessant històricament i filològica).

En el quart treball introductori, Manuel Riu i Riu analitza la tasca de *Dom Cebrià Baraut i la història del monaquisme català* (ps. 33-38), en la qual la seva aportació fonamental no són solament els treballs de recerca sobre el monaquisme, sinó també la transcripció i l'estudi de la documentació dels monestirs catalans (en què no tan sols s'ha dedicat a l'estudi monàstic de l'abadia de Montserrat, sinó també de Santa Maria del Miracle, i fins i tot de Sant Miquel de Cuixà). De manera més detallada, hi repassa «els documents de dotació i consagració d'esglésies catedralícies, parroquials, castrals i monàstiques» (p. 35) inclosos a «Urgellia» i, en general, tot el material aplegat en aquesta revista, a més de resseguir la publicació dels treballs dedicats al monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles.

En el treball següent, Josep Moran i Ocerinjuregui s'ocupa de *L'aportació de Cebrià Baraut a l'estudi de la llengua catalana* (ps. 39-45). Després d'una introducció en què exposa de manera concisa i didàctica el procés de formació de la llengua catalana i el seu accés a l'escriptura —que són dues coses diferents, malgrat que massa sovint no es té en compte—, assenyala la importància de la tasca de Cebrià Baraut en relació amb la documentació d'aquest període per a l'estudi de la història de la llengua —sobretot per al coneixement del català naixent o *català preliterari*— i l'onomàstica catalana antiga, ja que ha publicat des de textos feudals del segle XI, passant pel darrer fragment trobat del *Liber iudiciorum* (s. XII) —del qual l'autor d'aquest treball ha realitzat l'estudi lingüístic, que es va publicar conjuntament amb l'edició crítica a càrrec de Cebrià Baraut a «Urgellia» (núm. 13 (1996-1997), ps. 7-35, però que en realitat ha estat publicat l'any 2000) amb el títol *Fragment d'una altra versió catalana antiga del «Liber Iudiciorum» visigòtic. I. Edició, contingut i datació. II. Estudi Lingüístic*— fins a les interessants *Glosses andorranes* (s. XIII). En aquest sentit, Moran remarca la importància de les aportacions de Baraut i la documentació que ha donat a conèixer, malgrat que ni la lingüística ni la filologia no són el seu camp específic d'investigació.

En el sisè treball, Susanna Vela Palomares, *L'aportació de Cebrià Baraut a la historiografia d'Andorra* (ps. 47-55), repassa des d'un punt de vista més general que treballs anteriors la tasca de recerca en el camp històric, sobretot relacionada amb Andorra i amb la documentació medieval, però no exclusivament.

I finalment, Pilar Burgués Montserrat presenta un *Recull bibliogràfic* (ps. 57-65) dels treballs de Cebrià Baraut referits a Andorra, que conté 54 títols entre llibres, treballs de recerca, articles i pròlegs, i dels quals en la segona part d'aquest volum miscel·lani es reproduïxen 28 articles apareguts a revistes i publicacions diverses, que han estat ordenats en les seccions següents: «Edició de fonts documentals» (4 treballs), «Història eclesiàstica» (8 treb.), «Història medieval» (5 treb.), «Història monàstica» (1 treb.), «Història moderna i contemporània» (3 treb.), «Historiografia» (1 treb.) i «Notes biogràfiques i bibliogràfiques» (5 treb.).

A partir de l'edició d'aquest volum, que ha estat feta molt acuradament, com mereixia l'homenatjat, podem tenir, doncs, un accés fàcil a una part significativa de la valuosa tasca realitzada per Cebrià Baraut, una obra que ha d'ajudar a difondre i reconèixer el valor de la seva feina.

JOAN ANTON RABELLA

Onomàstica

AMIGÓ I ANGLÈS, Ramon: *Llenguatge endins. Un recorregut històric pels noms de lloc*, Reus, Edicions del Centre de Lectura de Reus, 2000.

L'autor, que és actualment l'onomatòleg català que té una experiència més dilatada en la recollida, documentació i descripció de topònims, ens ofereix en aquest llibre una demostració ordenada dels seus profunds coneixements, sobretot referits a la seva terra reusenca, a la qual dedica la primera part («Per la ruralia reusenca») i la segona («Onomàstica ciutadana»); mentre que la tercera és dedicada a la seva rodalia («Per terres veïnes»). El llibre, ben escrit, és a dir, amb una prosa elegant, no solament té un interès per als estudiosos del Baix Camp, sinó que esdevé un manual modèlic del mètode d'exposició de les dades de tota mena: lingüístiques, històriques, antropològiques, etc. que aporta l'estudi de la toponímia. D'entre les moltes dades que aporta, remarcuem el capítol o apartat «Travessies i corredors» (ps. 187-191), la distinció subtil, basada en la parla real, que fa dels apel·latius topogràfics *travessia*, *travessera* i *corredors*, distinció que convé preservar.

JOVÉ I HORTONEDA, Ferran: *Estudi onomàstic de la vila i terme de Mont-roig del Camp*, Mont-roig del Camp, 1999.

L'autor, gran especialista en la tasca de recollida, documentació i descripció de topònims (la seva primera obra important, referent a les Borges del Camp és

publicada al 1981), ens ofereix aquest treball gairebé perfecte dins el seu gènere, referit també a una localitat de la seva comarca, el Baix Camp, que tan bé coneix. El treball comença amb un estudi històric i descriptiu del terme, des de la seva configuració. També es refereix en el pròleg a l'escandalosa substitució de la toponímia genuïna per noms postissos i banals aplicats a les urbanitzacions que s'hi van formar en la darrera i trista etapa del règim franquista, com *Azahara*, *Jardines del Paraíso*, etc. (extensible a la denominació dels carrers d'aquestes urbanitzacions), i la famosa dita *Miami*, sorgida als terrenys de cala Figuera i cala Bot «noms que han reculat força, degut a la popularitat que el turisme ha dona al nom inventat» (p. 333). Per sort ara tenim un bon recull d'aquests noms genuïns, que desitgem que siguin potenciats com es mereixen per l'ajuntament democràtic editor.

TERRADO, Javier (ed.): *Toponímia. Más allá de las fronteras lingüísticas*, Lleida, Universitat de Lleida, 1998.

Aquest volum comença amb una *Presentació* del curador, Xavier Terrado, el qual manifesta en primer lloc que aquest llibre no ofereix pròpiament les actes del col·loqui que se celebrà a Lleida el 1996 sobre el mateix tema que serveix de títol a aquesta publicació (dedicada a la memòria de Joan Coromines i Alfonso Irigoyen), però sí que reflecteix alguns dels temes tractats, ben interessants, com intentarem de fer veure.

També inclou una *Crònica* d'aquestes jornades, a càrrec de Jesús Martín de las Puebas Rodríguez, per la qual sabem que la discussió s'hi estengué sobre qüestions de metodologia: Reculls toponímics: documentació (tractament), enquesta oral. Exonímia. Estudi rigorós del material de base. Estudi lexico-semàntic de cada topònim i interpretacions globals. Etimologies populars o pseudocultes aberrants. Antroponímia en relació amb la toponímia. Toponímia i arqueologia.

Seguidament donarem una notícia succinta dels temes inclosos en aquesta publicació:

M. D. Gordón Peral i S. Ruhstaller, *Reflexiones sobre un tipo peculiar de obra lexicográfica: los repertorios corográficos*, tracten en primer lloc dels repertoris de noms considerant els que tenen noms propis i llur valor com a element d'anàlisi lingüística etimològica, que interessa altres camps: històrics, arqueològics, etc., sempre, però, a partir de l'estudi lingüístic, que ha d'ésser rigorós. En donen mostres a partir de l'*Inventario de toponímia andaluza*, confeccionat bàsicament a partir del material anterior disponible (sobretot de la cartografia dels registres cadastrals), malgrat els defectes i insuficiències que presenta aquest inventari, entre les quals la supressió de l'accentuació gràfica. També planteja la

problemàtica de l'adaptació de les formes orals dialectals andaluses a l'ortografia convencional de la llengua castellana. En les conclusions els autors remarquen la conveniència de fomentar tant les monografies toponímiques de caràcter exhaustiu com també els repertoris corogràfics.

Emili Casanova, *La toponímia de serra de la Vall d'Albaida*, comenta la problemàtica de la toponímia dita de serra, és a dir, de les àrees muntanyoses no conreades ara i generalment, que no sol aparèixer generalment en la documentació. En el cas del *Diccionari d'onomàstica de la Vall d'Albaida*, que comprèn una zona amb el 43% del territori ocupat per una superfície forestal, hi ha hagut un afany de recollir aquesta mena de toponímia, de manera que permet a l'autor de fer-ne un bon estudi no solament dels topònims sinó també dels apel·latius que els acompanyen. De les conclusions, ben interessants, volem remarcar l'afirmació que «la joventut o modernitat de la toponímia analitzada fa pensar que els topònims opacs no deuen ser tan antics com tenen tendència a pensar els etimòlegs, i que més aviat siga convenient buscar-los l'origen en els malnoms dels propietaris o en algun lexema deformat» (p. 51).

Javier Terrado, *El elemento —navar(r)— en la toponímia pirenaica y el nombre de Navarra*. Es tracta d'un estudi sobre els topònims pirinencs aragonesos i catalans amb els quals creien l'autor i Alfonso Irigoyen que podia relacionar-se Navarra. Després d'analitzar el repertori d'aquests noms, l'autor considera que, si bé alguns es poden relacionar amb aquest corònim o amb el seu gentilici corresponent, això no sembla possible en la majoria de casos, de manera que cal partir d'una base *navar*—, que identifica amb el basc actual *nabar* 'pardo', 'abigarra-do', o *nabbari* 'pedregal', que potser és la base precisament del corònim *Navarra* 'la empedrada', 'la pedregosa' o 'la variada', 'la abigarrada'. Fóra interessant de conèixer l'opinió dels lingüistes dedicats a l'estudi del paleobasc en relació amb aquestes hipòtesis.

Jesús Vázquez Obrador, *Toponímia de Calvera (Huesca) registrada en documentos de Obarra de los siglos X a XIII*, on per a cada topònim inclòs en l'inventari, ultra les dades antigues, recull les propostes etimològiques, extretes sobretot de l'obra de Joan Coromines.

Ricardo Cierbide, *La toponímia en Navarra: proyecto de recogida y normalización*, es refereix no solament a les tasques que ha impulsat recentment el Govern de Navarra, sinó també als antecedents històrics d'aquesta activitat a Navarra, on apareixen en contacte les àrees vascònica i romànica.

José R. Morala, *Los cambios en toponimia: evolución y arcaísmo según un apeo leonés del s. XIII*, referent a la localitat de Velilla de los Oteros, actualment castellanitzada, i prenent com a base un «apeo» del 1272, escrit en romanç lleonès autòcton.

El tercer volum de la «Revue d'Études Catalanes»

R.E.C. (Revue d'Études Catalanes), núm. 3, Montpellier, Université Paul Valéry, Centre d'Études et de Recherches Catalanes, 2000

Aquesta primavera, va aparèixer el tercer número de la revista *REC*, corresponent a l'any 2000, editada pel Centre d'Études et de Recherches Catalanes de la Universitat de Montpellier, que l'infatigable Cristià Camps anima i dirigeix amb l'abnegació i la voluntat que habita tots els promotors de semblants empreses. El volum consta de tres grans parts equilibrades amb sengles bibliografies, la primera dedicada a l'edat mitjana (ps. 7-150), la segona a articles de categoria vària (ps. 151-271) i la tercera a les ressenyes de llibres (ps. 173-336).

Els sis primers articles són extrets de les comunicacions presentades a les Jornades d'estudis medievals organitzades al Centre d'Études Catalanes de la Universitat de París-Sorbona (París IV), per Marie-Claire Zimmermann i Dominique de Courcelles, el 1998-1999. Els temes havien estat: 1) la dona dins la literatura catalana de l'edat mitjana (1998), 2) Bernat Metge, 6è centenari del *Somni* (1399): parlar de si a la Catalunya medieval. Martí Aurell, de la Universitat de Poitiers, en *Femmes et mémoire généalogique: le mariage fondateur de la maison de Barcelone* (ps. 11-23) comenta el primer text històric sobre l'aventura de Guifré el Pelós (s. IX), tret de la *Gesta comitum Barchinonensium* (s. XII) i en posa en evidència, amb total rigor científic, les pràctiques socials del temps, en particular sobre el casament, tant sobre el segle XII en què apareix com sobre el segle IX que suposa descriure. Marie-Noëlle Costa, de la Universitat de Perpinyà, dins *À propos de l'archaïsme «fembra» (= femme) dans le Spill (1460) de Jaume Roig* (ps. 25-37), es pregunta si l'ús de l'archaïsme «fembra» al costat de «dona» correspon a una voluntat particular de Jaume Roig i estudia els seus empraments sota els aspectes semàntic, estilístic i poètic. Anton M. Espadaler, de la Universitat de Barcelona, dins *El Tirant com a comèdia. Els amors de Felip i Ricomana* (ps. 39-58), fa ressaltar la pregona teatralitat del *Tirant* i la relaciona amb la comèdia llatina. Vincent Serverat, de la Universitat de Grenoble III, en un llarg article sobre *Le Spill de Jaume Roig: roman de l'homme et nouvelle de la femme* (ps. 59-83) analitza, situa l'obra i demostra com, a partir de l'estructura i el to irònic del relat, l'home es beneficia, a través d'un itinerari espiritual, d'una narrativitat superior a la de la dona, una narrativitat frenada, segons ell, per la versificació tan constrenyidora. Júlia Butinyà i Jimenez, de la UNED de Madrid, disserta en *Ciceró i Ovidi a Lo Somni* (ps. 117-120) sobre una lectura de l'obra metgiana en la qual destria influències de sant Agustí, Ciceró i Ovidi; dóna exemples comparatius manllevats a *De civitate Dei*, *Confessions*, *Secretum*, *De senectute*. Sobre *Lo somni*, tenim encara d'Stefano Maria Cingolani, de la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona, *Bernat Metge i els poetes de Lo somni* (ps. 121-150), on evoca com Metge adapta Dante, Petrarca, Boeci, Boc-

cacio, Ciceró, Horaci, Juvenal, Virgili, Seneca el tràgic «en una summa i síntesi de la nova antiga literatura» (p. 149).

El primer dels 7 articles de «Vària» s'interessa pels estudis catalans a Alemanya que són, segons Pilar Arnau i Segarra (Münster) en *Estudis recents de filologia catalana a Alemanya, 1996-1999* (ps. 153-164), més nombrosos en llengua que en literatura, i essencialment universitaris. La mateixa autora estudia l'obra de la narradora mallorquina Antònia Vicens dins Febre alta en *l'univers narratiu d'Antònia Vicens* (ps. 165-175). Matilde Benssoussan, de la Universitat de Rennes, en *El cavaller i l'alcajota (le chevalier et l'entremetteuse): un couple diabolique* (ps. 177-189), ens fa una recensió molt viva del llibre de Jaume Riera (1973), novel·lat per Jordi Tiñena (1996), on figuren totes les actes d'un procés fet a Barcelona, el 1410, a un cavaller mallorquí, Arnau Albertí. El personatge femení, l'alcajota Na Trialls, té semblances amb el que serà, quasi un segle després, la Celestina de Fernando de Rojas. Cristià Camps ens lliura els resultats d'unes enquestes lingüístiques dels anys 1985-6 sobre *Noms de peixos de mar i d'estany a Catalunya Nord* (ps. 191-197), més precisament als ports del Barcarès, Sant Cebrià i Cotlliure; sobre un total de 103 peixos, C. Camps remarca que les diferències de nominació van augmentant de port en port, a mesura que hom va baixant cap al sud: el Barcarès/ Sant Cebrià, 12 diferències, Sant Cebrià/ Cotlliure, 33, el Barcarès/ Cotlliure, 39. Esmenta també absències de noms que no figuren al *DCVB*, i cita occitanismes, alguns d'ells emprats a Bages (Auda) i Agda (Erau). Acaba aclarint el sentit de «ruarda» (= llenguado), esmentat per A. Saisset i interpretat malament pel *DCVB*. L'article de Joan-Pau Escudero, *Le catalan septentrional, un dialecte partagé entre deux désinences: parli/ firmo (je parle/ je signe)* (ps. 199-213) aporta complements nous sobre la implantació geogràfica d'aquestes desinències, a la llum d'enquestes recents (1986-1996) i de documents d'arxius dels segles XVII, XVIII i XIX. Cinta Massip i Francesc Massip (Tarragona) tracten en *El teatre de Ramon Gomis* (ps. 215-227) d'un metge, escriptor i home de teatre reusenc (1946) del qual donen la llista de les obres. En fan una lectura detallada prenent com a punts de mira l'home (els homes), la dona (les dones) i la mort (les morts). Per fi, un llarg i detallat treball d'Emilienne Rotureau (de la Universitat de Lió II) ens fa seguir, dia rere dia, l'escàndol literari que sacsejà el món literari de Barcelona a propòsit d'*El premi Sant Jordi 1970: l'afer Sonntag* (ps. 229-271). E. Rotureau es pregunta si *Nifades*, la novel·la guardonada, inspirada en fonts xineses, era un plagi o/i una creació i quina és la part de cadascú, sabent que la literatura reprèn temes eterns. De pas, en assabentem que l'obra inspiradora era també un plagi.

La part dedicada a les recensions és molt vasta: es fa ressò de 41 publicacions de llengua, literatura i civilització catalanes recents, de la Catalunya del Nord com d'arreu dels Països catalans. Cal subratllar ací la feina important realitzada per C. Camps mateix, que n'ha escrites 36 ell tot sol.

JORDI J. COSTA

RESSENYES INDIVIDUALS

BRAMON, Dolors: *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Barcelona, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives / Eumo Editorial / Institut d'Estudis Catalans, 2000 («Jaume Caresmar», 13).

La bibliografia produïda els últims vint anys en Espanya sobre el període que contempla el llibre de Dolors Bramon és molt abundant. Hi han contribuït, a més dels especialistes en Història, Arqueologia i Filologia, dos factors que poden delimitar-se per dècades: la dels 80, centrada en el debat sobre estructures socials i econòmiques de la zona oriental d'al-Àndalus en els primers segles darrere la conquesta àrab, i la dels 90 la producció de la qual —en absolut estranya als «fastos» culturals i esportius d'olimpíades i exposicions universals— és de temàtica molt més diversificada des del punt de vista temporal (almoràvides, almohades, nassarís), cultural (art, manufactures, música, alimentació, etc.) i àdhuc espacial, en particular Portugal, Andalusia, sobretot Sevilla i Granada, a més d'Extremadura, Castella-la Manxa i Catalunya.

Gràcies a l'interès polític per la «interculturalitat» hui comptem amb un indigerible munt de fitxes de catàleg d'exposició i de pretensioses síntesis en llibres de boniques fotografies i mapes. Sortosament, però, entre tantes obres publicades al llarg d'aquests vint anys, on abunda la mediocritat, hi ha treballs d'investigació que pel rigor i seriositat dels seus autors continuaran essent d'obligada consulta ara i sempre. Entre ells cal posar-hi la tesi de doctorat en Història que la reputada arabista Dolors Bramon va defensar a la Universitat de Barcelona en 1998 i ofereix ara en aquesta edició que té el modest format de «llibre de butxaca».

L'objectiu de l'autora és continuar l'obra de Josep Maria Millàs i Vallicrosa que, sota el títol *Textos dels historiadors àrabs referents a la Catalunya Carolíngia*, l'IEC publicà en 1987 donant per tancat el projecte que li havia encomanat el 1922, i les vicissituds del qual explicà el Dr. Joan Vernet al pròleg. Millàs fixà el límit cronològic en el mític assalt d'Almansor a Barcelona en 985. Bramon, ben al contrari, posa el punt final en altra fita no menys simbòlica: la participació catalana de 1009-1010 en la presa de Còrdova.

En total, la tesi recull 493 fragments històrics. La diferència existent respecte a la selecció de Millàs (que té 131 fragments) es deu —en part— al fet que des de 1940 (data en la qual el mestre de l'arabisme català donà per conclòs el seu treball)

el nombre de fonts sobre al-Àndalus ha anat augmentant; però també l'autora ha volgut incloure-hi 167 apartats (que formen el capítol primer) destinats a mostrar el territori i les seues gents. El lector troba aquí una imatge 'del contrari' que —molt probablement— no li agrada, però que no és més que una punta de l'iceberg del sentiment col·lectiu de la societat islàmica d'aleshores.

Entre les poblacions descrites pels autors àrabs i recollides en aquest capítol hom hi troba Alcalà de Xivert. Potser els ultramuntans de València ataquen de nou, carregant contra els catalans que sempre volen fer seues les coses de casa nostra... No hi ha perill, però, perquè el període escollit és ben antic. Aquest s'ha dividit en tres capítols: emirs dependents (711-756), emirs independents (756-912) i califat de Còrdova fins 1010. Bramon n'ofereix 326 retalls d'obres àrabs en les quals, de manera directa o indirecta, s'al·ludeix a esdeveniments que van escaure's entre musulmans i cristians a les terres de l'actual Catalunya.

És aquí on trobem altra raó de l'esmentada diferència amb el llibre de Millàs: l'abast territorial. L'autora sap que el territori considerat «no podia coincidir amb els actuals límits de Catalunya» (p. 49) i per això explica la delimitació del territori considerat: pel nord, inclou «poblacions situades més enllà dels Pirineus» i la terra dels ifrang «entesos com a carolingis»; per l'oest, segueix la delimitació de Razi, és a dir el curs del Cinca amb Montsó, la Llitera, l'Alt Cinca i les Alta i Baixa Ribagorça Oriental i Occidental, a més de tota la conca de l'Ebre fins a Tudela i part de l'actual província d'Osca; el límit Sud inclou les comarques del Mataranya, els Ports, la Plana i el Baix Cinca (ps. 50-51). Potser aquesta és la raó per la qual D. Bramon ha volgut variar el títol de Millàs amb l'eufemisme que figura a la portada i que, per moltes raons que no gosaré explicar ara i ací, considere poc encertat.

Per portar a terme la seua tasca, l'autora aprofita les obres d'una cinquantena llarga d'autors andalusins, nord-africans i orientals dels segles IX al XVIII, encara que —malauradament— no ha pogut traure profit de l'edició facsímil del Muqtabis d'Ibn Hayyan relatiu als anys 796-847 (RAH, Madrid, 1999) que fins ara es pensava perdut per sempre en mans particulars (vegeu p. 62, Nota bene). Tot i amb això, l'obra és plena de notícies fonamentals per entendre una època tant reculada, tant de Catalunya com de zones confinants, com ara el País Valencià.

Molts textos ja havien estat traduïts al català per Millàs o a llengües diverses per altres autors; d'altres hi són traduïts per primera vegada (p. ex. el Muqtabis II). Tractant-se d'una persona que al llarg del seus escrits ha mostrat el seu bon domini de la llengua àrab, el resultat no només és excel·lent, sinó que supera la prova de confrontar els fragments triats amb el text àrab editat i la seua traducció supera més d'una versió castellana recent (vegeu, p. ex. § 469-473). L'autora no tan sols tradueix, també anota àmpliament, oferint-hi indicacions bibliogràfiques que van més enllà d'aclariments sobre l'edició utilitzada o sobre la identificació de personatges i poblacions.

En aquest punt, i sobretot pel que fa als topònims en grafia àrab, l'autora té cura de transcriure entre parèntesis l'escriptura aràbiga de les edicions, fent-ne

comentaris sobre les discrepàncies i les errades comeses pels autors medievals. Al darrere hi ha moltes hores de faena i de resseguir els textos i la bibliografia per poder plantejar correspondències més o menys exactes d'aquests noms de lloc desfigurats, alguns dels quals l'autora ha tractat d'aclarir en treballs publicats els últims anys en diverses publicacions.

A la introducció l'autora explica els criteris que ha fet servir per a la transcripció i inclou un glossari dels termes àrabs que sovintegen en la traducció. No em puc estar de comentar el fet que Bramon utilitze «al-Àndalus», una grafia (introduïda recentment entre alguns arabistes) que segons Corriente reflecteix la pronúncia dialectal dels arabòfons andalusins (p. 63). Al meu parer això pot provocar dubtes entre lectors no especialitzats en matèria de transcripcions (com passa molt sovint). Tot i que aquestes només són una convenció, cal respectar, però, aquest sistema arbitrari si volem entendre'ns; o si de cas, de mutu acord modificar les normes.

El llibre conclou amb un annex dels governants d'al-Àndalus, llistat de fonts, índex de paràgrafs i un altre d'onomàstica (completíssim). Hem de felicitar l'editorial que ha compost el llibre perquè, a desgrat dels ordinadors i dels problemes d'edició d'aquest tipus de treballs, plens de signes diacrítics, amb prou feines hom troba errates. I hem de felicitar molt més Dolors Bramon qui ha posat a l'abast dels investigadors —arabistes i no arabistes— tants fragments de la primerenca història d'al-Àndalus que componen una visió especialment privilegiada de les nostres terres germanes del Nord «quan eren o no musulmanes».

CARMEN BARCELÓ

MARTÍ I CASTELL, Joan: *Els orígens de la llengua catalana*, Barcelona, Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya / Pòrtic / Enciclopèdia Catalana, 2001 («Àgora», 11).

Dins la col·lecció «Àgora», que publica en coedició monografies i manuals d'orientació universitària i alta divulgació, ha aparegut aquesta interessant síntesi de la qüestió tan apassionant dels orígens de la llengua catalana, deguda al professor Joan Martí i Castell.

El tema ja ha estat abordat més o menys extensament per altres estudiosos com A. M. Badia, J. Bastardas, J. Moran. Però el nostre autor emprèn la tasca no gens fàcil ni prou agraïda d'intentar-ne una síntesi al més àmplia possible, vull dir amb la intenció de no preterir ni menystenir cap dels aspectes i problemes que necessàriament ha de presentar.

Ja de bon començament, l'autor, especialista en gramàtica històrica i història de la llengua, declara l'enfocament que pensa donar a la seva exposició, basat en les aportacions modernes de la sociolingüística, en la qual també ell és expert.

Com diu en la introducció, «la nostra intenció és explicar com es forma el català: quins elements hi intervenen; en quin context se'n produeix el naixement; com i per què es diferencia i distancia del llatí i de les altres llengües germanes; quan podem dir que existeix com a llengua independent, etc.».

En la primera de les tres parts en què es divideix el llibre l'autor exposa l'arrel de la formació de les llengües romàniques i, doncs, del català: el llatí vulgar, el parlat pels romans que dominaren la Península Ibèrica, i el complex fenomen de la romanització del territori que hauria d'esdevenir Catalunya. Subratlla les condicions sociolingüístiques que acompanyaren la romanització, fa clara distinció de les seves etapes i de la seva intensitat diversa i ofereix una bona descripció dels estrats de la societat romana: els *romani*, *latini*, *incolae*, *liberti*, *servi* que amb sort diversa configuren la nova societat dels pobles romanitzats.

El català que sorgeix del llatí es presenta als inicis com una llengua innovadora respecte al llatí de la metròpoli; després es fa també conservadora, una llengua sense estridències. El català, com l'italià i l'occità, és una llengua emanada del llatí en un territori d'una intensa romanització, més que el del castellà i el francès.

La major part d'aquest primer capítol és dedicada a una afortunada exposició ben compendiada del llatí vulgar, en la seva diferenciació cronològica, geogràfica, genealògica i de registre, i amb una remarca de l'influx sociolingüístic en les etapes de la llengua llatina. Fa veure com la diversitat territorial del llatí vulgar engendra la diversitat lingüística de la Romània. Unes sinopsis clares i generoses d'exemples fan veure la varietat de solucions que formes del llatí vulgar han pres en les diverses llengües romàniques, en alguns casos, a més, amb resultats més conservadors o més innovadors en segons quina llengua.

La diversitat del llatí vulgar ha tingut també una clara repercussió en la diversitat dels dialectes constitutius del català, sobretot en la més gran partició entre català occidental i català oriental. Uns bons exemples ho expliciten.

En parlar dels orígens de la llengua catalana, és ineludible de tractar de la llarga i antiga polèmica sobre la subagrupació romànica del català, ben resumida i il·lustrada també en aquest capítol.

Aquest acaba dedicant prop de la meitat de la seva extensió a fer un interessant i substanciós compendi de la naturalesa del llatí vulgar. Podem ben agrair a J. Martí la reproducció íntegra de l'*Appendix Probi*, de no gaire fàcil abast, i la clara exposició de les principals característiques fonològiques, morfològiques, sintàctiques i lèxiques de la modalitat del llatí que ha generat la nostra llengua.

El segon capítol del llibre tracta dels elements no llatins constitutius del català; per tant, fonamentalment de l'influx del substrat i del superstrat. És prou sabut que el problema de la influència del substrat en l'evolució del llatí vers la llengua catalana és un dels punts més delicats i obscurs, però no menys apassionant, que conserva encara l'estudi diacrònic de la llengua. Joan Martí l'afronta decididament, sense poder aclarir del tot —i ben comprensiblement— la «col·locació» prehistòrica dels principals protagonistes (a més dels grecs, fenicis i púnics) de l'incòmode substrat: sorotapes, celtes, ibers. És el difícil i irresolt problema de la

conjunminació del fet lingüístic i el fet etnològic, de mal enquadrar, a més, en unes coordenades històriques. Però queda insatisfeta una qüestió (almenys per a mi): sense deixar d'admetre la tesi de M. Tarradell que l'iberisme és sobretot una cultura més o menys sincrètica, si es parla d'algun procés d'indoeuropeïtzació de la Península Ibèrica, no és que acceptem l'existència d'uns pobles, unes cultures, unes llengües prèvies que foren més o menys indoeuropeïtzades? L'iberisme pot ser un fenomen de sincretisme cultural. Però ho pot ser també la llengua ibèrica reconeguda? Com una mena d'esperanto? No podem acceptar l'existència més antiga d'una parla o unes parles ibèriques (o protoibèriques), que més tard vehicularen tota una més específica cultura ibèrica sincrètica?

Hi ha una afirmació del professor Martí que se'm fa inexplicable, si no és per una mena de rar *quid pro quo*: «Un dels trets lingüístics de substrat ibèric del català que coincideix amb la solució del basc és el manteniment de la F inicial de paraula; característica que diferencia molt identificativament la llengua catalana de l'espanyola; aquesta la converteix, primer, en una aspiració, que posteriorment desapareix: *fum / humo, fil / hilo, fill / hijo, etc.*» (p. 112). Tenia entès que era tot al revés: precisament la pèrdua de F inicial de mots llatins en castellà i gascó s'atribueix a l'influx del substrat basc, que no la té (v. R. LAPESA, *Historia de la lengua española*, Madrid, 1968, ps. 27-28; R. MENÉNDEZ PIDAL, *Orígenes del español*, Madrid, 1972, ps. 217-230).

Joan Martí fa un molt bon resum del superstrat germànic i àrab. En el primer distingeix ben específicament l'influx visigòtic i el franc, amb una àmplia exemplificació. En parlar de les relacions amb el món franc de l'imperi carolingi, l'autor subratlla naturalment la importància documental dels concilis de Magúncia, Reims i Tours del 813 per a la datació de les aparicions de les llengües romàniques (la famosa expressió del concili de Tours: *in rusticam romanam linguam*). Llàstima que en la citació dels textos conciliaris (ps. 123-124), presentats, a més, poc clarament, com si tots fossin del de Tours, s'hagin esmunyit tres errors diguem-ne tipogràfics, que ja surten (amb uns quants més) a l'edició de la *Història de la llengua catalana* de Nadal-Prats (p. 95), segurament font informativa de Martí: *priut* per *prout*, *us* per *ut*, *Theosticam* per *Theotiscam* (cf. *teudisca lingua* dels *Juraments d'Estrasburg*); a l'edició clàssica dels concilis de Mansi els textos apareixen correctes.

El capítol acaba amb les altres influències lingüístiques en el català: manlleus, cultismes, neologismes, barbarismes, aspecte tractat d'una manera molt més sucinta, mínima, com ja reconeix l'autor al final de l'apartat.

El tercer i darrer capítol «estudia com socialment apareix lentament però progressivament la consciència que allò que es parla a la Tarraconense no és llatí». En l'explicació d'un fenomen tan poc documentable com és l'evolutiva i insensible transformació generacional d'una llengua, J. Martí ens brinda oportunes i aclaridores reflexions. Evidentment, en el pas d'una llengua a una altra, del llatí al català, hi ha una successiva imperceptibilitat entre les diverses etapes. Els parlants no s'adonen que, de generació en generació, són protagonistes de transformacions importants de la llengua llatina inicial.

Com diu molt bé Martí, «l'existència d'una llengua nova s'explica sobretot per l'aparició d'una consciència social inèdita que necessita justament un idioma referencial com a element aglutinador i simbòlic, el qual uneix els membres de la comunitat en la manera d'expressar-se i alhora els separa d'altres comunitats que empren un idioma diferent. És aquesta realitat la que impedeix que puguem fixar una data exacta per al naixement d'un idioma». «L'ús del llatí es manté mentre se li pot reconèixer la capacitat d'aglutinació social; i es perd quan es produeix una separació de grups, en què emergeix una consciència lingüística nova, l'element definitiu de la qual ja no pot ser, socialment parlant, el món romà».

El professor Martí subratlla com el nom de *llengua llatina* continua encara durant molt de temps, tot i que la denominació *llatí* per a referir-se a la llengua que la gent parla ja no lligui amb les noves supraestructures diferents de les romanes. No em puc estar de corroborar aquest fenomen amb la il·lustració d'un text ja tan «modern» com la Crònica de Jaume I, on per denominar la llengua catalana és usat, només, un sol cop el terme *romans* («e vol tant dir en romans que...»), dos cops *nostre latí* («un sarraí, qui sabia nostre latí») i dos cops més el terme indirecte *latinat* («un d'aquels sarraïns era latinat»). L'autor remarca encara una altra qüestió essencial: «en l'inici de la història lingüística dels territoris de llengua catalana no hi ha sinó oralitat; per al registre literari el llatí continua essent l'idioma de prestigi. Caldrà que el català arribi a la culminació de la seva història, amb la codificació unitària per a un ús escrit que ha de ser apte per a qualsevol tipus de manifestació, perquè, mitjançant una inevitable competència amb el llatí durant molts anys, acabi suplantant-lo en el registre científicoliterari».

A les dues grans etapes de la història del català, el *català preliterari* i el *català literari*, Martí n'hi afegeix útilment una altra, la del *català arcaic*; així tindriem: a) català preliterari: el dels orígens vacil·lants, que se situen entre els segles VIII i X, i que caldria reduir únicament al nivell oral; b) català arcaic: el que, des del segle XI, comença a penetrar en el nivell escrit, però amb molt poca elaboració formal; arriba fins a mitjan segle XIII; c) català literari: el que des de la segona meitat del segle XIII manifesta una codificació sòlida i unitària, que permet l'expressió en qualsevol àmbit del saber i de la creació.

També posa en relleu l'autor la correlació estreta que es dona en l'evolució de la llengua entre el nivell oral i l'escrit: quan en el primer es produeix una tendència a alguna mutació, aquesta acaba plasmant-se en l'escriptura, i viceversa el valor referencial i magisterial de l'escriptura fa que es prengui com a model en el nivell oral i col·labori a generalitzar o frenar alguna innovació.

En les darreres pàgines del capítol trobem les primeres referències documentals del català, les primeres formes catalanes en l'escriptura, amb l'exposició de les principals característiques fonològiques, morfosintàctiques i lèxiques que podem trobar çà i là dels documents més antics conservats.

El tercer capítol acaba parlant de l'origen no prou aclarit del nom de la llengua i del país i de les vicissituds, sobretot, que ha experimentat en el temps la denominació de la llengua catalana: *romanç*, *vulgar*, *pla català*, *català*, *catalanesc*, *llemosí*, etc.

El llibre es clou amb un útil glossari de termes lingüístics.

La bibliografia, selectiva, apareix repartida al final de cada capítol. Però, tot i respectant-ne el criteri de tria i distribució que en fa l'autor, legítimament ben personal, potser hauria estat més útil i econòmic de presentar una sola bibliografia al final del volum, que hauria estalviat repeticions d'algunes obres (per exemple, de Badia, Sanchis Guarner, Nadal-Prats, Martí Castell).

A més, tot i el caràcter no predominantment erudit de l'obra, crec que hauria estat ben oportú de citar algunes altres obres també ben útils al tema dels orígens de la llengua: BARAUT, C. - MORAN, J. (1996-1997): *Fragment d'una altra versió catalana antiga del Liber iudiciorum visigòtic*, «Urgellia», XIII, 7-35; BARRI, M. (1999), *Aportació a l'estudi dels gallicismes del català*, Barcelona, IEC; BRUGUERA, J. (1985). *Història del lèxic català*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana; ÍD. (1985): *La llengua del Libre jutge*, dins *Miscel·lània A. M. Badia i Margarit*, 2, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; GÖKÇEN, A. (1977): *The Language of «Homilies d'Organyà»*, dins *Catalan Studies. Volume in memory of Josephine de Boer*, Barcelona, Hispam; MOHRMANN, C. (1958-1965): *Études sur le latin des chrétiens*, Ed. di storia e letteratura I-IV, Roma; MORAN, J. (1989): *L'aparició del català a l'escriptura*, dins *Miscel·lània Joan Bastardas*, 2, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; ÍD. (1990): *Les Homilies de Tortosa*, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat; PHILIPP-SATTEL, S. (1996): «Parlar bellament en vulgar». *Die Anfänge der katalanischen Schriftkultur in Mittelalter*, Tübingen, Günter Narr Verlag; RASICO, P. D. (1993): *El català preliterari en documents procedents de l'antic bisbat d'Urgell (s. XI-XII)*, dins ÍD. *Estudis i documents de lingüística històrica catalana*, Barcelona, Curial. Semblantment, molts lectors podran trobar a faltar al llarg del text que d'uns quants autors citats, importants per al tema tractat (Aebischer, Pariente, Rohlf, Vernet), no se'n donin les citacions explícites, ni al text ni a la bibliografia.

Els orígens de la llengua catalana han trobat en el llibre del professor Joan Martí i Castell una nova reflexió sintètica, ben profunda i aclaridora, que no podrà preterir cap lector interessat per la història de la nostra llengua.

JORDI BRUGUERA

RUBIÓ I LLUCH, Antoni: *Documents per a la història de la cultura catalana medieval*, 2 vols., amb un estudi introductori a cura d'Albert Balcells i pròleg d'Albert Hauf, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2000 («Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica», LIV/1-2).

L'Institut d'Estudis Catalans acaba de treure al mercat una edició facsímil —amb títol regularitzat— dels *Documents per l'història de la cultura catalana mig-eval* reunits per Antoni Rubió i Lluch i publicats pel mateix Institut en dos

volums els anys 1908 i 1921. Cal celebrar la iniciativa de recuperar l'obra, un títol capdavanter de la filologia catalana medieval i de consulta encara obligada, que ens arriba acompanyada de dos estudis preliminars, a cura d'Albert Balcells (vol. I) i Albert Hauf (vol. II).

L'aproximació biogràfica de Balcells a la figura de Rubió i Lluch subratlla el mestratge exercit per l'autor a la Universitat de Barcelona i, sobretot, als Estudis Universitaris Catalans, que representaren alhora una via d'accés a ensenyaments especialitzats que difícilment podien tenir cabuda en els estudis generalistes que oferia la Universitat, i un primer contacte amb estudiants que esdevingueren, en algun cas, futurs col·laboradors. A aquesta activitat acadèmica s'afegeix el paper de Rubió i Lluch com a president dels primers temps de l'Institut d'Estudis Catalans, i la seva actitud reticent però tolerant davant les polèmiques lingüístiques i polítiques coetànies, des de les discussions sobre la reforma ortogràfica fins a les opcions catalanistes més radicals. Tot i que, amb l'excepció d'algun episodi aïllat, Rubió no prengué part activa en la vida política del país, la seva producció parteix de la premissa que «la literatura ens fa conèixer la nostra ànima nacional» i que, per tant, la confecció d'un diplomatari cultural com el present no és altra cosa que un servei al país.

Aquesta idea és comentada per Hauf a la llum de l'ideari noucentista en un pròleg que encapçala el segon volum de la reedició dels *Documents*, i que no tan sols resulta una útil anàlisi dels eixos temàtics que vertebraren l'obra, sinó també una invitació a la lectura d'un recull apassionant tant pel contingut com per la mateixa redacció d'alguns documents, un valor afegit que Rubió i Lluch ja destacava el 1908. I és que la documentació aplegada permet seguir l'afermament, primer en llatí i després en vulgar, de la prosa cancelleresca, i alhora llegir textos d'un marcat caràcter personal, sigui perquè no es tracta pròpiament de papers burocràtics —per exemple, les dedicatòries d'obres de Llull i d'Arnau de Vilanova—, sigui perquè revelen l'activa participació de monarques tan donats a manifestar el seu *jo* a través de l'escriptura com Pere III.

El primer volum dels *Documents* aparegué el 1908, precedit d'un pròleg en què Rubió i Lluch presentava el diplomatari com a obra d'un equip dirigit per ell mateix i constituït per alguns deixebles dels Estudis Universitaris —el seu fill Jordi Rubió i Balaguer, Ramon d'Alòs-Moner i Francesc Martorell—, que havien comptat amb la col·laboració del personal de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA). Aquest, derivació de l'antic Arxiu Reial de Barcelona, i en especial els registres de la secció de Cancelleria, va ser el fons gairebé únic del qual s'extraguieren els 512 documents del volum. Així, doncs, el recull s'obre amb Jaume I, però els períodes més ben representats són aquells en què la Cancelleria i la burocràcia reials assoleixen un punt de màxima organització, és a dir els regnats de Jaume II —és encara recent l'efecte de les investigacions de Finke— i, sobretot, de Pere III i els seus fills Joan i Martí. Encara, Rubió es proposava completar l'obra amb un buidatge bibliogràfic, per tal de recuperar edicions documentals disperses, però l'escassetat de temps i la urgència d'oferir al públic un primer fruit del tot just creat

Institut d'Estudis Catalans obligaren a restringir l'àmbit de recerca, cosa que dugué, en primer lloc, a descartar l'escorcoll sistemàtic d'altres arxius i tipus de documents —per exemple, els registres notariais— i, finalment, a abandonar la idea del buidatge bibliogràfic complet. Tant aquest volum com el següent van acompanyats d'uns complets índexs i de notes que en principi es limiten a identificar les obres i els autors citats, però que acaben contenint remissions a d'altres documents de temàtica semblant que no es transcriuen al cos del text per falta d'espai.

El segon volum, que no sortí fins tretze anys després (1921), conté 414 documents, a més d'un apèndix de 12. Reprèn el cicle cronològic de l'anterior, aquest cop, però, començant amb el regnat de Jaume II. Pel que fa als materials seleccionats, encara que continuen dominant els registres de Cancelleria, destaca la presència d'un bon nombre de documents procedents de la secció Mestre Racional de l'Arxiu del Reial Patrimoni, que no ingressarà a l'ACA fins uns anys després, el 1936. Però, probablement, l'aportació més important del volum és la llarga introducció en què Rubió i Lluch dóna un assaig de sistematització de la història cultural del país des del final del segle XIII fins al començament del XV, val a dir que cenyit, a desgrat seu, a la producció en català, però d'utilitat encara indiscutible, entre d'altres aspectes, per les llistes d'autors i professionals del saber, i d'obres i traduccions que s'hi poden consultar.

El diplomatarí es proposa resseguir la formació d'una cultura en llengua catalana des del final del segle XIII fins a la mort de Martí I, procés que Rubió i Lluch personifica en el casal de Barcelona, una «dinastia nacional» conscient del seu paper com a protectora i difusora de la història i la cultura del país, i que fins i tot compta en els seus rengles amb reis que tenen producció literària pròpia; en aquest sentit, l'accés dels Trastàmara al tron suposa necessàriament el punt i final d'una trajectòria de dos segles. En el terreny lingüístic, el procés troba el seu equivalent en la progressiva presència del català com a llengua administrativa de la Cancelleria, al costat del llatí i, en menor terme, de l'aragonès, fenomen que la lectura dels *Documents* també permet seguir.

A causa de les característiques de la informació aplegada, en el panorama històric sobre la literatura catalana medieval que Rubió i Lluch construeix a partir dels *Documents* l'obra de creació pròpiament dita ocupa, quantitativament parlant, un lloc secundari. La història cultural del període és definida més aviat com un procés d'assimilació i divulgació de la tradició escrita, sigui llatina, semítica («oriental») o romànica, i per la curiositat per les novetats literàries; d'aquí que una gran quantitat de documents localitzats versin sobre l'adquisició de llibres, sovint a l'estranger, i sobre les traduccions al català d'un ampli ventall de clàssics llatins, de cròniques i de textos de divulgació científica. Rubió i Lluch és conscient de les limitacions d'aquesta activitat intel·lectual, que depèn en gran mesura de la influència francesa; en aquest sentit, és indicatiu l'enfocament de la discussió sobre el primer humanisme català, que singularitza en la figura ben intencionada de Joan I i el seu deute amb Juan Fernández de Heredia i, en última instància, amb Avinyó.

Pel que fa a la temàtica dels documents transcrits, dominen tres grans línies: les «notícies literàries» —que són, de lluny, les més ben representades—, els textos sobre història de l'ensenyament, especialment el superior, i sobre història de l'art i la ciència. La següent llista, que es limita als dos primers aspectes citats, indica suficientment l'interès que continua tenint l'obra per a diferents camps de la història cultural del període. En la definició general de «notícies literàries», trobem documents per a la biografia de personalitats literàries de primera línia (Llull, Arnau de Vilanova, Muntaner, etc.), d'altres referents a la vida cultural de les comunitats jueves, i, sobretot, dades per a la història del llibre i la lectura. Vegem alguns exemples d'aquest darrer apartat. Sobre història del llibre: els *Documents* contenen dades interessants per reconstruir-ne el procés i la terminologia de confecció, a més de nòmimes de copistes, enquadernadors i il·lustradors. Sobre adquisició de llibres: informació sobre el repartiment dels béns dels templers, després de la dissolució de l'orde en temps de Jaume II; notícies sobre compra, intercanvi i fins i tot robatori de manuscrits —a tots els nivells, fins al més alt: valgui l'exemple de Joan I. Sobre arxius i biblioteques creats o protegits per la Corona, i el personal que en tenia cura: entre els primers destaca l'Arxiu Reial de Barcelona, destinat originàriament a ser el dipòsit de la documentació referent al patrimoni de la Corona, i que es consolida durant el regnat de Pere III; és menys conegut l'Arxiu d'armes, alhora biblioteca, d'aquest monarca i els seus fills; pel que fa a les grans llibreries reials, el Cerimoniós es decanta per les abadies on reposen les despulles dels seus avantpassats, sobretot Ripoll i Poblet, en la segona de les quals, com és sabut, projecta crear la seva biblioteca. Finalment, el recull conté dades sobre el procés de redacció d'algunes obres literàries, especialment sobre els projectes historiogràfics de Pere III —per exemple, les famoses instruccions a Bernat Descoll sobre la crònica particular del rei. Quant a la història de l'ensenyament superior, els *Documents* donen notícies sobre la constitució, privilegis i incidents variis referents als estudis generals del país: Lleida, Perpinyà, Osca, etc., i sobre l'enviament d'estudiants a universitats europees; es tracta generalment de frares mendicants i clergues a qui els reis faciliten la manutenció i l'obtenció de graus en universitats prestigioses —París, Oxford o Cambridge—, bé com a incentiu o premi de la tasca cultural que realitzen per al monarca, bé com a manera d'assegurar, a través de la petició de dignitats i beneficis eclesiàstics, la fidelitat del clergat del país.

En els anys immediatament següents a la seva aparició, el diplomatar de Rubió i Lluch es convertí en un model a seguir entre els projectes d'objectius semblants; una de les obres que n'adapta més fidelment l'esperit i la metodologia és, probablement, el recull que Martí de Barcelona dedicà a Jaume II, ja enllestit el 1936, però no publicat fins als anys 1990-1991. A causa de les característiques dels textos en què es basa la investigació de Rubió i els seus deixebles (registres cancellerescos i llibres de comptes de la Corona), la informació dels *Documents* pràcticament es limita a un únic àmbit, l'activitat literària fruit del mecenatge reial, i tot plegat diu ben poca cosa sobre d'altres contextos culturals, limitació confessada

pel mateix Rubió. Per contra, els estudis moderns sobre llibre i lectura a les edats mitjana i moderna són hereus del descobriment de la documentació notarial com a font, conservada, pel que fa al cas de Barcelona, tant a l'Arxiu Històric de Protocols com en fons notariais quantitativament menors com els que custodien l'Arxiu Capitular i l'Arxiu Històric de la Ciutat, que han estat una mina per a un treball recent que coincideix en bona part amb el marc temporal que abracen els *Documents —Llibres i lectors a la Barcelona del s. XIV*, de Josep Hernando (1995)—, i sobretot per a reculls de característiques semblants sobre els segles xv-xvi, en què s'afegeix l'aparició de la impremta com a element renovador —el primer títol que ve a la memòria són els *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*, de Josep Maria Madurell i Jordi Rubió i Balaguer (1955), un altre clàssic de consulta obligada que caldria reeditar. La moda, per dir-ho així, del registre notarial ha permès ampliar els nostres coneixements sobre la creació i la difusió del llibre, més enllà de la cort reial, al món de les ciutats, des del patriciat urbà fins a les professions liberals i als artesans, i estudiar el paper que hi juga el llibre com a bé cultural o de luxe, com a mercaderia o garantia financera, però fóra bo tornar a la vella línia de Rubió i Lluch i els seus deixebles i recuperar els registres cancellerescos, que, complementats amb els notariais, encara poden donar molts bons resultats per als Trastàmara —com ja promet la documentació exhumada sobre alguns secretaris italians d'aquests reis o sobre Pere Miquel Carbonell— i fins i tot per a l'època dels Àustria, per a la qual són una font inèdita en els darrers estudis sobre llibre i lectura a la Catalunya moderna.

MARIA TOLDRÀ

BARCELÓ, Maria i Gabriel ENSENYAT: *Els nous horitzons culturals a Mallorca al final de l'Edat Mitjana*, Palma, Edicions Documenta Balear, 2000 («Menjaments», 36).

Prenc, per començar, les paraules que el professor Hillgarth escriu al pròleg del llibre: «La conclusió de l'obra, segons la qual 'no podem parlar en termes generals d'un Humanisme en estat pur a Mallorca', és sens dubte correcta. Jo diria que fins i tot no va existir un 'Humanisme en estat pur' a cap país, ni tan sols a Itàlia». Comparteixo a ulls clucs l'afirmació del professor Hillgarth en el sentit que no va existir mai, ni tan sols a Itàlia, un 'Humanisme en estat pur'. Així doncs, si partim d'aquesta premissa, la resta de països europeus pels quals es va estendre l'humanisme i que van tenir cultivadors dels *studia humanitatis* més o menys afortunats, ens alliberem d'un llast que ha acompanyat durant anys els historiadors de la literatura de l'època del Renaixement. M'explico.

Com que ni els més grans humanistes italians no es poden sostreure a reminiscències medievals en les seves obres i en les seves trajectòries literàries, perquè

res no ve de cop, sinó que tot moviment, tota innovació, tota revolució és producte d'una evolució continuada, prou impalpable mentre es viu, i difícil d'establir-ne els límits cronològics, quan s'estudia, em sembla que ens hem d'acostumar a parlar d'humanisme en les nostres terres sense cap mena de sensació d'inferioritat, sense prejudicis, sense deixar de dir les coses pel seu nom, i sense emprar eufemismes, només perquè ens fan nosa i ens molesten les excessives reminiscències de l'edat anterior que veiem en els nostres escriptors. Tenim el que tenim. I el que tenim és suficient. Ni ens n'hem de vanagloriar ni ens n'hem d'amagar. Però, a Mallorca amb homes de la categoria intel·lectual d'un Mateu Malferit o amb obres com la d'Arnau Descós podem estar més que tranquils. Pertot arreu hi ha uns noms que sobresurten enmig d'una caterva d'escriptors menors, que cal que existeixin, ni que sigui per donar més relleu als realment importants. Els contactes amb l'humanisme italià de Malferit i l'epistolari de Descós, per ells sols, validen la utilització del terme humanisme aplicat a Mallorca. Crec que ja és hora de bandejar els problemes d'identitat que ha patit l'humanisme català, des del seu mateix naixement com a moviment.

La naturalitat amb què l'arxiver barceloní Pere Miquel Carbonell elabora el seu catàleg de barons il·lustres catalans ens ha de servir de model i de nord. Carbonell no té cap problema a l'hora d'inventariar junts catalans, valencians i mallorquins dins del seu recull biogràfic. Carbonell no té cap problema a l'hora de destacar, com a característica comuna dels seus biografiats, el fet que eren cultivadors dels *studia humanitatis*. Li és igual que l'obra dels seus il·lustres sigui breu o extensa, mèdica o literària, o fins i tot que no existeixi. Per a Carbonell, si el protagonista de la biografia sabia llatí i grec, si el protagonista havia estudiat a Itàlia, si el protagonista havia tingut relació amb Itàlia, aquests ja eren motius suficients per incloure'l dins del seu catàleg. Quines són, doncs, les absències més notables del catàleg de Carbonell? Moltes. Però la característica comuna i més representativa de la major part dels absents és que van escriure només en vulgar. Aquests són, doncs, els criteris que Carbonell considera indispensables i exclusius perquè catalans, valencians i mallorquins siguin considerats il·lustres als seus ulls, que són els ulls d'un home que segueix de prop la vida cultural de la Itàlia del darrer quart del segle xv. Amb tot, en aquesta nova edat que s'inaugura amb l'humanisme, romandran vestigis de l'edat anterior, de l'Edat Mitjana, com en restaven de l'Edat de Ferro en aquella Edat d'Or que predeia Virgili per a Roma en la seva IV *Bucòlica*.

Una altra qüestió seria la divulgació de les obres dels humanistes catalans i aquest sí que crec que és el gran problema de l'humanisme català. En aquest treball podem trobar contínues referències a l'obra perduda d'autors tan importants com Mateu Malferit, o a l'obra inèdita encara d'autors com Arnau Descós, o a l'obra difícil de trobar d'un autor com Antoni Cerdà, o a uns poemes que tot just s'acaben d'editar de Ferran Valentí. Aquest és, repeteixo, el gran problema de l'humanisme català, no la seva existència o la seva identitat. Una gran part de l'obra dels nostres humanistes no va arribar als seus destinataris naturals. Va restar

manuscrita i a tot estirar se'n va fer més d'una còpia. Però no es va imprimir, o es va imprimir poc. D'aquí ve, penso, que la incidència de l'humanisme català hagi estat menor que l'humanisme d'altres països. No és que no hagi existit, sinó que ha tingut poc ressò. A Catalunya tenim la sort de comptar amb humanistes com Jeroni Pau, que va introduir els nous aires de l'humanisme italià a la Península Ibèrica, o com Joan Ramon Ferrer, que va gosar criticar i corregir un humanista gens sospitós de ser-ho com l'italià Lorenzo Valla. Podem vanar-nos d'aquests humanistes i d'altres, però en realitat és ara, a les acaballes del segle xx, que tenim tots els elements per fer aquestes afirmacions. Al seu segle, al segle xv, van ser coneguts només en circuits tancats, tan elitistes, tan de minories, tan per a iniciats, que la seva incidència no pogué ser de gran pes. Amb tot, un i altre, Pau i Ferrer, van relacionar-se amb els humanistes illencs, amb Ferrando Valentí, amb Esperandéu Espanyol, amb Arnau Descós, cadascun al seu temps, cadascun al seu moment. I uns i altres van tancar el cercle de relacions amb l'amistat d'humanistes italians.

Per tot això, penso, que podem parlar sense complexos d'humanisme a Mallorca, a Catalunya i a València. I aquest llibre em referma, si cal, en aquesta idea. La vinculació directa dels humanistes catalans amb els humanistes italians avala aquesta afirmació. Perquè sense un alt grau de coneixement dels autors clàssics llatins i grecs no podem entendre l'obra d'un Arnau Descós, per posar un exemple. I això malgrat la presència d'elements procedents de l'escolàstica.

Diuen els autors al preàmbul que el llibre s'ha d'entendre, i és efectivament, com una continuació del seu treball anterior *Ferrando Valentí i la seva família*, publicat el 1996. Quatre anys després Maria Barceló i Gabriel Ensenyat ens ofereixen el resultat de l'extens i precís buidatge d'arxius privats i públics de Mallorca, que han dut a terme no sense dificultats, juntament amb referències a la bibliografia existent fins avui sobre l'època i els seus protagonistes. Afortunadament, però, per a la bibliografia no partien de zero. No tots tenim la sort de poder comptar per als nostres territoris amb la gran obra del professor Hillgarth, *Readers and books in Majorca 1229-1550*, de 1991. Si en el seu llibre anterior Barceló i Ensenyat estudiaven sobretot un nom, Ferrando Valentí, i una família, ara han ampliat el seu camp d'acció a tots els noms que es relacionaven amb Ferrando Valentí i a les seves famílies, dins del marc cronològic de la Mallorca del segle xv i de la primera meitat del segle xvi. Així, aquell breu capítol, que titulaven «El context cultural» en el seu anterior treball, ha estat desenvolupat convenientment per esdevenir el llibre que tenim a les mans. Els resultats obtinguts ens subministren una gran quantitat de dades noves, de primera mà, sobre personalitats destacades de la Mallorca viva i florent del pas del segle xv al segle xvi. De manera que el context social i cultural d'aquest període crucial esdevé molt més entenedor.

Després del pròleg del professor Hillgarth i del preàmbul dels autors, el volum s'enceta amb una breu introducció als marcs historiogràfic i sociocultural, en la qual Barceló i Ensenyat repassen la sort que el terme humanisme ha tingut al

llarg del nostre segle i en la cultura catalana. A continuació el llibre s'estructura per àrees temàtiques, atenent sobretot a l'ofici dels protagonistes. La primera, corresponent al segon capítol, explica la relació de Mallorca amb la cort d'Alfons el Magnànim i destaca les figures dels tres primers personatges amb nom propi dins de la política: Francesc Aixaló, Mateu Malferit i Joan Valero. Són tres pesos forts de l'humanisme illenc. Tots tres homes van viure llarg temps a Itàlia, per estudis i per professió, es van relacionar amb figures capdavanteres de l'humanisme italià, van conèixer de primera mà la recuperació dels clàssics per part dels humanistes, van incorporar aquestes obres a les seves biblioteques i van tornar a Mallorca a divulgar els nous aires de l'humanisme.

El tercer capítol dibuixa l'extens panorama que ofereix el camp de la jurisprudència i els membres més destacats de les famílies Berard, Muntanyans, Olesa, Valentí i Verí. No hem d'oblidar que molts humanistes italians eren doctors en ambdós drets i es dedicaven professionalment a l'exercici de la jurisprudència, ja fos a la cúria pontifícia o a la cort d'un príncep. Així doncs, no ens ha d'estranyar que en aquest món hi trobem alguns dels més importants humanistes.

El quart capítol incideix sobre el paper dels homes d'Església i sobretot de Francesc Eiximenis, Antoni Cerdà, Esperandéu Espanyol, Arnau de Santacília, Joan Domènec i Arnau Albertí. Tots ells personatges de talla reconeguda que esperen encara una revisió a fons de la seva biografia i de la seva obra. En aquest sentit els arxius italians ens poden oferir sorpreses sobre algunes d'aquestes figures.

En el cinquè capítol s'estudien els lul·listes: Gabriel Desclapers, Francesc Prats, Bartomeu Caldentey, Arnau Descós i els seus parents, entre d'altres. Ja he avançat abans que Arnau Descós em sembla una figura clau de l'humanisme català. Les vicissituds que ha patit l'obra de Descós no han ajudat gaire a aconseguir un estudi definitiu de la seva obra, tot i l'interès que va demostrar pel seu epistolari el P. Fidel Fita. La figura de Descós és una de les més atractives del nostre segle xv i una de les que més ens honora. La seva provada erudició i la seva ploma àgil tant en poesia com en prosa llatines mereixen una atenció especial.

Els professionals liberals ocupen el sisè capítol amb noms com el metge Antoni Nadal i el notari Miquel Abellar, entre molts d'altres que configuren tot un riquíssim entramat de relacions amb altres dels personatges que ja han aparegut al llarg d'aquest excel·lent recorregut per la Mallorca dels segles xv i xvi. Una Mallorca que té moltes i molt bones biblioteques, que coneix els clàssics llatins i grecs, que venera Llull, que reconeix la importància de l'obra dels Pares de l'Església i que té en consideració la producció escolàstica com a part de la tradició i de la cultura que els ha precedit. Una Mallorca que no desmereix gens ni mica de l'efervescència de la Itàlia del moment.

Els tres darrers apartats són dedicats respectivament a il·lustrar la presència dels clàssics dins l'onomàstica i l'art, a la deïxa humanística i a l'establiment d'unes conclusions. A partir de les conclusions podem dir que Barceló i Ensenyat amb el seu treball han posat de manifest que l'humanisme mallorquí, que «oscilla

entre l'Edat Mitjana i el Renaixement» i que té «més continuïtats que trencaments» (p. 143), s'acosta a l'humanisme italià, el primer, l'original, el que va suposar la base del canvi. Així és que la seva aportació esdevé un pas més de cara a un millor coneixement de l'humanisme català.

El llibre, però, no s'acaba aquí. Les notes ocupen quasi un trenta per cent de la totalitat del volum i s'articulen al final del text. Es completa amb un apèndix documental i una bibliografia d'autors i textos citats. Hauria estat utilíssim un índex toponomàstic, donada la quantitat d'informació que contenen les pàgines del llibre.

A Barceló i Ensenyat els interessa no només el personatge per ell mateix, sinó el seu abans i els seu després, de manera que es pot veure l'evolució de tot un seguit de famílies importants a la Mallorca del segle XV i de la primera meitat del segle XVI. Cadascun d'aquests protagonistes i les seves famílies són tractats des de diversos punts de vista, seguint el mètode que els autors ja havien iniciat en el seu treball sobre Valentí. Així, per a cadascuna de les famílies triades i a través de la documentació buidada als arxius mallorquins i de la bibliografia existent, en alguns casos ben escadussera, els autors refan no només la biografia dels membres cabdals d'aquestes famílies i n'esmenten l'obra, en els casos que n'hi hagi, sinó que, a més, ho emmarquen tot plegat dins del context cultural, històric i social de Mallorca i sovint de la Itàlia que els va servir de referent, i es fixen així mateix en les petjades que en l'arquitectura i l'art balear han deixat aquests protagonistes. En el treball es repassa no només la vida privada sinó també la vida pública dels protagonistes del canvi cultural a Mallorca, en el pas de l'Edat Mitjana al Renaixement. En conseqüència el treball té un interès multidisciplinari: per als estudiosos de la història de l'art, per als historiadors, tant de la literatura com de la història mateixa, i per als filòlegs. Els esdeveniments polítics, les inquietuds intel·lectuals, la distribució de la riquesa, la jerarquització de la societat, la vida quotidiana, el paper de la dona, els sentiments de la gent, els lligams familiars entre els protagonistes del canvi, el canvi de gustos (per exemple en l'ús dels antropònims o en l'art), tot és reflectit en les planes d'aquest llibre que esdevé una història de Mallorca durant els segles XV i XVI. Les il·lustracions donen rostre als personatges mencionats i ens acosten aquesta Mallorca de fa cinc segles, ens la fan real. Són un encert i un ajut.

En definitiva, la recerca ha permès als autors dibuixar la cruïlla del període que s'escola entre l'Edat Mitjana i el Renaixement amb línies precises. El resultat final és un volum que proporciona una valuosa informació tant a aquells que ens dediquem professionalment a la història, ja sigui de la literatura o de la cultura, com a aquells que volem conèixer una mica millor els nostres orígens. Per tot això cal encoratjar els autors a continuar treballant en la línia que van iniciar l'any 1996 i que han afermat amb aquest llibre.

Alfons de Borja y la ciudad de Valencia (1419-1458), edició i estudi d'Agustín Rubio Vela, València, Fundación Tercer Milenio, 2000.

La recent publicació del llibre d'Agustín Rubio Vela sobre un episodi clau del passat històric de València, com és el període de tres dècades que comprèn les relacions del Borja, anterior i posterior a ocupar la càtedra de sant Pere, amb la ciutat de València, suposa una aportació nova que parteix del propòsit científic, sobrerament aconseguit, de cobrir mitjançant la investigació feta document i paraula una de les llacunes que ha envoltat la figura del futur papa Calixt III. Del Borja valencià hom coneixia més aviat dades de caràcter històric, però ignorava quin era el tracte o el tipus d'intercanvi epistolar que el primer dels papes valencians va mantenir amb el govern municipal de la ciutat, únic i evident testimoni de l'ascens singular d'un docte jurista i un prestigiós eclesiàstic que va possibilitar que el llinatge Borja esdevingués un dels més ben coneguts de l'Europa del Renaixement.

Des d'un criteri objectiu d'exigències, hem de dir que d'ara endavant el lector encuriosit per descobrir el llegat del solar patri podrà acostar-se a les pàgines del llibre d'Agustín Rubio, que en aquest sentit ha assolit la funció de document històric. Aquest és, sens dubte, el resultat àmpliament fructífer, de la recerca abnegada i perpètua, objectiva i compromesa de l'autor, que una vegada més ha acudit als fons de l'Arxiu Històric Municipal de València (AHMV), és a dir, que ha sabut enfrontar-se amb els documents, inèdits i polifacètics en sa majoria, que implicaven, si més no, una especial dedicació i un treball continu, però també una exquisida formació intel·lectual.

Amb aquesta nova «peça històrica» del treball de Rubio Vela, que ha permès d'acostar els lectors a la vida social, econòmica, política i religiosa de la València de l'època, s'acompleix un pas més endavant en la llarga trajectòria investigadora de l'autor, que compta amb treballs de consulta imprescindible, com són els nombrosos articles que estudien, de manera detallada, aspectes de demografia, antroponímia, escrivania municipal, i d'altres de caire més social, com el tema de l'orfandat o els hospitals medievals. Més que sobrer és ara deixar de banda els dos volums de *Epistolari de la València medieval* (1985, 1998) editats en col·laboració amb l'IIFV, en què les cartes dels jurats valencians són aplegades en una antologia de missives oficials que conformen una radiografia i una imatge versemblant dels segles XIV i XV de la ciutat de València, no només en el seu vessant asèptic d'història civil o religiosa, sinó també en la sensibilitat que desperta l'altra cara de la realitat, la intrahistòria col·lectiva, és a dir, la vida quotidiana que comprèn tensions, avalots de carrers, morts, marginació i fam, dones adúlteres, històries de monges, corruptors de fadrines...

Amb aquests precedents, que constitueixen un clar indicatiu de la feina ben feta d'Agustín Rubio, el llibre que ara ha pogut ser editat amb la col·laboració de la Fundació «València Tercer Milenio» presenta una col·lecció de 165 documents borgians de l'AHMV ordenats cronològicament i editats de manera impecable quant als criteris de transcripció, puntuació... i precedits per un ampli estudi introductori de

l'autor. En aquestes pàgines inicials, Agustín Rubio pretén mostrar de forma clara i concisa els condicionaments que van convergir en l'ascens eclesiàstic d'Alfons de Borja i alhora fer justícia històrica a la menor fortuna historiogràfica que el xatívi havia comptat respecte a altres membres de la família Borja.

En aquesta secció l'autor mostra la seua fidelitat investigadora i assumeix la lectura ben aprofitada de la bibliografia més selecta i mai no ocultada, com els llibres de Carbonell Buades, Orts i Bosch, Miguel Navarro o Miquel Batllori sobre els Borja i el seu temps. Agustín Rubio ha procurat de recollir en el seu estudi les aportacions historiogràfiques sobre els Borja que en els darrers anys han estat decisives, com és el cas de l'exposició feta a València el 1995, amb el títol *Xàtiva, els Borja: una projecció europea*, amb els excel·lents treballs de L. Pablo Martínez, Albert G. Hauf i Miguel Navarro.

Aspectes del «varón de eminentes cualidades» quant a talent jurídic, habilitat diplomàtica, caràcter pacífic, vinculat directament a Alfons el Magnànim, havien deixat llacunes d'historiografia local que només es podien superar mitjançant el contacte actiu amb l'arxiu de la ciutat. Una altra faceta del Borja, gairebé inèdita, era la seua tasca com a financer, sobretot en l'actuació en la guerra castellanoaragonesa (1429-1430) enfosquida pels dots de jurista i home d'Església (p. 44).

En força avinenteses la documentació mostra les vicissituds del Borja en la relació diplomàtica amb el govern municipal. Des d'aquest sentit, el fet que va marcar aquest estat de tensions va culminar el 1453, en què els oficials del bisbat van excomunicar els membres del govern de la ciutat per haver condemnat a mort un delinqüent que allegava tonsura. L'efecte pràctic d'aquesta decisió té una conseqüència que es pot qualificar d'activa represàlia, per tal com el Consell va fer prevaler el poder polític contra la jurisdicció eclesiàstica, en enderrocar el pont que comunicava el palau del bisbat amb la catedral.

L'expressió col·lectiva d'aquest tipus d'enfrontaments que suposaven la relació de Borja, que ara ja regia com a cardenal a Roma, amb la ciutat es documenta en una carta dels jurats del 1454, en què comuniquen al cardenal el malestar de la ciutat pel seu absentisme de la diòcesi i la despesa dels diners de la mitra valentina, amb el consegüent oblit dels fidels, que ara romanien com a ovelles sense pastor: «reebent per vostres ministres cascun any ultra XXm florins que val lo bisbat, e despenent aquells en parts estranyes fora d'aquell, apartat de vostres oveles» (doc. núm. 100, ed. per Hauf en *Profetisme...*, p. 126 i pel mateix Rubio Vela, a l'*Epistolari*, II, núm. 41).

Un altre exemple més que mostra la personalitat d'Alfons de Borja és el seu ideal antifranciscanista, contrafigura de la ideal observança franciscana de la reina Maria, esposa del Magnànim (p. 66), que explica, entre altres fets, el període de persecucions del cardenal valencià contra el franciscanisme de fra Felip Berbegal, expressat públicament en la missa celebrada per fra Pedro Basset, de l'Orde del Sant Sepulcre.

Aquest ambient d'hostilitat entre el Borja i la ciutat havia de concloure, òbviament, amb l'elecció del cardenal com a papa, el 1455, «cardinalis valentinus as-

sumptus fuit ad summum apicem apostolatus et vocatus Calixtus III» i el posterior pronunciament del recent papa d'emprendre una croada contra els turcs per recobrar Constantinoble. Aquesta elecció permet evolucionar en la lectura dels documents arxivístics, on es pot percebre el canvi que això implica en la vida quotidiana, des de les ombres de la mort i les epidèmies a les llums, la festa i els focs d'artifici, com a símbol d'alegria. El Consell de la ciutat ara és capaç de superar els anteriors moments de tensió i d'organitzar una processó, amb la col·laboració del capítol catedralici, en acció de gràcies (docs. núm. 118-119).

Des de l'anàlisi detallada de la documentació es pot copsar tot d'una el canvi d'actitud sociolingüística que l'elecció del papa valencià implica en els jurats valencians, que a partir d'aquell moment canviarien la llengua del conreu epistolar, que ja no seria la llengua materna, sinó el llatí, per raons de protocol, amb l'excepció del doc. 126, escrit en llengua vulgar, posterior a l'elecció del papa, i el doc. núm. 110, anterior a l'elecció i escrit en llatí.

Malgrat les efusions de goig i d'alegria, és evident que l'actitud de rectificació del Consell de la ciutat obeïa a un pla d'interessos personals i objectius que es proposaven d'assolir, en concret: l'obtenció d'una butlla d'indulgència plenària amb la finalitat de sufragar les obres de la Seu, per a aquelles persones que hi acudiren la festivitats de l'Assumpció i aportaren almoïna; una butlla d'absolució per als regidors municipals excomunicats pel delictes dels tonsurats en època en què Alfons de Borja era cardenal. I un tercer objectiu, de diferent natura, la petició de l'ascens dels eclesiàstics valencians, mitjançant beneficis papals.

Pel que fa al primer objectiu, el 1457, Calixt III va concedir la butlla per a l'acabament de les obres de la Seu (doc. núm. 145). Quant al segon punt, Joan Llançol, vicari general de la ciutat, de retorn de Roma el 1456 va dur cartes adreçades als jurats com a absolució pel delictes de tonsura (doc. núm. 131). I pel que fa al tercer objectiu, el papa valencià va intercedir a favor de Gaspar Pellicer, conseller del rei (doc. núm. 50, 51, 125), i per l'eclesiàstic Pere Soler (doc. núm. 126).

Malgrat l'assoliment dels interessos marcats pel consell municipal, en la documentació conservada sobta el silenci per la mort d'aquell *papa valentinus*, l'elecció del qual havia estat rebuda a València amb tanta efusió i que, potser amb el seu òbit, suposava la pèrdua d'una clara influència per al funcionament pròsper de la ciutat.

D'altra banda, a més de mostrar-nos aquest estat sincrònic de la història de València, Agustín Rubio ha presentat també una nova aportació per a l'estudi de la llengua d'aquest període. És així com els documents borgians de l'AHMV reflecteixen no només un canvi d'actitud lingüística, en el pas de la correspondència en llengua materna en adreçar-se al cardenal Alfons de Borja, o l'ús freqüent i constant del llatí, dirigit al papa Calixt III, sinó que també mostren els canvis fonètics, morfològics, així com una base supralingual per estudiar la sintaxi d'aquests documents epistolars, el seu to despreocupat o formal, adaptat a les circumstàncies o l'objecte de la missiva. I naturalment, una font per a l'estudi del lèxic valencià durant el període que abraça la documentació.

És a dir, amb aquesta recent publicació, Agustín Rubio ha presentat una eina de treball d'imprescindible referència no sols en el camp de la història, en la qual ha omplert els buits científics de donar a conèixer, en aquest cas, l'intercanvi epistolar entre Alfons de Borja i la ciutat de València, sinó també en el vessant de la lingüística, la lexicografia, és a dir, de la Filologia.

ANNA I. PEIRATS

IGLESIAS, Narcís: *La llengua del Rosselló, qüestió d'Estat. La integració lingüística del Rosselló a França (1659-1789)*, Vic, Eumo, 1998.

Aquesta obra és el número 7 de la col·lecció «Biblioteca Universitària. Història de la llengua», de què hem tingut ocasió de comentar els volums anteriors en aquesta mateixa revista. L'autor en la «Presentació» afirma que «L'objectiu d'aquest llibre és aplegar un recull de documents diversos que permetin estudiar i valorar el paper de la llengua al Rosselló des que aquest territori va quedar incorporat a França fins a la Revolució Francesa», i que «recollida la informació, vaig passar a una selecció i ordenació dels materials, de manera que es configuressin tres blocs: els referents a l'Administració, a l'Ensenyament i a l'Església, alhora que, en base a aquesta informació, donar algunes pistes a la pregunta que s'ha formulat Modest Prats (...): "la llengua, era o no un aspecte organitzatiu d'identitat col·lectiva, en l'Antic Règim"» (p. 7). Cal dir d'antuvi que l'autor ha assolit ben bé aquests propòsits.

Els materials aportats són precedits d'una *Introducció* que és una bona descripció de la història sociolingüística del català del Rosselló (és a dir, de la Catalunya del Nord) en el període estudiat, que es recolza precisament en aquests documents, però aportant-hi pràcticament tota la bibliografia existent sobre el tema. De la seva lectura se'n dedueixen tres períodes: durant el segle XVII, si bé la pressió francesa ja és palesa, encara el català no és bandejat, de manera que continua essent la llengua d'ús habitual de les institucions, potser, pensem, pel fet que el Rosselló en aquest segle de fet era considerat per la Corona francesa com una moneda de canvi fins al punt que va proposar, en diverses ocasions, al rei espanyol la permuta del Rosselló pels Països Baixos espanyols.

Exclosa aquesta possibilitat, comença un segon període: la Corona francesa inicia el procés directe d'assimilació, començant pel famós edicte reial del 1700 en què prohibeix l'ús de la llengua catalana en tota l'administració, inclosa la municipal i la notarial, malgrat que el país no estava preparat per a un canvi tan sobtat. Creiem que aquest edicte és una de les primeres disposicions explícites prohibitives d'una llengua viva en l'Occident europeu almenys. Però, malgrat aquest disposició, continuà l'ús escrit més o menys privat de la llengua catalana durant el segle XVIII, tot i que el francès anà guanyant-hi terreny, per la pressió oficial i pel

prestigi de la cultura francesa. En les classes cultes, lletrades, aviat s'inicià un bilingüisme que acabà en diglòssia, però entre el poble, mancat d'instrucció, continuava essent el català l'única llengua coneguda. Això va fer que s'emprés oportunament per a difondre les doctrines de la Revolució, però de fet (i aquí comença el tercer període) fou aquesta la que posà les bases per a «*uniformer le langage d'une grande nation*» i, per tant, «*d'anéantir les patois*» (p. 40), per mitjà de l'escola que «ensenyi a *parlar, llegir, escriure en llengua francesa*» (p. 41).

El darrer paràgraf d'aquesta introducció conté precisament unes consideracions que volen donar una resposta a la pregunta inicial: «es pot constatar, pel que fa a llengua, no sols fins a quin punt la monarquia té en compte la llengua a l'hora d'integrar en el seu conjunt un territori "estranger", sinó també quins mitjans intenta utilitzar per desplegar la política adequada als fins desitjats. Permet veure, per contra, com les autoritats del país, interessades òbviament a mantenir els privilegis seculars i d'estament, s'adapten a la nova situació política quan s'hi veuen en la necessitat» (p. 49).

Ultra l'interès d'aquesta *Introducció*, de què hem volgut donar una petita mostra en els mots anteriors, el llibre conté una edició acurada, amb la traducció catalana corresponent, dels 31 documents en què es basa aquest estudi.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

PITARCH I ALMELA, Vicent: *Llengua i Església durant el barroc valencià*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.

Com diu l'autor, és aquesta una versió enriquida de la tesi doctoral que va presentar a la Universitat de Barcelona, a la qual va dedicar molts anys de recerca esforçada, documental i bibliogràfica, de la qual ja ens havia donat un avenç en el seu treball *La llengua de l'administració eclesiàstica (País Valencià)*, «L'Espill», VI-VII (estiu-tardor 1980), ps. 41-76. Es tracta, doncs, d'una obra molt completa, que ens il·lustra detalladament del conflicte que es produïa entre l'ús de la llengua autòctona, que tenia una gran tradició en l'activitat pastoral i concretament en la predicació, i la influència creixent del castellà com a llengua de cultura dominant, el castellà, malgrat que es tractava d'una llengua forastera (però pròxima fins i tot territorialment). L'autor analitza de forma precisa l'aplicació de les directrius del Concili de Trento a les diverses diòcesis valencianes, que es trobaven en situacions socials i jurídiques diferents. Per una banda, la província valentina, composta bàsicament per la gran arxidiòcesi de la capital i els petits bisbats de Sogorb (de població castellanoparlant) i d'Oriola (que es trobava en una profunda crisi sociolingüística), i per altra, la part valenciana de la diòcesi de Tortosa, catalanòfona en la seva integritat.

A més d'anitzar la documentació de l'època estudiada, hauria estat interessant de tenir en compte que aquesta diòcesi pertanyia (i pertany) a la província eclesiàstica tarraconense, i que es regia en aquest sentit per les constitucions sinodals del 1591 que establien que en aquesta província l'única llengua pastoral reconeguda era la catalana, tant per al clergat secular com per al regular.

No és estrany, doncs, que els bisbes restessin més fidels a l'ús del català, perquè de fet hi tenien obligació, i que es produïssin fets tan curiosos com l'actitud del consell de Castelló de la Plana, que es revoltà contra el bisbe perquè hi prohibia la predicació en castellà, episodi aquest ben explicat en el llibre que comentem, i que fou l'inici de l'interès de l'autor, castellonenc, per aquest tema.

El llibre analitza també detalladament la qüestió dels sermons emblemàtics en valencià, sobretot els que es feien en honor del patró del país, sant Vicent Ferrer, predicador de fama. I així mateix, fa l'estudi dels predicadors eminents de l'edat moderna, pretridentins, és a dir, del segle XVI, i tridentins, ja del període barroc (s. XVII). Cal assenyalar que aquesta relació comprèn no solament clergues seculars (sobretot canonges i catedràtics de retòrica), sinó també molts clergues regulars, dominicans sobretot, però també d'altres ordes.

Això enllaça amb la qüestió de l'activitat pastoral dels ordes religiosos, qüestió que també mereixeria d'ésser objecte d'estudi si se n'hi troben fonts suficients.

En resum, es tracta d'una obra ben feta, que fa una aportació important a l'estudi de la història social del català durant el període central de l'edat moderna al País Valencià, i de la llengua catalana en el seu conjunt.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

Les cartes romanes de mossèn Pinya (1717-1718): una Mallorca ferida per la intollerància, pòrtic de Miquel BATLLORI, introducció i notes de Román PIÑA HOMS, estudi preliminar de Gabriel CORTÈS I CORTÈS. Palma de Mallorca, Universitat de les Illes Balears, 2000 («Col·lecció 2000 i UIB», 1).

L'obra que ressenyem és el resultat de la contribució de tres personatges que pertanyen a moments històrics ben diferents, amb el plus que constitueix el pòrtic de Miquel Batllori. En primer lloc, comptem amb uns originals, avui perduts, dels quals només es conserva una transcripció: ens referim a les cartes romanes de mossèn Just Pastor Pinya —clergue del començament del XVIII—, redactades entre 1717 i 1718. En segon lloc, l'advocat Gabriel Cortès i Cortès (Palma, 1903-1967) és l'autor de l'estudi que precedeix els singulars documents. I, finalment, el també jurista i historiador Román Piña Homs (Palma, 1937) ha estat l'encarregat d'enllestir l'edició amb una introducció, unes anotacions erudites que complementen o matisen el text preexistent de Cortès, una bibliografia i un recull d'il·lustracions.

El fet és que aquestes cartes van ésser trobades casualment per l'investigador Gabriel Cortès, qui, conscient del seu valor, va decidir copiar-les, analitzar-les i contextualitzar-les, en un llibre que no va poder treure a la llum, donat que el va sorprendre la mort. Tanmateix, ja amb previsió, havia confiat a Román Piña la tasca de concloure el volum, si no ho feia ell: Piña ens relata com una tarda de gener de 1967 va tenir ocasió d'examinar l'excel·lent biblioteca de Cortès, conèixer l'epistolari de mossèn Just Pastor Pinya i assumir el compromís de prendre-li el testimoni en aquella empresa. Després de la infortunada defunció, Piña va visitar la seva vídua, qui molt amablement li va entregar una carpeta amb el rètol de «Jueus de Mallorca», que contenia la transcripció dels papers, així com un acurat article preparat per a la seva immediata publicació. Però els originals no van aparèixer. Després d'una llarga i infructuosa recerca, Piña va decidir, a les darries de 1999, tancar el projecte. Així doncs, passats trenta anys, podem gaudir d'un interessant treball, producte diacrònic de la inquietud acadèmica i del repte moral, senyal diàfan de continuïtat cultural; el seu suggerent títol *Les cartes romanes de mossèn Pinya 1717-1718: una Mallorca ferida per la intolerància* en reflecteix el contingut, alhora que convida a abordar la complexitat d'unes circumstàncies, la repercussió de les quals es perllonga, *mutatis mutandis*, fins a l'actualitat. En efecte, les cartes del jove mossèn mallorquí —que es dirigeix, instal·lat a Roma, a son pare i al seu germà Cristòfol— es fan ressò d'una època de transició, el primer set-cents o Barroc tardà, caracteritzat per l'agitació política i les tensions socials. No debades, la historiografia tradicional, en parla en els tòpics termes de període decadent i obscur, previ a l'esclat de l'Il·luminisme. El clima d'intransigència a què fa referència el subtítol guarda relació amb la problemàtica racial i amb la persecució freda, més o menys encoberta, de l'heterodòxia a Mallorca: els descendents dels jueus conversos, anomenats despectivament *xuetes*, eren malvists pels pretesos cristians vells, no tenien els mateixos drets que la resta de la població i eren abocats a viure en guetos.

Seguidament, fem un succint repàs de la trajectòria de Román Piña Homs: catedràtic d'Història del Dret a la Universitat de les Illes Balears, està en possessió de la Creu d'Alfons el Savi; és acadèmic corresponent de la Real Academia Española de la Historia i de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona; a més de presidir l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics. La seva especialitat és el dret i la història dels espanyols a Amèrica, així com les institucions de l'antiga Corona d'Aragó i del Regne de Mallorca. Amb aquest perfil, s'entén fàcilment que no restés aliè a la proposta de Cortès; que sentís el gust i la responsabilitat d'oferir als lectors unes missives que, pel seu estil i viveza, ostenten una clara vàlua literària. En el pròleg, Piña explana la formació de Cortès, la mútua coneixença i parentesc, i aprofita l'avinentsa per desplegar un llarg excurs sobre els Pinya mallorquins —enfilant-se per les branques de l'arbre genealògic—, al costat d'una digressió sobre judaisme.

Quant a Cortès, val a dir que s'afanya a relatar la descoberta dels manuscrits i la curiositat que li van despertar, per tal com esdevenen testimoni, entenedor i

impactant, del món xueta, del qual sovint ens ha arribat una imatge fossilitzada i estereotipada en les narracions dels cronistes oficials. El fenomen és exclusiu de Mallorca i, per entendre el seu abast, fóra bo tenir present factors, com ara (1) l'excloent i etnocèntrica mentalitat insular, (2) la promulgació dels famosos «Autos de Fe», (3) la consolidació, durant el XVI i el XVII, dels jueus conversos com a cos social independent o (4) la competitivitat en el pla econòmic amb d'altres sectors de la col·lectivitat. És més, la divulgació del tema, en temps de Cortès, encara aixecava susceptibilitats; per això, la informació que va anar recopilant, la va sintetitzar en l'obra, també pòstuma, *Historia de los judíos mallorquines y de sus descendientes cristianos*; una peça que culminava una biografia intel·lectual marcada per l'activitat històrica, jurídica, política —va ésser regidor de l'Ajuntament de Palma durant la Segona República i en els primers consistoris dels quaranta—, financera —va ocupar, igualment, el càrrec de president del Consell d'Administració del Banc de Crèdit Balear— i literària —va conrear especialment el sainet, gènere que va renovar tant en la forma com en el fons.

El seu estudi preliminar se centra en la figura de Gaspar Pinya, pare de Just Pastor, abans d'entrar a glossar cadascun dels textos. Gaspar era un comerciant mallorquí que, juntament amb la seva esposa, Elisabet Pinya, posseïa una pròspera botiga de venda de robes, connectada mercantilment amb Gènova, Liorna i Holanda. Els Pinya van reunir una fortuna considerable que els va permetre viure dignament, malgrat estar estigmatitzats pel seu llinatge xueta. Fruit del matrimoni van néixer nou fills i, entre ells, Just Pastor i Cristòfol —que es dedicava a viatjar arreu per comprar béns, vendibles *a posteriori* a l'alta noblesa de Ciutat. Gaspar assumí un ferm compromís polític: va ésser empresonat i va invertir una quantitat substancial de la seva riquesa per sufragar les tropes de Felip V; estava en contra, doncs, del règim austriacista, del qual pretenia l'enderrocament. Probablement, el movia —segons apunta Cortès—, d'una banda, que el protector i valedor del seu negoci era el filipista Joan Sureda i, d'una altra, que es volgués defensar de la persecució religiosocrematística. La correspondència del prevere esmenta l'assumpte dels diners; transmet les seves cavil·lacions, quan no pot exercir l'ofici per causa de traves legals; i també deixa entreveure les lògiques preocupacions d'un pare que pateix des de la distància. En morir Gaspar, es produïren fortes discrepàncies entre els seus descendents, en relació al repartiment de l'herència, perquè allò destinat a alguns minvava la legítima: Francina, una de les filles, va promoure un plet, gràcies al qual s'ha conservat un inventari del patrimoni Pinya. Realment, el llegat fou exigu, ja que tenia deutors; havia atorgat els dots a les filles i elevades sumes, *propter nuptias*, als fills; i, a més, la botiga i el local eren de la muller.

El tema principal de les cartes romanes de Just Pastor —un total d'onze, adreçades al pare, llevat de dues per al seu germà Cristòfol— és la irregularitat eclesial. Cortès dedueix que el problema prové de dos vessants. Per un cantó, quan ell rep, a Roma estant, el traspass d'un benefici, de part de mossèn Baltasar Aguiló: era l'únic procediment per mitjà del qual els sacerdots xuetes podien

exercir, però Aguiló, a la pràctica, només va cedir l'ofici, ja que una renúncia privada completa sense l'autorització papal estava durament sancionada. En descobrir la trama d'Aguiló, Just Pastor diu a son pare que no li pagui cap pensió més. Per l'altre cantó, el nostre protagonista va rebre el presbiterat a Sardenya, a l'edat de 28 anys, segons consta a l'informe que adreça l'Audiència de Mallorca al rei, amb data de 7 de gener de 1746. Cal recordar, aquí, que el bisbe de Sàsser estava en deute amb Gaspar; això explicaria que el jove fos ordenat allà, perquè a la Balear Major l'ésser *de genere judeorum* ho hauria impossibilitat. Sigui com sigui, el bisbe de Mallorca, Atanasio d'Esterripa, el declarà irregular i li va prohibir dir missa, per mor que la tal ordenació va ésser realitzada il·lícitament, sense haver rebut les seves imprescindibles «dimissòries»; i, amb seguretat, no li van ésser concedides per xueta i fill d'un filipista encarcerat. La consegüent suspensió durà un mínim de quatre anys i, certament, emmenà Just Pastor, ara a la desesperació —«sert crech que tinch al servell tot aigua, que vax com un ensensat que no pug dormir ni menjar, ni cosa niguna em fa profit. Fasses la voluntat de Déu»— (p. 134), adés a la resignació —«no teniu que prende-vos còlera ni dar la culpa a nigú, que tan solament són pecats meus al estar yo del modo que estich, y per últim no se farà altra que la voluntat de Déu, y axí lo millor és conformar-se ab la sua Santa Voluntat, y tanir el premi davant de Déu, y no dar grex an el Diable» (p. 129).

L'altre gran tema tractat: els deutors de Gaspar. Com sabem, un dels morosos era el bisbe de Sàsser i Just Pastor, encarregat de recuperar la quantitat pendent, mai no hi reeixí, de manera que allegà successives excuses al seu progenitor —per exemple, els continus esforços esmerçats per a la seva regularització—; també mostra la seva angoixa en no cobrar del senyor Granello —corresponsal de Gaspar a Gènova— les pensions convingudes i es queixa de no tenir prou doblers i d'haver-ne de demanar en préstec. La situació de desgràcia del mossèn encara s'agreuja, obligat a sortir de Roma, per ordre de l'ambaixador d'Espanya, el cardenal Aquaviva, i, en darrer terme, del rei. I és que les relacions diplomàtiques entre ambdues potestats —la política i l'eclesiàstica— no eren massa bones, d'ençà que l'armada espanyola, finançada parcialment pel Papa, en lloc d'anar a lluitar contra els turcs, s'havia dirigit a Càller per ocupar Sardenya. Just Pastor s'estableix, temporalment, a Montefiascone, a la província de Viterbo, des d'on continua comunicant-se amb els seus.

Convé, ara, dir dos mots sobre la forma i el llenguatge dels textos, perquè s'hi aprecien els paradigmes de la tècnica epistolar i del parlar popular. L'estructura de la carta sempre és la mateixa, seguint els protocols bàsics de la retòrica clàssica i escolàstica: (a) com a encapçalament, la salutació pertinent al pare i un recordatori, amarat tothora d'esperit cristià, per a la família —per exemple: «Mon Para. Voldria que la present vos trobàs an la salut de mon desitx. Yo la estich gozant, a Déu gràcies, per lo que sia de vòstron gust manar-me.» (p. 93) o «Mon Para: voldria que la present vos trobàs a vós, ma mara y tots los de casa ab perfecta salut. Yo la estich gosant, a Déu gràcias, per lo que sia del vòstron gust manar-me.» (p. 119)—; (b) el desenrotllament; (c) com a comiat, un altre cop, unes paraules per a tots, la data, la

signatura i el nom del destinatari. Pel que fa a la llengua emprada, els escrits representen un objecte utilíssim per als historiadors i dialectòlegs que vulguin aprofundir en el mallorquí setcentista. L'expressió és molt directa i senzilla, característica d'un registre col·loquial, on entren nombroses frases fetes i fins algun reneç.

Sens dubte, és lloable —i necessari per a una reconstrucció fidedigna de la literatura i la cultura catalana del XVIII— el rescat de textos i autors desconeguts, com és el cas de Just Pastor Pinya. El gènere de l'epístola —malgrat que sol estar vinculat a la realitat concreta i quotidiana dels qui el conreen— pot contenir una càrrega literària gens menyspreable, a part d'un inqüestionable pes historicolingüístic. Al marge d'això, se'ns hi brinda l'experiència humana d'un personatge, que, davant de la corrupció de l'Església, lluita, amb enteresa, per superar la segregació racial, les pèrdues econòmiques, els insalvables entrebancs burocràtics i la llunyania respecte de la seva terra, sense perdre un bri de religiositat ni de fe cristiana. Al seu torn, Gabriel Cortès deixa constància, amb aquest treball, de la seva empena, exigència i rigor científic, quan afronta, sense embuts, amb l'estil planer del bon assagista, la problemàtica xueta, dins el marc d'una Mallorca franquista i confessional, poc tolerant envers la diferència. Román Piña, responsable últim de la publicació, dota de sentit el conjunt documental amb l'aportació de dades que no van estar en mans de Cortès. L'autoria a tres bandes, en alguns passatges, enfarfega una eventual lectura fluida i superficial, per tal com obliga el lector a refer el camí sencer de la transmissió i la recepció de les cartes; però, a la vegada, té la gràcia i la consistència de les obres assaonades i perfetes al pas dels anys. En definitiva, el volum de *Les cartes romanes* és el report compromès d'una conflictivitat social que ha determinat la tradició cultural illenca i de la qual hauríem de copsar la dimensió més alliçonadora.

JAUME GOMILA SAURA

JAUBERT DE PAÇA, F.: *Recherches historiques sur la langue catalane (1824)*, estudi introductori a cura d'Enric Prat i Pep Vila, Canet [deduïm que de Rosselló], Trabucaire, 2000.

Es tracta en aquest cas de la reproducció facsímil d'una obra molt representativa de l'erudició rossellonesa del darrer període de la Il·lustració, precursora de la Renaixença, que mereix que sigui ben coneguda pels historiadors de la llengua catalana. A més, en aquest cas va precedida d'un estudi introductori molt complet, de trenta-cinc pàgines, sobre la personalitat de Jaubert de Paça i sobre aquest obra seva, que recull pràcticament tota la bibliografia relacionada amb el tema, que també han de conèixer els estudiosos.

Com a mostra d'aquest interès, assenyalarem tres aspectes. En primer lloc, en relació a la història de la llengua catalana, la descripció que fa del seu origen,

ben representativa del pensament il·lustrat, és a dir, anterior al naixement de la lingüística i de la filologia romàniques.

Passat el període constitutiu, el català esdevingué una llengua de cultura durant l'edat mitjana; descriu la història de la literatura catalana, que és un bon exponent dels coneixements de l'època, i hi constata, en arribar al segle XVI, «un commencement de décadence pour la langue catalane» (p. 115[373]) (sembla que aquest és el primer cop que el terme «decadència» s'usa en relació amb la cultura catalana), que ell atribueix a l'allunyament de la cort, que afavoreix el castellà.

Pel que fa al Rosselló, la seva posició és ben representativa d'un il·lustrat incorporat a la «nació» francesa. Per una banda, com a il·lustrat, s'esforça a descriure raonadament i documentadament el procés d'«adoption forcée d'une langue étrangère» (p. 130[388]), que ell ignorava completament fins als nou anys, però no expressa cap mostra de contrarietat ni de redreç d'aquesta situació. Com diuen els autors de la introducció, «tot i compartir els sentiments de recança [per aquesta actitud], creiem que caldria situar-nos en el seu moment històric, massa primerenc, i tenir present que Jaubert, vinculat i identificat amb l'administració francesa, es planteja el seu treball com a obra d'historiador i no de polític ni de literat, i sobretot que per a ell l'ús culte de les llengües depèn de les circumstàncies polítiques i no al contrari» (p. 35). De fet, es tracta d'una mostra d'adaptació a la situació política a què es referia la introducció del llibre que sobre la llengua del Rosselló hem comentat anteriorment.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

GARCIA, Francesc Vicent: *La Armonia del Parnàs*, edició facsímil, amb una introducció d'Albert Rossich, Barcelona / València, 2000.

Celebrem que puguem disposar còmodament d'aquesta obra tan important en molts aspectes de la història de la literatura i de la llengua catalanes. El millor especialista sobre la figura i l'obra del Rector de Vallfogona, Albert Rossich (de qui esperem que ens doni aviat una edició crítica del poeta), fa una introducció en què descriu substancialment la biografia de l'autor i les circumstàncies de la primera edició d'aquest llibre del 1703, patrocinat per l'Acadèmia dels Desconfiats. També dona notícia d'una edició datada falsament el 1700, que en realitat és molt posterior. Entre les dades incloses en aquesta introducció, voldríem destacar-ne alguna. En primer lloc, que el poeta es doctorà en teologia al Col·legi de Sant Jordi i Sant Maties de Tortosa el 1622. I també «que les obres de Garcia editades el 1703 no solament constituïen un model literari, sinó que —emparades pel prestigi de l'Acadèmia dels Desconfiats, que d'alguna manera apadrinava l'edició— es va convertir de seguida en un model de llengua literària i en un model ortogràfic»

(p. 12). En aquest sentit, direm que fóra interessant d'estudiar la llengua dels llibres sortits com aquest de l'estampa de Rafel Figueró i la seva dinastia d'impresors, tenint en compte el prestigi d'aquesta casa i la importància de la impremta per a la fixació de les grafies de les llengües literàries a l'edat Moderna.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

FIGUERES I ARTIGUES, Josep M.: *El primer diari en llengua catalana*. Diari català (1789-1881), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1999.

Tot i que es tracta d'un llibre d'història, i més concretament de la història de la premsa en català, que no tracta, doncs, directament els aspectes lingüístics, no podem deixar d'assenyalar l'aparició d'aquest excel·lent llibre per la importància que la creació d'una premsa moderna en la nostra llengua ha tingut per a la configuració d'un llenguatge periodístic en català com per la difusió social del català escrit més enllà de la producció estrictament literària. Es tractava d'una necessitat que alguns intel·lectuals de l'època havien posat de manifest i que Valentí Almirall va saber portar a terme ben oportunament. Com a mostra de la modernitat d'aquesta publicació assenyalarem l'existència d'un suplement «Modas y labors», dirigida a un públic femení.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

ANGELON, Manuel: *Teatre romàntic*, edició de Miquel M. Gibert, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 2000 [2001] («Biblioteca Literària de Ponent», 9).

Potser un inconvenient d'aquest volum, posats a filar prim, sigui en el títol: potser l'adjectiu «romàntic» sigui ara un descriptor que vulguem tan restrictiu i fulgurant que generi expectatives altres que no els resultats del pur comerç amb les possibilitats de l'escena en català a mitjan segle XIX. Sempre hom podrà adduir en descàrrec, és clar, que la maleable llibertat anticlássica del drama romàntic podia ser, també, això —que les maneres de la irrupció moderna, romàntica, del grotesc, per dir-ho a la manera victorhuguiana, podien ser aquestes. En termes (conclusius) de Miquel M. Gibert, es tractava d'un «romanticisme en una versió ideològica conservadora, determinada per un concepte ètic de l'activitat literària i que es presenta sota una estètica melodramàtica que incorpora uns tocs realistes» (p. 97). Si gui com sigui, Gibert ha preparat, per a la meritòria «Biblioteca Literària de Ponent», un volum d'excel·lent interès per al coneixement de la literatura dramàtica de mitjan segle XIX: edita críticament *La Verge de les Mercès* (estrenada

el 1856) i *Llum i fum* (estrenada el 1876, fins ara inèdita), de Manuel Angelon (Lleida, 1831 - Barcelona, 1889), i, en una extensa i sòlida introducció (ps. 9-109), per a la qual ha procedit a la consulta de fons documentals inèdits, endreça les informacions imprescindibles sobre l'autor i ofereix dades i idees suggestives per a la lectura d'ambdues peces.

Diria que el volum projecta sobre Angelon (sobre una part d'Angelon) la seguretat de poder-hi percebre un testimoni indirecte cert de l'impuls i l'ascendent social del renaixencisme. Com ja va notar Xavier Fàbregas, i Gibert hi insisteix (ps. 13, 90), Angelon havia pogut professionalitzar-se com a escriptor gràcies a l'expansiva indústria editorial barcelonina.¹ Era (com seria Frederic Soler, posem per cas) un professional de la literatura, autor d'una vasta obra en castellà que li ha valgut un lloc en l'univers «menor» de la literatura popular espanyola² —una vasta obra que inclou peces com *Un Corpus de Sangre o Los Fueros de Cataluña* (1857) o *El Pendón de Santa Eulalia* (1857), «novelones» d'èxit que (com abans els de Joan Cortada) militaven en la difusió de símbols i valors catalanistes: el nom d'Angelon, recordava Tubino, «volaba por todo Cataluña en alas de sus novelas patrióticas».³ I és com a professional de l'escriptura que es va veure sollicitat a compondre *La Verge...*, un veritable *tour de force*. Que, però, per a les síntesis dels anys 70 (les d'Ubach i Vinyeta, de Maluquer i Viladot, d'Yxart) era un fet remot: «la obra, considerada como propósito exigido por los cálculos de la empresa [el teatre del Circo Barcelonés], fue cual suceso aislado, sin antecedentes precisos ni consecuencias reconocidas», escrivia Tubino.⁴ Ben bé així no va ser: un altre cop Fàbregas ja ho va advertir,⁵ i ara ho sabem millor gràcies a Gibert. Per exemple, resulta decisiu tenir present que la posada en escena de *La Verge...* era «una resposta a la tornada a l'escenari i a la reedició al llarg de 1855 de diverses peces, sempre liberals i combatives, de Josep Robrenyo» (GIBERT, p. 69). *La Verge...* va ser un fet literari estretament incardinat en el paisatge de conflictivitat social i política del Bienni Progressista, vehicle d'una crida al «pacte possible» per a la «unitat catalana»: una crida a l'ordre que fes possibles les «guerres espirituals» que calguessin, ja fossin exteriors (per exemple la guerra d'Àfrica) o interiors (per exemple la desestabilització carlina). El futur «possibilista» que serà Angelon «hi fa una proposta política, social i moral que es fonamenta en tres necessitats: la unitat dels catalans —i per extensió, dels

1. X. FÀBREGAS, *Història del teatre català*, Barcelona, 1978, p. 110; J. M. FRADERA, *Cultura nacional en una societat dividida. Patriotisme i cultura a Catalunya (1838-1968)*, Barcelona, 1992, ps. 224-225.

2. Un darrer recordatori en P. APARICI, I. GIMENO (eds.), *Literatura menor del siglo XIX. Una antología de la novela de folletín (1840-1870)*, 1, Barcelona, 1996.

3. F. M. TUBINO, *Historia del renacimiento literario, contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, Madrid, 1880, p. 347.

4. F. M. TUBINO, *op. cit.*, p. 347.

5. X. FÀBREGAS, *Cultura popular i mites burgesos durant la Renaixença*, «Estudis Universitaris Catalans», XXVIII (1994), ps. 324-325.

espanyols— a l'entorn de la religió i la monarquia; l'estabilitat interior garantida pel respecte a l'ordre vigent, i la definició d'un enemic exterior sobre el qual projectar les energies produïdes per la unitat i l'estabilitat» (GIBERT, p. 60). A tal efecte Angelon convocà ingredients ben explícits i eficaços: la pugnacitat antimora, l'exaltació de la institució reial, un repertori de signes catalanistes,⁶ el patrimoni literari tradicional (les ficcions tradicionals de rescats en terra de moros). *La Verge...* resulta ser, així, un argument segur per a la hipòtesi d'Yxart del paper de la guerra d'Àfrica en la definitiva visibilitat del teatre culte en català en la dècada dels 50.⁷

Amb la creu d'una factura i de certa fortuna més aviat dissuasives,⁸ esforçada i abrupta, *La Verge...* no deixa d'exhibir el valor afegit d'una gosadia fundacional malgrat tot simpàtica, que la historiografia, d'ençà de la *Breve reseña* de Rubió i Ors, ha anat recordant⁹ —«és el primer drama romàntic escrit en català», rebla Gibert (p. 53).

Vint anys després, quan Angelon estrena *Llum i fum*, les coses són ben diferents. El teatre en català ha guanyat en quantitat, varietat i dignitat social, ha conegut una incipient institucionalització (el Teatre Català de Frederic Soler a l'Odeon, la secció catalana del Romea), i la pròspera *pax* conservadora de la primera Restauració promou unes motivacions altres que les agudament renaixencistes del «drama historicosacrevallesc» de 1856.

Llum i fum, «comèdia en tres actes», un empelt del «drama de costums» amb el «drama jurídic» de què parlava Yxart, és ja una inserció explícita i sense mediacions en l'univers problemàtic de l'actualitat immediata —és una contribució a aquella que Yxart considerava «la verdadera dramàtica del segle actual», que era «lo drama de la classe mitja».¹⁰ En mots de Gibert, «a *Llum i fum* hi conflueixen dues tradicions dramàtiques diferents: la comèdia de costums definida per Manuel Bretón de los Herreros en el teatre castellà i la del melodrama que, més o menys temperat, viu i perviu al llarg de tot el segle» (p. 92). *Llum i fum* és ja, en efecte, un univers problemàtic: l'espai urbà (Barcelona) com a espai d'angoixa, Barcelona *vs.* no Barcelona (és a dir, «els de fora i els de dins», segons el títol de

6. L'enyorança de «la terra, / i del rigorós Montseny» (vs. 1510-1511); el parlar clar i franc dels catalans («parlen com senten», v. 1801); l'alliberament dels esclaus és una «Victòria per Catalunya» (v. 2221).

7. J. YXART, *Teatre català. Ensaig historich-critich*, dins *id.: Obres catalanes (collecció triada)*, Barcelona, 1895, ps. 225-226.

8. F. CURET, *El arte dramático en el resurgir de Cataluña*, Barcelona, s. d. [1918], p. 107: després de l'estrena, *La Verge...* «se abismó en las cosas olvidadas, tan aburrida y huérfana de condiciones teatrales era esta obra». Gibert no es refereix als problemes de l'estrena a què al·ludeix Fàbregas (*op. cit.*, p. 110).

9. J. RUBIÓ I ORS, *Breve reseña del actual renacimiento de la lengua y literatura catalanas [...]*, Barcelona, 1877, p. 47 (*La Verge...* «fué, según creo, la primera producción séria en catalan que se puso en escena»). S'hi refereixen les mateixes necrologies d'Angelon: p. e. «Diario de Barcelona», 8-V-1889, ed. matí, p. 5739.

10. J. YXART, *op. cit.*, p. 272.

Francesc de S. Vidal que Fàbregas recordava),¹¹ carlins *vs.* liberals, la tan característicament «burgesa» tensió entre el material i l'espiritual, aquí focalitzada en el xoc entre la moral social materialista i la moral tradicional.¹² Angelon ja pot actuar-hi, per a tot plegat, el profús hipertext dramàtic contemporani (un paisatge social topificat, els enamorats i els perversos de comèdia, una trama i una intensitat sentimental de qualitats melodramàtiques —«¿seré filla venjadora / o bé òrfena agraïda?»—, es demana Maria, III, 7), però la veritat és que en resulta una peça d'una alta capacitat costumista: l'estiueig barceloní, el refugi rural davant les epidèmies urbanes estivals,¹³ el discurs sobre la malaltia, els usos lingüístics (és a dir, la realitat de la diglòssia).¹⁴ I (en contrast evident amb *La Verge...*) d'una innegable eficàcia verbal i dramàtica.

Una utilitat del volum que ha preparat Miquel M. Gibert (que ratifica el gran moment que viu l'estudi del teatre català del segle XIX) és de prestar un gruix important d'atenció a un moment del nostre teatre, els 50 i 60 del XIX, injustificadament preterit, com denunciava Joan Mas fa uns anys.¹⁵ Una altra utilitat és de fer avinent un dels perfils d'escriptor que, més enllà dels grans noms, feien el gruix de la «literatura catalana» dels —posem— 50 als 80. De poeta, en els primers 50, en l'estela de Rubió i Ors, fins a la direcció literària de la casa Montaner i Simon, Angelon, amb la mesocràcia barcelonina com a destinatari (GIBERT, p. 98) i amb l'objecte de «contribuir amb eficàcia a la creació del fons argumental i ideològic de la Renaixença liberal conservadora» (GIBERT, p. 98), va aplicar-se a tota mena de projectes literaris, en espanyol i en català. El de la dignificació i modernització del teatre català, de què s'ocupà també des d'una perspectiva especulativa¹⁶ (com Riera i Betran, S. Prats, Roca i Roca, Guimerà, Ubach i Vinyeta o Yxart: un signe dels temps), fou un dels que li ha valgut més reconeixement. Tornem-hi: era un professional de la literatura per a qui el renaixencisme havia esdevingut una possibilitat més.

JOSEP M. DOMINGO

11. X. FÀBREGAS, *op. cit.*, p. 320.

12. «en aquest món no hi ha més / que pessetes i pessetes» (I, 2); «Quan no guanyem per tants sustos, / ¿se ve fent l'escrupolós? / Escrupols són una cosa / que corre risc de grans mals: / en casos transcendents / fan nosa, molta nosa» (II, 10); «per allunyar la misèria, / no hi ha com la poca aprensió» (III, 4); «en nostra trista existència, / d'això que en diuen consciència / se'n fa de menys i més» (III, 4); etc.

13. Hom apreciarà, aquí, sintonia amb la comèdia en un acte de Modest Busquets *Sistema Raspail* (1866).

14. III, 1; p. 281.

15. J. MAS I VIVES, *Esquema per a una revisió del teatre català del segle XIX*, «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XXXIII (1996), p. 120.

16. En textos, segons sembla, lamentablement perduts: *Trabajo sobre el proyecto de construcción de un teatro Nacional*, memòria llegida en la sessió del 27-I-1865 de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (Gibert no n'ha localitzat el text —p. 16 n. 20—); *Algunas consideraciones sobre el moderno Teatro Catalán*, llegides en la sessió del 27-IV-1872 de la mateixa Acadèmia (Gibert es refereix al treball, però no en cita edició —p. 16—).

VILANOVA I ANDREU, Antoni: *Emili Vilanova i la Barcelona del seu temps*, Barcelona, Quaderns Crema, 2001 («Assaig», 29).

Emili Vilanova i el seu temps (1949) era el pròleg d'un aleshores joveníssim Antoni Vilanova (1923) a les *Obres Completes* d'Emili Vilanova, publicades per Editorial Selecta («Biblioteca Perenne»), ps. XIII-CXXVIII. El llibre aparegut enguany n'és una edició solta i independent.

«Aquest suggestiu pròleg és encara l'únic estudi de conjunt sobre l'obra de Vilanova i l'atmosfera literària en què es produí», va escriure Enric Cassany en una nota a la *Història de la literatura catalana* l'any 1986 (vol. VII, Barcelona, Ariel, p. 392), a l'apartat dedicat a Emili Vilanova (1840-1905): el 2001 continua essent l'única biografia i anàlisi de l'entorn barceloní de l'escriptor, sense comptar els treballs específics sobre la seva producció costumista realitzats pel mateix Enric Cassany (*El costumisme en la prosa catalana del segle XIX* [ps. 187-203]). Aquesta falta de novetats sobre Emili Vilanova des de 1949 fins a l'actualitat ens hauria de fer reflexionar sobre el precari estat de la investigació de la literatura catalana del XIX. Tornar a reeditar aquella introducció fa sentit si es té present que les *Obres Completes* són introbables al mercat editorial, perquè no se n'ha fet cap reimpressió a Selecta (integrada des de 1998 dins el Grup 62). Serà, efectivament, de gran utilitat i interès l'aparició d'aquest volum, com suposa Antoni Vilanova en l'advertiment inicial, per tota la informació i els documents que aporta i pel fet d'haver-lo tret d'un oblit més o menys forçat i prolongat.

Només amb una lectura de la bibliografia final —sense pretensions d'exhaustivitat, actualitzada amb sis entrades respecte de la inclosa a les *Obres Completes* i utilitzada quasi en la seva totalitat per l'autor del treball—, hom s'adona de la recepció crítica d'Emili Vilanova al llarg dels temps. A l'últim capítol, *La glòria*, es posen les bases per a la interpretació d'aquesta bibliografia: es ressegueix quin va ser el reconeixement de l'escriptor des de la seva mort el 1905 i, aturant-se als anys 40, s'observa «l'inici d'una nova època en la valoració del gran costumista, gairebé mig segle després de la mort. Una època, si no de renovada popularitat entre el gran públic, sí de reconeixement unànim de l'excepcional importància de la seva obra, origen d'una reivindicació deguda, d'una comprensió més justa i d'una merescuda consagració com el màxim costumista català del segle XIX». Antoni Vilanova, doncs, posa un punt i final optimista —lícit en una peça biogràfica— i, alhora, refet i matisat pel que fa al final del 49 on assenyalava, amb un sentiment de desencís, el son de l'oblit i de la indiferència en què dormien Emili Vilanova i els seus escrits.

Com passa amb altres escriptors del vuit-cents català, la valoració de Vilanova es pot agrupar en períodes concrets d'interès per l'obra o la figura; així es troba, en primer lloc, en la crítica coetània dels anys 80 i 90 del segle XIX: J. Yxart, J. Sardà, F. Miquel i Badia o E. de Fuentes; en segon lloc, la recepció immediata a la mort (1905-1909), que es concreta, amb els homenatges i la inauguració del monument al parc de la Ciutadella inclosos, en noms tan diversos com P. Aldavert,

M. dels S. Oliver, J. d'Avinyó, P. Gener, A. Masriera, A. Guimerà, J. Carner, J. Pin i Soler, E. d'Ors, G. Alomar, J. Pujol i Brull, L. Domènech i Montaner o R. D. Perés, i, a més, en els dotze volums de les *Obres Completes* publicats per Il·lustració Catalana entre 1906 i 1907; després, hi ha esporàdiques aparicions del nom Vilanova en discursos o en capítols de llibres (a les primeres dècades del segle XX), com ara el discurs pronunciat a la RABLB per A. Masriera el 1924; finalment, i per acabar, tornen a ser productius els anys 1947-1949, amb les *Obres Completes* de Selecta i algunes edicions (*Tristeta*, a càrrec del mateix A. Vilanova, i la tria de *Narracions*, a cura de R. Aramon i Serra). Per tal de donar una visió completa de l'estat de la qüestió, tan sols ens queda remarcar el llançament, al llarg dels 80, de les diverses antologies d'Edicions 62 —tant les específicament dedicades a Vilanova (*Lo primer amor i altres narracions*, *Narracions i Teatre*) com les que contenen algunes composicions seves (*Cinc peces en un acte* i *Quadre de costums urbans del vuit-cents*)— i els treballs sobre costumisme, ja mencionats, d'Enric Cassany.

Celebrem la publicació del llibre de Quaderns Crema, que, tant de bo, serveixi per a la reivindicació de l'home, l'obra de l'escriptor i l'època vuitcentista. Entrant en el detall dels aspectes formals i tipogràfics i, per tant, en el material-llibre, lamentem alguns errors —que s'han produït en el pas de pròleg, vinculat a una obra magna, a volum solt i que, de ben segur, s'haurien pogut evitar amb una correcció més profunda i exigent—, com ara el descuit d'accentos (ps. 19, 45, 55), la manca o afegitó incorrecte del senyal de plural (*s*) en alguns sintagmes (ps. 72, 93, 156), la còpia amb errades d'una referència bibliogràfica (ps. 18, 163, 222-223) o la mala transcripció de mots (ps. 81, 134, 177, 187). Les notes a peu de pàgina són còpia exacta de les de Selecta; no hi ha cap modificació, doncs, respecte de l'edició de 1949 —sí, en canvi, la incorporació d'errades evidents—; però hi calien unes quantes actuacions *a posteriori*, ben precises, que no s'han portat a terme: es podia esmentar que les freqüents citacions de la producció de Vilanova es feien a partir de les *Obres Completes* —comentari innecessari, evidentment, en el pròleg, però indispensable aquí, almenys a la primera entrada—; igualment en les notes, es podia haver tingut més cura, d'una banda, de regularitzar i unificar la manera de citar revistes, diaris i llibres en què es veu gran vacil·lació i, d'una altra, de donar coherència interna a la utilització dels signes tipogràfics i dels diferents tipus de lletra, i a la presentació de les dates formades per dia, mes i any. Encara que la majoria d'aquests elements provinquin de les *Obres Completes*, es podrien haver arreglat en pensar en la nova edició solta i haurien hagut de passar, sens dubte, per una revisió formal per part de la mateixa editorial per esmenar els defectes que poguéssin haver-hi a l'original; no s'hauria d'haver escapat tampoc l'expressió de la pàgina 213, «en aquest pròleg», que ja no fa sentit en el format actual. És llàstima, si hom es fixa en aquestes característiques «externes», que no es cuidi més la presentació, perquè amb la lectura s'aprenen hàbits i, per tant, cal facilitar la informació de manera coherent i unitària. Un llibre, com tota obra d'art, el formen contingut i forma: totes dues parts cal mimar-les amb tot detall.

Malgrat tot això, gràcies a la recent impressió de l'assaig del professor Antoni Vilanova, podem assaborir la seva anàlisi rigorosa i el seu discurs amè. La inclusió, a manera de proemi, d'una carta de Jordi Rubió i Balaguer (juliol de 1949) a Antoni Vilanova permet copsar com es va rebre el pròleg aquell any: Rubió felicitava la feina feta i mostrava l'interès amb què havia llegit l'estudi. Li deia: «Quan llegia la introducció de V., tan densa i tan penetrada de l'ambient en què va viure l'Emili Vilanova, el que m'interessava més era de veure com l'agudesa crítica i reconstructora de V., podia emprar-se a fons i amb justesa, en fer comprendre l'obra d'un home tan diferent de V., a despit dels lligams familiars, sense haver de fer cap concessió a aquests.» També, Néstor Luján saludava el treball d'Antoni Vilanova a «Destino» el dia 30 d'abril de 1949: «Y ha escrito una prosa catalana, modélica, algo lenta, muy enojada, acicalada cuidadosamente, con un leve academicismo al que no falta, cuando se tercia, una maliciosa irrisación de ironía. La bondadosa personalidad humana de Emilio Vilanova va creciendo a través de estas páginas y acaba dominando el ánimo del lector [...] la labor de Antonio Vilanova ha sido eficaz, de un acierto absoluto». I aquest 2001, Jordi Gálvez s'expressava en el mateix sentit («La Vanguardia», 27 d'abril): «El estudio de Antonio Vilanova es de una gran calidad y está escrito con un lenguaje preciosista, solemne, que atrapa al lector desde las primeras páginas». Efectivament és així: el llibre va captivant el lector i el va predisposant a l'estimació del personatge que fou Emili Vilanova, en totes les seves facetes d'escriptor, d'intel·lectual, d'adornista i d'home que pertanyia a la Barcelona vella.

Antoni Vilanova repassa la biografia del seu avantpassat i la complementa amb la descripció dels ambients en què es movia (tertúlies literàries, vida intel·lectual de Barcelona, moviment del barri de la Ribera). Els títols dels tretze capítols expressen diàfanament quin és el seu contingut: *Petita crònica familiar, Naixença i infantesa, L'artista adolescent, La bohèmia literària, La tertúlia del Cafè Nou de la Rambla, Els setmanaris i la revolució del 68, La Barcelona vella, La Renaixença i l'arcàdia del Cafè de les delícies, Els dissabtes a Can Peius, L'envelador i adornista del carrer de Basea, El saineter popular i el costumista romàntic, La vellesa i la mort i La glòria*. Emili Vilanova, nascut en un casal del carrer de Basea de l'antiga Barcelona petitburgesa i menestrala, rebé instrucció primària i alhora una exquisida formació literària, artística, de dansa i música, en el seu clos familiar; féu coneixença en les diverses tertúlies dels intel·lectuals de l'època, que esdevingueren els seus amics; començà, als anys 60, a escriure els seus quadres de costums, ambientats en la realitat que ell coneixia, vivia i estimava, i els publicà en els setmanaris de caire republicà i humorístic («La Pubilla», «Lo Mestre Titas»...); utilitzà després, a partir de 1875, les plataformes més moderades i cultes («La Renaixença») i, a partir dels 80, inicià el recull de les seves proses en forma de llibre, amb set títols ben explícits (*Cuadros populares, Entre familia, Escenas barceloninas, Monòlechs y cuadros, Pobrets y alegrets, Gent de casa i Plorant y rient*); cap als 90, sorgí la seva faceta de sainetista i és en el món de l'escena on aconseguí èxits evidents i un reconeixement popular ampli; tot això combinat amb la seva feina

diària d'adornista i decorador de grans sales i grans esdeveniments del XIX, com ara els Jocs Florals de Barcelona on esdevé «l'empresari de garlandes i flors; el màgic escenògraf dels escuts rutilants, dels alts cortinatges i les flonges catifes, de les palmes triomfals i les pluges de roses. Gairebé durant cinquanta anys, al llarg de tota la seva vida, a la Sala de Contractació de Llotja o al Palau de Belles Arts, el nostre escriptor serà l'empresari ornamental, el decorador poeta de la festa dels Jocs Florals» (p. 57).

El doctor Vilanova utilitza i aprofita les fonts fotogràfiques conservades i les comenta per oferir-nos la visió més exacta dels llocs, del personatge i de la seva presència física. En el moment de llegir aquests passatges del llibre, hem tingut la sort de poder tenir a la mà alguns dels articles i números especials que es van dedicar a Emili Vilanova amb motiu de la seva mort; per exemple, hem fet la prova amb la «Il·lustració Catalana» (número 117, 27 d'agost de 1905), que inclou una sèrie de set fotografies personals, tres de les quals són descrites a la p. 52, i la imatge de la cambra on feinejava l'escriptor, comentada a les ps. 161-162. La tercera d'aquelles compta amb una descripció justa i detallista: «trobem la perfecta fotografia romàntica, amb la decoració adient de la cortina caiguda sobre la cadira isabelina, i el nostre escriptor guarnit amb una levita ajustada, coll i plastró, el cap decantat amb un gest imperceptible de melangia, i l'esguard novament trist i ple de dolcesa. És l'any 1865, i el jove Emili és ja quelcom més que l'Artagnan romàntic» (p. 52).

Ajuden a la construcció del discurs d'Antoni Vilanova, no només les citacions constants dels contemporanis i amics que el conegueren —Aldavert, Guimerà, Pin i Soler i, sobretot, Masriera i Domènech i Montaner—, sinó també els fragments dels prefacis dels llibres, de les cartes inèdites, dels textos en prosa i dels quadres de costums vilanovins. Il·lustren a cada pas els comentaris i les referències que s'ofereixen; en alguns moments, donen el to emotiu (com en el cas de la mort de l'escriptor amb les paraules de Guimerà, ps. 202-204) o la nota divertida (com les històries anècdotiques que explica Domènech i Montaner de la colla que es reunia al Cafè de les Delícies, ps. 129-132).

Quant al contingut, es percep, en fer la comparació amb el pròleg —al contrari del que comentàvem en els aspectes tipogràfics i formals—, que el treball ha passat per un acurat procés de revisió / actualització / ampliació. Ja avisa l'autor de la monografia que ha resolt «reproduir fidelment el text de l'edició original, en el qual només he introduït les indispensables esmenes estilístiques i unes mínimes correccions de detall. Al mateix temps, per treure el màxim partit dels escrits epistolars o autobiogràfics que s'han conservat, ja sigui de la correspondència rebuda o tramesa per ell, m'he permès d'il·lustrar, amb el suport de dos manuscrits autògrafs i d'una dotzena de cartes inèdites, els inicis de la producció literària d'Emili Vilanova i les relacions, sempre cordials i amistoses, que mantingué amb els principals escriptors catalans del seu temps». D'aquesta manera, i segons el nostre repàs —que no pretén pas ser exhaustiu—, es fan subtils canvis d'estil en alguns finals de frase, com ara el del primer paràgraf del capítol VII «L'Emili

reprèn la seva vida monòtona de tots els dies, que ell sap embellir amb una espurna de joia i un profund amor pel seu petit món de cada dia» que abans acabava «i un bri d'il·lusió pregonament humana», o petits retocs en alguns paràgrafs (p. 111). A més a més, s'introdueixen referències a unes memòries inèdites de Vilanova conservades a la Biblioteca de Catalunya, a una carta d'A. Masriera al seu amic Emili o a un text de J. Pla amb una anècdota que havia explicat Rafael Puget (ps. 77-80); s'afegeixen una sèrie de cartes: una del mateix Emili per explicar el seu ideari polític (ps. 102-105), una de F. Soler adreçada a l'escriptor de costums (p. 139), una d'À. Guimerà a l'amic Vilanova (ps. 163-164), una d'Emili Vilanova a Pin i Soler (ps. 168-170), les adreçades a Vilanova de part de Domènech i Montaner (ps. 171-172) i d'un personatge real de la Barcelona d'un seu quadre, Quimet Pujol «Culleretes», (ps. 174-175); i, finalment, es transcriu una glosa d'E. d'Ors de 1908 dedicada al costumista del XIX (ps. 216-218). Aquest material completa el que ja hi havia reproduït a la biografia, a mode d'estudi introductori, i configura una unitat agradable a la lectura, ben amanida amb els mots d'un període i l'esperit d'una petita Barcelona que Emili Vilanova volia eternitzar en els seus escrits i que va veure transformar-se en gran ciutat industrial i cosmopolita.

M. ÀNGELS VERDAGUER PAJEROLS

BARTRINA, Francesca: *Caterina Albert/ Víctor Català. La voluptuositat de l'escriptura*. Vic, Eumo Editorial, 2001 («Capsa de Pandora. Sèrie assaig», 2)

Aquest treball correspon a la reescriptura de la tesi *Gènere i escriptura: l'obra de Caterina Albert/Víctor Català* (1999), dirigida per Enric Sullà, amb la qual Bartrina es doctorà en teoria de la literatura i literatura comparada a la Universitat Autònoma de Barcelona. Es tracta d'un llibre de caràcter divulgatiu, que es publica dins la col·lecció «Capsa de Pandora» (una iniciativa del Centre d'Estudis Interdisciplinaris de la Dona de la Universitat de Vic i d'Eumo Editorial, que pretén potenciar l'estudi de les relacions entre gènere i cultura). Des de l'inici, cal ubicar l'obra de Bartrina dins les coordenades teòriques de la crítica literària feminista anglosaxona i francesa, estudiades per l'autora en una estada de tres anys a Birmingham. Cal afegir, però, que Bartrina ja havia aplicat la interpretació feminista en l'estudi de l'obra de Víctor Català, o bé des de la perspectiva de la literatura comparada (*The Gender and the Canon: George Eliot and Víctor Català*) o bé en l'estudi d'aspectes concrets de la seva obra (la dramaturgia, la narrativa i el llibre *Solitud*). En l'àmbit de la crítica literària catalana, l'aportació de Bartrina s'insereix en una línia teoricointerpretativa prou arrelada en els estudis de la literatura de Víctor Català i es proposa fer una lectura global de l'obra completa bandejant-ne les possibles referències al context politicocultural de l'època (hi ha, en aquest sentit un rebuig explícit de la interpretació de Castellanos, que vinculava

la creació de l'autora a les tendències estètiques del període, en tant que la considerava escriptora modernista). Es tracta, al capdavant, d'una lectura selectiva, orientada a la tria d'unes cites i d'unes afirmacions operatives per a uns determinats supòsits metodològics (les múltiples aplicacions de la teoria feminista en els estudis literaris). La viabilitat del mètode (superació —segons Bartrina— del mètode historicista propi de la crítica institucional) es justifica perquè s'atén més a la subjectivitat i a la ideologia de l'autora i *no contextualitza*. La lectura de Bartrina es perfila a partir de la inferència d'uns eixos temàtics (en el gènere dramàtic —episodi tercer— i en el narratiu —episodi quart—), innova interpretacions (la de *Solitud* en l'episodi cinquè) i recupera i analitza alguns títols menystinguts de l'atenció crítica (*Mosaic* a l'episodi segon i *Un film (3000 metres)* en el sisè). No obstant la militància, el llibre de Bartrina és hàbil i matisat i pren cura d'avaluar amb documentació personal el paper que l'escriptora volgué prendre en el moviment feminista (episodi segon). És llàstima, però, que, a causa de l'oblit conscient a què l'autora sotmet les circumstàncies literàries en què s'esdevingué l'obra de Víctor Català (unes circumstàncies que, indefugiblement, originen una sèrie de concomitàncies i/o divergències entre uns autors —homes i dones— coetanis), l'obra de Bartrina resulti un pèl mancada o, si més no, empobrida. Perquè, al capdavant, la flaca de la crítica de gènere és fer prevaler l'estudi de l'escriptora (d'un tipus d'escriptora: una dona per a qui l'escriptura suposa una angoixa) per sobre de l'anàlisi de l'obra.

L'estudi comprèn sis apartats diferents, encapçalats per un *Preludi*, que introdueix la tesi de l'angoixa (complaent) patida per Víctor Català en el procés creatiu, i conclosos per un *Epíleg* i una *Bibliografia*. El primer capítol se centra en l'adopció del pseudònim a partir de la polèmica aparició de *La parricida* en els Jocs Florals d'Olot de 1898. El tema del desdoblament, prou insistit en els estudis crítics sobre Víctor Català, no ens descobreix res de nou: la màscara del fals nom concedeix al creador la llibertat estètica —l'«eclecticisme desenfrenat» en boca de Víctor Català— exigida per l'obra (una vindicació que, malgrat Bartrina ho obviï, és ben modernista). També pot ser entès, en segon terme, com a mostra de la repressió social a què es veia sotmesa l'autoria femenina, que era, en el període, suspecta de controvèrsia i maledicència. Altrament, la crítica feminista entén que el gènere, evidenciat en el nom autèntic, condiciona la lectura i en mediatitza la recepció crítica. La màscara del pseudònim, en conseqüència, esdevé una estratègia imposada pel context cultural, alhora que subverteix els pressupòsits de l'ordre patriarcal. En el cas de Víctor Català, el pseudònim es pot vincular a l'elevat grau de teatralitat amb què l'escriptora revestia les seves manifestacions públiques, que propiciaren la creació del mite de la dona «de sa casa», intuïtiva, de cultura escassa i ambició literària nul·la. A partir de Lacan (que considera que el desig sols és representable —i interpretable, afegiríem nosaltres— en relació amb un signe masculí), Bartrina considera el pseudònim com a possible viabilització camuflada del desig femení. D'acord amb aquest principi (vinculat al punt de partida dels estudis feministes: la dona percep, interpreta i reproduïx la realitat di-

ferentment que els homes; cal rellegir, en conseqüència, l'obra de les escriptores des de la diferència —l'òptica femenina— per tal d'aproximar-se al sentit fidel de la seva expressió), Bartrina proposa una reinterpretació (que es desenvoluparà en els capítols 2-6) de l'obra de Caterina Albert atenint-se als elements que són expressió del desig femení. El capítol recull part de la correspondència amb Maragall i una profusa llista de manifestacions coetànies i posteriors (Josep Morató, Josep Pin i Soler, Alfredo Opisso, Francesc Matheu, Narcís Oller, Jeroni Zanné...) a l'entorn de la incògnita de l'autoria, algunes de les quals evidencien els prejudicis inherents al fet que el pseudònim masculí encobris una dona. Segons Bartrina, la perllongació de l'esmentada polèmica generà en l'escriptora una suposada «angoixa de l'autoria femenina» que, sumada a les obligacions familiars, fou la causant del «silenci creatiu» d'entre 1907 i 1918. És exagerat, però, identificar, com insinua Bartrina (ps. 36-37), l'esterilitat creativa amb l'esterilitat com a mare, a partir de la lectura literal d'una afirmació metafòrica inclosa en un pròleg no publicat de *Solitud*.

El capítol segon es proposa definir l'actitud de Víctor Català en relació amb el feminisme conservador propugnat per Dolors Monserdà i Carme Karr. Es tracta d'un moviment que té per objectiu la millora de la situació social i econòmica de la dona (especialment de la dona obrera) sense alterar l'estructura familiar ni implicar-se en la lluita sindical (són conclusions procedents del llibre *El feminisme a Catalunya* de Maria Aurèlia Capmany). A continuació, es fa referència a les dues revistes difusores del moviment («Or i grana» i «Feminal»): Víctor Català només col·laborà en la segona amb un poema, tres narracions i una prosa literària (p. 47). La vinculació amb les escriptores Dolors Monserdà, Maria Domènech i Maria Antònia Salvà s'infereix del testimoni d'una relació epistolar creuada (cartes puntuals, de datació molt distant), i, en general, evidencien un vincle d'educat encoratjament mutu. La informació més significativa pel que fa al pensament de Català respecte al feminisme, l'aporta el discurs de presidència als Jocs Florals de 1917 (*De civisme i civilitat*). Es tracta d'un text molt difós pels estudis feministes de l'obra de Víctor Català, en què l'escriptora, respectuosa i agraïda amb el sexe masculí, defensa el sufragi universal, es mostra reticent envers les reivindicacions del feminisme forà i valora la tasca social de les feministes moderades catalanes.

El tercer capítol procedeix a l'anàlisi de l'obra teatral i poètica editada i inèdita. Pel que fa al teatre, Bartrina remarca l'interès de Català pel gènere i destaca que les qualitats dramàtiques de la seva narrativa la convertiren, en el cas de *Solitud* i de *L'amoreta d'en Piu*, en matèria representable. A més, atribueix el fet que la seva producció teatral no fos escenificada en vida de l'autora a una suposada censura de gènere: el monòleg femení (present en *La infanticida* i en tres dels 4 monòlegs en vers), en aquest sentit, permet l'expressió lliure i directa de la veu femenina, i aquest fet suposa una transgressió en el context d'una societat androcèntrica. És per aquest motiu que Bartrina, sota l'empara teòrica de Cixous, considera que el discurs femení (com a expressió d'una subjectivitat diferenciada)

en el personatge de la Nela de *La infanticida*, només pot articular-se des de la bogeria (l'alteritat). El mateix cas, a més, indica com l'expressió lliure del desig femení, en l'esmentada societat, condueix irrevocablement a la follia. A partir d'aquesta lectura, però, Bartrina sobreinterpreta i, reincidint en la fallàcia d'identificar vida i obra/autoria i personatge (o, en segon terme, llenguatge figurat i llenguatge real), considera que «L'infanticidi de la Nela anticipa l'infanticidi de la signatura de Caterina Albert» i «La bogeria de la Nela anticipa l'angoixa de l'autoria de Caterina i n'és, al mateix temps, l'expressió» (p. 84). La lectura de Bartrina ens força altre cop a la tesi inicial: la imatge angoixada d'una escriptora-dona que se serveix de l'escriptura per expressar, més o menys a consciència, el patiment derivat d'una vocacional i condicionada creació.¹ Bartrina s'interessa, a continuació, per les veus femenines que integren tres dels *4 monòlegs en vers*. Les considera obres de base realista, versemblants i representables, que plantegen tota una sèrie de motius (el desig femení, la institució matrimonial, la relació entre dones, la maternitat, la solitud, les tasques domèstiques...) que, en el conjunt de l'obra de Català, configuren una xarxa temàtica orientada, en darrer terme, a la definició d'una identitat femenina. La poesia, considerada una «diversió» segons afirmació de l'escriptora, és analitzada, d'una banda, a partir de l'obra dispersa publicada i, de l'altra, a partir dels llibres *El cant dels mesos* i *Llibre blanc, policromi i tríptic*. Bartrina destaca de la producció inicial l'elogi de la voluptuositat i el tractament sensual de la bellesa femenina. Considera el primer llibre una obra discreta, on s'expressa una concepció romàntica —maragallina— de la poesia (és la «cançó misteriosa» que ve de l'Infinit»). La mateixa concepció espontaneïsta del fet poètic reapareix a «Policromi», un apartat puntuat per diferents motius temàtics resumibles en una natura cíclica i vital; una bellesa estèril del cos femení que necessita la intervenció de la dona per ser reïficada; i una vinculació de la sensualitat amb la maternitat.

El quart capítol se centra en la producció narrativa de Víctor Català. Esquemàticament, el podem resumir en tres apartats: consideracions generals sobre

1. Discrepem de la imatge permanent d'una Víctor Català dolorosa i víctima de l'«angoixa de l'autoria». Ens sembla maniquea, massa generalitzadora. No ens hi estendrem perquè considerem que l'objecte dels estudis literaris és l'obra i no pas generar imatges felices o infelices d'un escriptor. Encara que sabem que és difícil distingir el límits entre vida i obra en un moment en què els dos conceptes tendien a la identificació. Però, si el que es pretén és biografiar un autor, cal saber distingir bé què és construcció d'una imatge i què s'aproxima a la persona pretesament real. Només volem apuntar que la imatge de la dolorosa formava part de l'estètica decadentista del període (és present, per exemple, en el dibuix de Triadó per a la portada de la primera edició de *Solitud*). I, com a contrapunt de la idea de patiment creatiu, citarem un fragment d'una carta inèdita de Víctor Català a Narcís Oller (amb data de 25 de juliol de 1905): «El treball quan és imposat desgasta i sovint anul·la, quan és fet a grat, per plaer, enforteix i tempera ensems. Per a mi lo senyal de refer-me serà tenir ganes de treballar. Mai no ha sigut la literatura lladregot de salut, sinó portadora d'ella; per a mi al menys». Helena ALVARADO, *Víctor Català/Caterina Albert o l'apassionament de l'escriptura*, dins VÍCTOR CATALÀ, *La infanticida i altres textos* (Barcelona, La Sal. Edicions de les Dones, 1984), p. 26.

la recepció crítica i importància del gènere en el corpus de l'autora, anàlisi de les actituds públiques i les idees estètiques contingudes en els pròlegs (que serveixen, alhora, d'índex de les reaccions crítiques suscitées per l'aparició de cada volum), i lectura global de tota la narrativa a partir de set eixos temàtics (maternitat, violència masculina envers la dona, bogeria, relacions entre dones, relacions heterosexuales, retrats de la masculinitat i desdoblament màscara/món interior). De bon principi, Bartrina sosté que, atesa la diversitat de la narrativa de Víctor Català, la crítica tradicional ha estat tendenciosa perquè s'ha limitat a fer-ne una interpretació modernista; en canvi, creu que el suposat contingut afirmatiu i subversiu de la seva obra autoritza la lectura feminista. La manca de límits clars entre novella i narració curta, segons Bartrina, fa pensar que allò que importava a l'escriptora és, d'una banda, la narració i, de l'altra, l'interès per explicar una història intensa i condensada. L'existència, però, de només dues novel·les es deu a la manca de temps a causa de les obligacions familiars i socials. Els pròlegs permeten veure l'evolució en la tria i el tracte del lector (des de l'actitud inicial de rebuig a la lectora provincial i escandalitzable, fins a l'actitud condescendent amb què s'agraeix la predisposició del públic per la lectura), mostren les preferències estètiques de l'autora (la temàtica sinistra, aspra i ombrívola; el rebuig del naturalisme i el «ruralisme de carró», i la defensa de la creació sincera i lliure), i ens informen que Català operava per impressions. En referència a la narrativa, Bartrina creu, seguint Adrienne Rich, que constitueix «una mostra de com la imaginació literària empresona i allibera, al mateix temps, la subjectivitat femenina» (p. 127). A partir de la constatació que els personatges femenins (més racionals i matisats) tenen més importància que els masculins (més instintius) assenyala que «són novel·les centrades en dones» (*women-centred novels*, segons la terminologia manllevada de Rosalind Coward) perquè, a través d'una tipologia vastíssima d'exemples, exploren la sexualitat femenina. Pel que fa a l'evolució de la narrativa, Bartrina afirma que conté uns temes recurrents i que presenta, en els últims anys, més complexitat psicològica i una extensió més àmplia. La tria dels motius temàtics es vincula a la significació que els ha atribuït la teoria feminista. En conjunt, s'infereix que la maternitat és la metàfora a través de la qual s'esdevé la transmissió de sentit simbòlic femení i, a partir d'aquí, es fa possible crear significat i donar sentit al món des de la perspectiva femenina; la violència masculina condueix a l'aïllament de la dona en l'esfera privada; el matrimoni es concreta en una relació de producció, en la qual la divisió del treball és la causant de la situació desigual en què es troba la dona; i, en una situació de bogeria, es remarca com els personatges femenins de les històries expressen amb el cos el que no poden comunicar verbalment. A més, la inclusió del desig femení en les narracions és valorada positivament perquè, a partir de Lacan, Bartrina afirma que el goig —o *jouissance*— de la dona «confon i desafia l'ordre patriarcal» que «es produeix només quan la feminitat pot subvertir l'autoritat fàllica definida pels discursos psicoanalítics» (p. 186).

El capítol cinquè es focalitza en l'estudi de la «novella canònica»: *Solitud*. Bartrina fa repàs de la crítica de l'obra i es dol del predomini d'una lectura en clau

modernista, encasellada en l'etiqueta de «novella rural». Yates, diu, ja assenyala que la identificació modernisme/ruralisme es derivava d'un prejudici noucentista i indicà que *Solitud* aparegué en un moment en què es demanaven canvis en el tractament de la literatura rural. La crítica coetània (Montoliu, Miquel i Planas), segons Bartrina, mediatitzada pel clima ideològic i estètic, en féu una lectura nacionalista (p. 200). La crítica posterior inicià tres línies interpretatives de la novella: Jordi Castellanos la llegí com un itinerari iniciàtic encaminat a la descoberta de la identitat individual, que, a través de l'experiència artística, assoleix una existència lliure dels condicionaments còsmics i universals; Lola Badia en negà la dimensió simbòlica, la llegí com la història concreta d'una pobra dona frustrada i en vindicà una lectura psicològica; i Gabriel Ferrater la definí com una «al·lucinació eròtica» i n'analitzà la simbologia sexual a partir de la polarització agressivitat masculina-objectes durs i tallants/impotència femenina-objectes flàccids i tous. Les lectures més recents o bé han intentat conciliar la lectura de Castellanos amb la interpretació simbòlica (Helena Alvarado) o bé, a partir de la remarca —per part de crítics anteriors (Octavi Saltor i Ramon Miquel i Planas)— del protagonisme femení, l'han interpretada des de l'òptica de la crítica de gènere. D'aquesta manera, per a Anne Charlon la novella tematitza la impossibilitat d'una relació satisfactòria amb l'altre sexe, i per a Cristina Duplaá la Mila és la mostra d'una dona amb capacitat de decisió i d'actuació. A partir d'aquí, Bartrina identifica, altre cop, escriptura i infantament (Català s'havia referit a la creació de *Solitud* com a «infantament antotxadís»). Després pondera, d'una banda, l'elevada càrrega voluptuosa i sensual de l'obra (present en la descripció d'un paisatge amb atributs femenins), i, d'altra banda, la recurrència d'unes metàfores eròtiques i sexuals. En relació a aquests indicis, parla d'una «radiografia del desig que culmina en la trobada amb la pròpia individualitat i en l'actuació positiva cap a la pròpia vida» (p. 216). En conseqüència, per a Bartrina la novella és la «construcció lingüística de la identitat sexual d'un gènere femení». L'itinerari d'assumpció de la identitat sexual femenina s'inicia en el capítol *Neteja* (interpretat com una ocupació eròtica i sensual, metaforització de la neteja de l'espai íntim i privat de la dona) amb el bes a la bacina (presa de consciència del desig femení) i continua amb el desvetllament d'una eufòria sensitiva a partir del contacte amb la natura a la primavera. Aquest aflorament de sensacions múltiples i contradictòries s'esbronca amb el fracàs de la seducció de Matias. A l'episodi de l'aplec, Mila engendra un sentiment d'espiritualitat i d'elevació, que acaba convertint-se en serenor amb la pràctica de les excursions amb el Pastor. El sentiment de maternitat en la protagonista és complex i contradictori: pot ser o bé una cobejança positiva associada a la sexualitat (en la relació amb Baldiret i en el moment del prec al Bram) o bé un aspecte repulsiu de l'existència humana (quan, per exemple, apareix el nen escrofulós). Els personatges masculins de la novella («retrats de la masculinitat») —el Pastor, l'Ànima, Matias i Arnau— són estudiats en tant que representen quatre possibilitats o frustracions de la sexualitat de la dona (ps. 235-245). Marginalment, Bartrina posa en relació la història de la Mila (destacant-ne la condició

d'orfenesa i de dona maltractada) amb la d'altres personatges femenins de l'obra de Català. Finalment, interpreta la violació com una mostra del poder bestial masculí, indicatiu del «lloc que ocupa [la Mila] com a dona en l'ordre simbòlic patriarcal» (p. 250). Resultant d'aquesta mostra de domini, hi haurà el reconeixement individual (la Mila observant-se al mirall i descobrint-se una marca a la cara). La marca externa presenta un correlat intern: «el botó de foc que li cremava les entranyes», signe que Bartrina interpreta com a metàfora de l'enfortiment final de la protagonista, que és capaç d'explicar sintèticament la violació al marit i abandonar-lo. Malgrat el contingut subversiu de l'acte final, apunta Bartrina, la novel·la presenta una estructura cíclica i ens insinua la imposició d'un destí indefugible, amb unes vexacions reincidents.

El capítol sisè és dedicat a *Un film (3.000 metres)*. És considerada una novel·la desconcertant, malinterpretada i incompresa per la crítica, la qual tendí a judicar-la negativament perquè significava una ruptura amb relació a la producció anterior de l'escriptora. Domènec Guansé en féu la primera aportació valorativa, en la qual considerava desencertades la trama i la llengua de la novel·la, encara que n'elogiava el realisme, el dinamisme i la força de l'estil. Bartrina, en canvi, la valora com a mostra de la llibertat i originalitat creativa advocades per Català i en destaca la influència del llenguatge cinematogràfic. També subratlla la importància dels personatges femenins que apareixen en les trames secundàries i, remetent-se a Bakhtin, indica que «tot discurs novel·lístic té doble veu» perquè a més d'adreçar-se a l'altre també s'adreça a un mateix (p. 264). Aquesta doble veu, segons la crítica feminista, ha esdevingut necessària per a la supervivència de les dones en la societat patriarcal. Bartrina destaca que Susan Lanser (autora que vindica —enfront de la tendència uniformitzadora dels narratòlegs— l'especificitat narrativa de la literatura feta per dones) ha detectat en aquest tipus d'obres una absència de trama en el sentit que li atribueix la narratologia tradicional. A partir d'aquesta observació, creu que l'estudi de l'obra d'autoria femenina fa necessària una redefinició de les teories de la trama (que també és exigible a l'hora de valorar *Un film (3000 metres)*, una novel·la criticada per l'absència de planificació narrativa). Pel que fa al mode narratiu, seguint la terminologia de Genette, l'obra que ens ocupa presenta una veu autorial (*authorial voice*, referible a «situacions heterodiegètiques, públiques i potencialment autoreferents», p. 265), mode que, en cas de ser utilitzat per una dona escriptora, seguint Lanser, suposa una transgressió i pot ser origen de confusions i suspicàcies, atès que la veu femenina té sempre una autoritat inferior. En el cas d'*Un Film (3.000 metres)*, l'ús del pseudònim, a més, complexitza la identificació autor/narrador. Un pic formulades aquestes revisions teòriques, Bartrina resumeix, primerament, la trama masculina principal, que té per tema la «recerca del pare per part del protagonista i la caiguda en el món de la delinqüència com a única sortida per ascendir de classe social» (ps. 267-280) i, segonament, les trames femenines secundàries (ps. 280-296). Per a Bartrina, el protagonista masculí (Pere Nonat) presenta una sèrie de característiques (interès fetitxista, apatia sexual, i la voluptuositat que experimenta en robar i en

sentir les històries que ell mateix s'explica sobre qui se suposa que és) que el converteixen en una «deconstrucció de la masculinitat» (p. 299). Es conclou que la trama principal només té present el plaer de la lectura masculina (basada en una quietud inicial que es transforma en una recerca del clímax final), mentre que les subtrames paral·leles introdueixen uns personatges carregats de força, que matisen la trama masculina i li afegeixen versemblança.

A l'*Epíleg*, Francesca Bartrina pondera, altre cop, la «diversitat cromàtica» amb què Víctor Català materialitzà la seva creació; un policromatisme que li permeté crear identitats, màscares i jos múltiples, i una concepció polifacètica de la feminitat. Bartrina recorda que Català «sempre defensà amb contundència la seva estètica» i volgué distanciar-se, incòmoda, de l'etiqueta de «dona emancipada». Finalment, el llibre es tanca amb una bibliografia actualitzada de i sobre l'obra de Víctor Català, en la qual lamentem l'absència (l'afany d'exhaustivitat se'n ressent) d'alguns títols (la majoria, articles de premsa) que Núria Nardi va incorporar en la seva bibliografia.² Concloent, voldriem recordar que el passat setembre van tenir lloc a l'Escala les «Segones Jornades d'Estudi. Vida i obra de Caterina Albert i Paradís (Víctor Català) 1869-1966», amb aportacions que han de considerar-se la bibliografia més immediata de Català, i que ens corroboren la vigència de l'interès per la seva escriptura. A l'expectativa, així doncs, d'unes futures actes de les jornades, ens caldrà esperar abans saber si l'obra de Bartrina obra noves vies interpretatives o bé si, contràriament, inicia un viratge cap a una línia d'estudis més atent a l'obra que al gènere de qui la subscriu.

MARIA DASCA BATALLA

NADAL, Antoni: *El teatre modern a Mallorca*, Barcelona/Palma de Mallorca, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Universitat de les Illes Balears, 1998.

El Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Universitat de les Illes Balears, juntament amb Publicacions de l'Abadia de Montserrat va editar l'any 1998 el llibre d'Antoni Nadal *Teatre modern a Mallorca* en la seva col·lecció Biblioteca Miquel dels Sants Oliver (número 8) dirigida per Josep Masot i Muntaner i Joan Mas i Vives.

L'autor, Antoni Nadal i Soler (Palma, 1958), és un estudiós del teatre que investiga des de fa molts anys la producció dramàtica balear del segle XX. L'obra *El teatre modern a Mallorca* és un recull dels treballs que al llarg de quinze anys ha

2. Núria NARDI, *Caterina Albert/ Víctor Català. Bibliografia*, dins Enric PRAT; VILA Pep (ed.), *Actes de les Primeres Jornades d'Estudi sobre la Vida i l'Obra de Caterina Albert i Paradís «Victor Català»*. L'Escala, 9-11 d'abril del 1992 (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993), ps. 579-597.

elaborat amb la intenció de divulgar l'obra dels autors mallorquins alhora que omplia un buit existent en relació a la història del nostre teatre català més recent, ja que existien alguns llibres editats sobre el tema als anys 70 i 80, però eren estudis parcials i limitats. Ens referim als volums de G. Mir, *Literatura i societat a la Mallorca de postguerra* que fou publicat per l'editorial Moll al 1970 i que era una conferència que l'autor havia desenvolupat en ocasió de la celebració de l'Aula de Teatre l'any 1966 i on intentava establir unes línies bàsiques de definició del teatre illenc des de la guerra civil; i al de G. Janer Manila, *Implicació social i humana del teatre. Biografia apassionada de Cristina Valls*, publicat a Barcelona per Dopesa al 1982 en què l'autor segueix el treball d'aquesta gran actriu mentre ens ofereix una panoràmica molt general del teatre que estrenà la companyia Artis.

Alguns dels escrits que hi inclou havien estat editats a publicacions periòdiques de l'inici i del final dels anys 80 i del principi dels 90 —com la revista «Affar» (núm 2, 1982) que desaparegué molt aviat, o «Estudis Baleàrics» (núm 35, 1989 i núm 46, 1993)— i avui ja ens resultaven llunyans en el temps. Altres havien aparegut a números més recents —«Estudis Baleàrics» (núm 54-55, 1997) i «Randa» (núm 40, 1997). Dues monografies corresponen a dos pròlegs i, per últim, una sèrie nombrosa d'articles havien estat redactats en ocasió d'alguns esdeveniments especials (qualque commemoració destacada, una mort, etc.). És a dir, eren dissertacions que es trobaven disperses i eren de difícil consulta. El volum, per tant, reuneix per primera vegada un total de 19 escrits d'interès i extensió desiguals i que abracen els diferents períodes històrics del segle xx, principalment els anys 50, 60 i 70.

Els mèrits del llibre són molts, com veurem immediatament, però el principal seria el seu valor didàctic i de referència. Les mancances són les derivades del tipus d'obra que és el volum pel fet d'ésser una recopilació d'articles diversos fets amb intencions molt diferents i en circumstàncies també variades. La conseqüència és que el recull no forma un conjunt cohesionat ni complet.

Crec que és de destacar molt especialment el treball corresponent a la relació d'obres dramàtiques d'autors illencs editades al llarg del segle xx. L'autor hi estableix dos períodes: des de 1900 al 1939 i des del 1947 al 1997, i hi inclou els llibres impresos a les diverses editorials d'arreu dels Països Catalans així com aquells textos apareguts a revistes. No cal dir que aquest inventari és una aportació importantíssima perquè facilita molt la feina de recerca a totes aquelles persones interessades en el coneixement del teatre del segle xx i és una eina valuosíssima per als investigadors donada la seva gran utilitat. La confecció del llistat evidencia el tarannà de treball meticulós que caracteritza la tasca d'Antoni Nadal i és obvi que li suposà la superació de nombroses dificultats en la troballa de cada text ja que molt sovint els exemplars són de localització complicada. Existeix un precedent d'exercici catalogador bibliogràfic similar que desenvoluparen Ramon Bassa, Jaume Bover i Pere Carlos titulat *Llibres editats a Mallorca (1939-1972)* aparegut a l'editorial Mascaró Passarius el desembre de 1972 en la col·lecció Turmeda i que elaboraren seguint criteris científics de biblioteconomia, però la relació no era específica de teatre, sinó que incloïa tots els llibres publicats en qualsevol llengua i pertanyents a tots els gè-

neres (poesia, novel·la, teatre, llibres educatius, guies, etc.). Posteriorment n'havia aparegut alguna ampliació de Margalida Tomàs i Jaume Bover a la revista «Randa». Antoni Nadal centra la seva cerca específicament en les obres teatrals.

En segon lloc, destacaríem el capítol dedicat a la figura de Gabriel Cortès i que es titula *Gabriel Cortès: un intent de teatre catòlic*. És un pròleg que ens aproxima la figura d'aquest autor i en ell trobam una gran aportació de dades sobre la seva biografia i la seva producció dramàtica de manera que en podem extreure una visió completa, ben emmarcada en el context històric en què fou elaborada i estrenada aquesta obra. Aquest és el primer i únic estudi sobre l'autor, amb la qual cosa el treball aconsegueix una doble rellevància.

El mateix podríem afirmar quant a l'obra d'un escriptor més conegut per les seves novel·les com és Josep M. Palau i Camps. Aquest estudi d'aproximació ens acostava a una producció teatral que va veure's allunyada de l'escena perquè no s'adaptava a les exigències dels grups professionals de l'època i, en conseqüència, moltes de les seves peces no foren estrenades a Mallorca i han restat desconegudes per a tots perquè tampoc no han estat editades.

Igualment ens ofereix un retrat força detallat del treball dramàtic de Jaume Vidal i Alcover, molt discutit i polèmic en vida de l'autor i que Antoni Nadal reivindicava principalment per la saviesa que hi demostra i la coherència personal en la defensa de valors ètics que hi aboca.

També dedica dos capítols a Llorenç Villalonga. En el primer, *Llorenç Villalonga i el teatre*, repassa la seva producció teatral i en reivindica la importància com uns dels valors indiscutibles del teatre contemporani català per la seva correcció literària, la ironia, la construcció de diàlegs i la creació de personatges. En el segon, *Llorenç Villalonga i el teatre regional*, ens exposa el punt de vista que l'autor manifestà en diversos articles publicats als diaris de Palma en relació al teatre que s'estrenava a Mallorca als anys 50 i 60. Completa el text una breu relació bibliogràfica sobre l'autor i la seva dramaturgia.

A *Fàlaris i Orfeu* de Llorenç Moyà s'aproxima a l'obra dramàtica d'aquest autor, però se centra en les dues peces esmentades al títol. Antoni Nadal recorda l'última conversa que mantingué amb el creador de Binissalem just abans del seu traspàs.

La resta de capítols són més breus i ens presenten esquemàticament els següents temes: la tasca operística de Miquel Forteza, un gran intel·lectual més conegut pels seus treballs sociològics sobre la qüestió xueta a Mallorca; la vida i obra de Pere Capellà, en una breu ressenya, com també fa amb Joan Torrandell; sobre Joan Mas, en parla en una nota escrita en assabentar-se de la mort de l'escriptor; de Guillem d'Efak en destaca les propostes d'espectacle global i de creació col·lectiva en un intent d'introduir el concepte de teatre total, amb la unió d'elements de diversió per als espectadors i crítica envers el sistema sociopolític establert; Joan Soler hi és estudiat a partir de dues peces *Aquí no ha passat res* i *Els commoguts* per a la publicació de les quals havia fet el pròleg introductori; de Xesc Barceló ens presenta els seus inicis professionals; i, finalment, de Guillem

Cabrer en recorda les primeres estrenes inserides en una línia de pont entre la tradició teatral i la renovació.

Un últim bloc és format per una sèrie de treballs més genèrics sobre el teatre històric, d'escàs conreu en la tradició teatral catalana illenca; el teatre fet per societats obreres des del 1900 fins a l'inici de la guerra civil a Mallorca i l'ús que han fet diversos dramaturgs de la rondallística en el seu teatre així com les adaptacions que s'han fet d'algunes històries per a l'escena.

El primer capítol, *Notes sobre els autors mallorquins contemporanis*, realment és això: un intent de sintetitzar la història del teatre illenc del segle xx. És dedicat a la memòria del crític i historiador Xavier Fàbregas, amb qui va travar amistat en l'estada que Antoni Nadal va fer a Barcelona durant la tardor i l'hivern de 1979 i 1980. És un compendi molt sumari sobre el moviment teatral a l'illa, però que té l'interès d'ésser la primera vegada que algú en fa una visió global, de manera que el valor didàctic i clarificador de la síntesi és indiscutible. És dividit en set apartats breus, el primer dels quals ens situa a l'època de la II República fins a la postguerra i la resta repassen l'etapa franquista per acabar amb un repàs general dels anys 70, 80 i 90.

Com afirmàvem al principi d'aquesta recensió, el fet que el volum sigui una compilació d'articles en condiciona el resultat. La brevetat de molts dels capítols té com a conseqüència nombrosos buits d'informació i la no inclusió de molts autors rellevants dins el moviment teatral illenc. Però l'autor és conscient d'aquestes mancances i ell mateix ja ens adverteix a la introducció que són escrits de circumstàncies que foren revisats, ampliat i actualitzats per a la publicació del llibre. Ara cal que siguin completats. Però aquesta demanda que li fem més que una crítica és una invitació perquè la tasca iniciada tingui continuïtat. Ens consta que serà així ja que continua treballant en aquest sentit i estam a l'espera dels resultats. L'animam en el seu esforç per tal de donar a conèixer la història del teatre català, de contribuir a la recuperació i reivindicació de l'obra de molts autors desconeguts i de plantejar noves hipòtesis d'interpretació de la realitat escènica.

El coneixement d'aquest passat teatral nostre és imprescindible per al redreçament i reforçament de la vida teatral en el dia d'avui.

M. MAGDALENA ALOMAR I VANRELL

BOHIGAS, Pere: *Mirall d'una llarga vida. A Pere Bohigas, centenari*. Edició a cura d'Antoni M. Badia i Margarit, Germà Colón i Domènech, Josep Moran i Ocerinjauregui, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2001 («Biblioteca Filològica», XLI).

És una satisfacció i una comoditat per a l'investigador i l'estudiós de la cultura catalana, i en especial de la literatura i la bibliologia, tenir un accés fàcil al conjunt de les obres que Pere Bohigas ha anat publicant sobre temes molt diver-

sos durant la seva llarga vida —cent anys ja fets, i amb els millors auguris—, intel·lectualment fructífera sense defallença. Només cal veure que fa poc més de deu anys encara ens donava la *Lírica trobadoresca del segle xv* (València/Barcelona: Institut de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988), amb l'estudi i l'edició de l'obra dels darrers poetes inèdits del Cançoner Vega-Aguiló, amb Joan Basset com a figura sobresortint, que ja havia abordat a *Joan Basset: Poemes* («Els Marges», núm. 12 (1978), 83-97) i a l'edició del *Letovari* dels «Estudis Universitaris Catalans» (XXV, 1983, 31-37, que és el volum tercer de la miscel·lània d'homenatge a Ramon Aramon i Serra).

La *Lírica* culminava una dedicació continuada a la filologia i a la literatura compatible amb una orientació professional que, sota la influència de Rubió i Balaguer, prengué al seu moment una direcció en què la bibliologia tingué una preponderància encara acrescuda a partir del 1939, que es tancaren per a Bohigas les portes de la Universitat, on ensenyava paleografia, i la possibilitat de la docència en les branques de la romanística per ell més treballades. I és que Bohigas hauria volgut ser «un filòleg romanista i prou», com escriví Amadeu-J. Soberanas (*Notícia de Pere Bohigas i Balaguer, filòleg i bibliòleg*, Barcelona, Edició de l'autor, 1982), que encara precisa més: Bohigas hauria volgut ser catedràtic de literatura francesa antiga. Només altres objectes de recerca el van desviar dels inicials, de primer per les servituds, les urgències i les especials circumstàncies polítiques i culturals de la Catalunya que sortia de la dictadura de Primo de Rivera, i després del 1939, pel tràgic final de la Guerra Civil.

Bohigas pertangué a una generació d'estudiants i de joves estudiosos immersos en els objectius del Noucentisme, compartits activament, de manera que ja als anys de formació s'identifica amb les institucions i els instruments culturals que la nova societat demandava i contribueix a consolidar-los. La Universitat, si hi incloem els Estudis Universitaris Catalans, vertader fogar de formació i convivència científica amb altres col·legues de diferents generacions, els havia estat la casa ideal i idealitzada —una part de la ciutat ideal noucentista— per obtenir els coneixements universals i les bases metodològiques adequades, i per desenrotllar-hi la professió docent —sacralitzada en el context culturalista, adés afavorit adés combatut des de les esferes del poder, entre els temps de Prat de la Riba i la Guerra Civil.

Deixeble principalment de Rubió i Lluch i de Rubió i Balaguer, Bohigas s'inserí en l'escola que parteix de Milà i Fontanals, de manera que les seves primeres manifestacions públiques com a filòleg són entorn de les celebracions commemoratives dels cents anys del naixement de Milà, entre el 1918 i el 1919, en què participà com a estudiant i com a vilafranquí per destacar-lo entre els «principals obrers de l'edifici científic català» i com «un dels més grans provençalistes d'Europa». Aquests primerencs estudis, juntament amb d'altres, la majoria poc posteriors, de tema literari o folklòric penedesenc, van ser recollits a *Folklore del Penedès. Primers estudis literaris* (Vilafranca del Penedès, Vilatana, 1993), editats i anotats per Joan Bosch i Planas i Joan Solé i Bordes, amb intervenció directa de l'autor.

També recentment s'ha pogut accedir a la Memòria, seguida del recull de cançons, de la missió de recerca de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya al Vallès, corresponent als mesos de juliol i agost de 1924 i setembre de 1925, l'única de les seves que quedava per publicar (*Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials*. Volum VI. Memòries de missions de recerca per Josep Barberà-Pere Bohigas; Joan Tomàs; Palmira Jaquetti-Maria Carbó; Joan Tomàs-Antoni Bonell; Baltasar Samper-Josep M. Casas Homs. A cura de Josep Massot i Muntaner, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, ps. 19-37). La signava amb Josep Barberà, com les corresponents a l'*Alta Segarra, Cardener i Riberes del Segre* (setembre i octubre de 1923), i a la de *Cervera i rodalies* (agost i setembre de 1924), mentre que la de la primera, feta amb Higini Anglès, al Solsonès i al Berguedà (entre juliol i octubre de 1922), constava de dues parts, cada una signada per l'autor corresponent.

Encara en l'important capítol dels estudis folklòrics, i destacadament de la poesia popular de transmissió oral, s'ha de remarcar la reedició del primer volum del *Cançoner popular català* (que, publicat el desembre de 1838, no solament no pogué ser distribuït, sinó que fou requisat, i destruït gairebé tots els 3000 exemplars de l'edició), i la primera edició del segon volum, que inclou un apèndix d'*Imitacions de la poesia popular* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983).

L'obra de maduresa entorn de temes i autors literaris catalans havia estat recollida en bona part a *Aportació a l'estudi de la literatura catalana* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982) per les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, precedida d'una primera versió de la *Notícia*, esmentada abans, de Soberanas.

No s'hi inclouïa el seu estudi introductori a la magna edició d'Ausiàs March, ara més manejable en la reedició en un sol volum de la col·lecció B d'«Els Nostres Clàssics» (*Poesies*. A cura de Pere Bohigas. Edició revisada per Amadeu-J. Soberanas i Noemí Espinàs. Pròleg de Lola Badia, Barcelona, Editorial Barcino, 2000), ni el treball sobre *Bastero i els orígens de la llengua catalana*, ara més assequible gràcies a l'edició facsímil de la *Miscel·lània Fabra* de 1943 (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1998).

Sobre manuscrits i biblioteques (Barcelona, Curial/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985), prologat per Amadeu-J. Soberanas, consta principalment de la reedició d'*El repertori de manuscrits catalans* publicat en diferents volums dels *Estudis Universitaris Catalans* dels anys 1921-1931 i es complementa amb una breu mostra dels altres treballs de bibliologia de l'autor.

En quedaven fora, doncs, llibres importants com *La ilustración y la decoración del libro manuscrito en Cataluña* (Barcelona, Asociación de Bibliófilos de Barcelona, 1960-67), del qual Germà Colón remarca el valor com a font d'informació per al filòleg; del tercer volum d'aquesta obra, tanmateix, se n'ha extret en edició facsímil l'*Inventario de códices miniaturados o iluminados de procedencia catalana o existentes en bibliotecas catalanas* (Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 2000), amb un pròleg de Joana Escobedo.

Tampoc no s'ha reeditat el *Resum d'història del llibre* (Barcelona, Editorial Barcino, 1933), model de vulgarització rigorosa, envellit, ben mirat, poc més que en algunes dades a rectificar. En canvi, *El libro español (Ensayo histórico)* (Barcelona, Editorial Gustavo Gili, 1962) obre el recull de textos reproduïts en edició facsímil a *Mirall d'una llarga vida*. S'hi apleguen, editats en complir cent anys l'autor, com a homenatge de l'Institut d'Estudis Catalans a Pere Bohigas, membre jubilat i expresident de la Secció Filològica, treballs, en edició facsímil, de tots els camps de dedicació, i no necessàriament els menys importants pel fet de ser els darrers a ser recollits. Germà Colón i Domènech hi fa la semblança de l'homenatge, representant la que n'havia escrit al primer dels tres volums d'homenatge que li dedicaren, entre els anys 1981 i 1983, els *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes.

El libro español es presentava com a resum i avançada d'un de més ambicions que anava escrivint sobre la història del llibre en general, que en bona part té enllestit, però que no ha volgut publicar incomplet. El tracte professional continuat de més de molts anys amb aquesta matèria d'estudi fan d'aquesta obra, que ocupa gairebé la meitat de les vuit-centes pàgines del recull, una font imprescindible de consulta per a l'estudi de la història del llibre i una font de plaer per al lector curios d'un dels pilars de la transmissió de la cultura.

La part de *Bibliologia* es completa amb *La introducción de la tipografía en España. Estado actual de la cuestión* (publicat a *Biblioteconomía* el 1965), que completa el capítol corresponent del llibre de 1962 amb nova informació extreta de la bibliografia recent, que li serveix per concloure que el desenvolupament de la impremta a València i a Barcelona es relaciona amb l'expansió de l'humanisme.

La Part II, *Sobre manuscrits*, s'inicia amb tres notes dels anys 1922 i 1932, respectivament publicades al «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya», el primer i el tercer, complementaris, sobre profecies catalanes o en manuscrits catalans, amb textos de Turmeda i amb especial atenció a Merlí. El segon text d'aquesta sèrie, del 1922, una breu nota publicada al mateix «Butlletí», completa la informació bibliogràfica d'Henri Cortier (1891) sobre els viatges d'Odoric de Pordenone, a propòsit d'un manuscrit llatí de la Biblioteca de Catalunya. El quart, *Nota sobre algunas crónicas catalanas contenidas en manuscritos de la Biblioteca Nacional*, el més antic dels posteriors a la Guerra Civil, publicat el 1941 a la «Revista de Bibliografía Nacional», és a propòsit de la publicació del catàleg de manuscrits catalans d'aquella biblioteca per Domínguez Bordona, que Bohigas complementa i rectifica pel que fa a manuscrits de tema històric. A *El manuscrit lat. 11550 de la Bibliothèque National*, publicat als «Estudis Universitaris Catalans» de 1928, defensa l'atribució del còdex al monestir de Saint-Germain-des-Prés, amb glosses de mà meridional. *Els primers il·lustradors de la Bíblia a Catalunya i llurs antecedents hispànics*, publicat a la «Revista de Catalunya» el 1938, com a alta divulgació, es relaciona amb l'obra de 1960-67 no reeditada.

El Letovari de fra Joan Basset, abans esmentat, que tanca aquesta Part II, hauria pogut ser inclòs a la Part III, d'*Obra filològica i literària*, que inclou dos treballs

complementaris de 1954-56, l'estudi i edició dels *Miracles de la Verge Maria* i *La llengua dels miracles de Maria, del manuscrit de Lleida*, còdex de l'Arxiu Capitular de Lleida, procedent de Roda, que el 1940 es trobava a Saragossa, entre els fons de recuperació de la Guerra Civil, on el professor José Manuel Blecua el copià i en féu treure microfilm. Segueixen la breu *Nota sobre el Tractat de cavalleria del rei Pere III* i *La Atlántida, Colón y América en la obra de Verdaguier* (publicat el 1956), que es relaciona amb l'article sobre *Colom, darrer episodi del somni atlàntic de Verdaguier*, del 1945, i anticipa aspectes de les «Notes sobre la composició i estructura de L'Atlántida», del 1958 (inclosos tots dos textos al recull de 1982).

La Part IV i última inclou tres treballs de literatura castellana, dos de conxos, publicats respectivament el 1949 i el 1951 a la *Historia general de las literaturas hispánicas, Orígenes de los libros de caballería* i *La novela caballeresca, sentimental y de aventuras*, i *De la comedia a la tragicomedia de Calisto y Melibea*, publicat el 1957.

Descomptats, doncs, a part dels textos ja esmentats, algun pròleg i alguns textos dispersos, sovint subsidiaris dels recollits en aquest volum miscel·lani o en algun dels temàtics anteriors, tenim reeditats i a l'abast el gruix de l'obra diversa del nostre il·lustre centenari. Tot amb tot, potser haurien pogut trobar el seu lloc en aquest volum, entre els no esmentats abans, *Los textos españoles y gallego-portugueses de la demanda del grial* (1925), *Prediccions i profecies en les obres de Fra Francesc Eiximenis* (1928), *Les manuscrits à miniatures de la Biblioteca Central de Barcelone, ancienne Biblioteca de Catalunya* (1964), *La decoració i la il·lustració del missal de santa Eulàlia* (1977) i *Normes per a la descripció codicològica dels manuscrits* (1974), redactades amb Anscari M. Mundó i Amadeu-J. Soberanas.

No puc deixar de lamentar que el volum no es tanqui amb un índex de noms, i que no s'hagi aprofitat l'ocasió per actualitzar la bibliografia de Pere Bohigas publicada per Josefina Morató i Modesta Oñate a «Biblioteconomía» el 1972, arran de la seva jubilació de la Biblioteca de Catalunya, el 1971.

MANUEL JORBA

GULSOY, Joseph: *Estudis de filologia valenciana*, València, Universitat de València, 2001 («Col·lecció Honoris Causa», 16).

Amb motiu d'haver estat investit Joseph Gulsoy el 24 de febrer de 2001 amb títol de doctor «honoris causa» per la Universitat de València,¹ aquesta universitat ha publicat el present volum, que, ultra els discursos de presentació i la *lectio*,

1. Recordem que el 27 de maig de 1998 li fou conferit el mateix grau per la Universitat de Barcelona, i que amb aquest motiu també fou publicat el discurs de presentació, a càrrec de Joan Veny, i el del doctorand.

habituals en aquests actes, recull una selecció d'escrits de Gulsoy que justifica el títol del llibre. En primer lloc assenyalarem l'interès informatiu (humà i professional) de la *Laudatio* acadèmica (ps. 17-24) a càrrec d'Antoni Ferrando, completada per un ampli «currículum vitae» (ps. 45-50) i per la bibliografia (ps. 51-55) del doctorand. Per aquests escrits sabem que J. Gulsoy, nascut a Ordu (Turquia) el 1925, d'ètnia armènia, es va aficionar des d'infant a les llengües, especialment a l'esperanto. El 1949 es traslladà al Canadà per a completar els seus estudis d'enginyeria, però aviat es passà a la filologia. El 1954 prengué contacte amb Joan Coromines a Chicago, on continuà els seus estudis sobre filologia hispànica. El 1957, induït per Coromines, viatjà a Barcelona primerament, on conegué els científics locals: Casacuberta, Bohigas, Aramon i Badia, i seguidament es traslladà a València, on féu diverses estades llargues que li permeteren de conèixer la seva esposa, alemanya de naixença, i on s'integrà a la vida científica i cultural, fins al punt d'ésser nomenat el 1958 *faller d'honor* del barri de Patraix. El 1961 presentà la seva tesi sobre el *Diccionario valenciano-castellano* de Manuel Joaquim Sanelo. Des del 1960 és professor de la Universitat de Toronto (ara professor emèrit), on ha portat a terme desinteressadament una àmplia i molt valuosa tasca científica dedicada a la lingüística històrica catalana en general (directament o en l'obra del *Diccionario etimológico i complementari de la llengua catalana* i de l'*Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines, com a col·laborador fidel i pacient del seu mestre), i particularment de la valenciana, cosa que justifica aquest homenatge a València mateix, com manifesta A. Ferrando al començament de la seva *laudatio*. La *lectio* (ps. 27-36) de Gulsoy en aquesta ocasió fou dedicada precisament al lexicògraf valencià Sanelo, fill d'un immigrant de Cremona i nascut a Xàtiva el 1760, ciutat on consta el 1805 com a metge i «ayudante de la Escribanía mayor del Ilustre Ayuntamiento»; es tracta d'una bona síntesi de l'obra d'aquest autor del període de la Il·lustració.

Els escrits seleccionats són dividits en quatre parts. La primera, sota l'epígraf «Aportacions a la història de la lexicografia valenciana», recull els treballs següents: 1. *La lexicografia valenciana* (ps. 61-95), descripció i anàlisi detallats de les compilacions lèxiques de tota mena anteriors a l'època del *Diccionari català-valencià-balear*, és a dir, des del *Llibre de concordances* de Jaume Marc, del 1371, i del *Liber elegantiarum* de Joan Esteve, imprès el 1489, fins al *Diccionari de la rima* de J. Giner i Marco, publicat el 1956; cal dir que aquest treball, publicat per primera vegada el 1962, ha estat completat ara amb una «addenda bibliogràfica» que l'actualitza. 2. *Les fonts del Diccionari valencià-castellà de Sanelo* (ps. 97-118), que és una versió valenciana (és a dir en català) d'una part de la seva tesi doctoral, publicada a Castelló de la Plana el 1964. 3. *Algunes cartes filològiques de M. J. Sanelo* (ps. 119-150), article, dedicat a Joan Fuster, publicat per primera vegada el 1963-1966 referent a una interessant correspondència apareguda al «Diario de Valencia» durant els anys de 1802 a 1803. 4. *El Silabario de vocablos lemosines o valencianos de Manuel Joaquim Sanelo* (ps. 151-166), article publicat abans, el 1984, a la *Miscel·lània Sanchis Guarner*, I (gran amic de Gulsoy), que és l'estudi i

l'edició d'una obra presentada el 1805 a la Societat Econòmica d'Amics del País juntament amb «un plan de enseñanza de este idioma para la lectura, intrucción e inteligencia de los escritos lemosines» (p. 151).

La segona part, sota l'epígraf «La unitat de l'idioma» comprèn l'article denominat *Els mots* (ps. 170-209), publicat el 1989 en el *Llibre blanc sobre la unitat de la llengua catalana*, que és una aportació científica molt important sobre aquesta qüestió des del punt de vista del lèxic.

La tercera part, titulada «Estudis monogràfics sobre lèxic», aplega els articles següents: 1. *El sentit del valencià atzucac* (ps. 213-218), publicat el 1961 en castellà a «Romance Philology», dedicat a un mot d'origen aràbic específic de la ciutat de València, on es troba en desús en el llenguatge corrent, que significava 'carrer petit, estret' i que ha estat interpretat en els diccionaris valencians (d'on ha passat als diccionaris generals catalans) com a 'carrer sense sortida'. 2. *L'origen del català corruixa(r)* (ps. 219-228), publicat també en castellà a «Romance Philology» el 1962, on estudia el substantiu dialectal valencià *corruixa*, 'preocupació', 'presses' i el verb corresponent *corruixar* 'enutjar', que ja apareix a la crònica de Desclot, d'origen problemàtic.

La darrera part (IV) dedicada als «Estudis sobre parlars valencians de base castellanoaragonesa», inclou: 1. *L'origen dels parlars d'Enguera i de la Canal de Navarrés* (ps. 231-252), publicat a «Estudis Romànics» el 1963-1968, treball ja clàssic sobre les parles d'aquestes comarques, de caràcter lingüísticament xurro, considerats «dialectes mixtos» pel gran nombre d'elements valencians que presenten. I, finalment, 2. *Els orígens del parlar xurro de l'Alt Millars* (ps. 253-260), publicat en anglès el 1970 a «Romance Philology», on constata la castellanització fonètica de la parla aragonesa primitiva.

No podem acabar aquestes línies sense posar de manifest l'oportunitat de l'homenatge i l'encert de la Universitat de València de facilitar-nos aquesta selecció de treballs del professor Gulsoy, que farà un bon servei als estudiosos de la història de la nostra llengua.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

ALIBÈRT, Loïs: *Gramatica occitana segon los parlars lengadocians. Facsimil de la segonda edicion de 1976 deguda a Ramon Chatbèrt*, Barcelona / Tolosa, Institut d'Estudis Occitans / Institut d'Estudis Catalans, 2000, XXXVIII.

Vint-i-quatre anys després de la segona edició a Montpeller ha tornat ara a reeditar-se la gramàtica alibertina a Barcelona, a la ciutat on per primera vegada es va publicar de 1935 a 1937. És a partir d'aquesta obra que ha pres volada el modern procés de normativització de l'occità. La reforma alibertina havia estat concebuda per al llenguadocià, però amb possibilitats d'aplicació als altres dialectes

occitans, i així ha estat fet en diverses versions adaptades al gascó, al provençal i al nord-occità (la possibilitat, que Loïs Alibèrt desitjava, d'aplicar-la també al català, no prosperà). A hores d'ara la reforma alibertina es troba plenament acceptada entre els escriptors i els mitjans de comunicació, així com també a l'ensenyament, i en la seva adaptació al gascó ha esdevingut oficial el 1990 a l'Aran (§2,1 de la *Lei sus eth règim especiau dera Val d'Aran*).

L'actual edició és un facsímil de la segona i és per això que s'hi perpetuen alguns topònims afrancesats de la Catalunya Nord, tot i que aquesta errada ja s'havia advertit en una ressenya a aquella edició. A les solapes de l'actual facsímil s'esmenta la participació catalana, especialment de Josep Carbonell i Gener, en la primera edició de l'obra, informació que el lector agrairà, i que la segona edició havia obviat. Al facsímil hi falta la nota editorial (*Assaber*) de la segona edició, on s'indicaven, si bé molt sumàriament, els diversos canvis i correccions fets per Ramon Chatbèrt en relació amb la primera edició, especialment la modificació de les normes d'accentuació gràfica segons la solució adoptada pel mateix Alibèrt el 1950 i aplicada al seu *Dictionnaire Occitan-Français* de 1966. No cal dir que per a qualsevol estudi del pensament gramatical de Loïs Alibèrt no es podrà prescindir mai de la primera edició.

ARTUR QUINTANA I FONT

LLINÀS, Mireia: *Petites Paraules. ¿D'on surt la gramàtica?*, Barcelona, Editorial Empúries, 2001 («Biblioteca Universal», 149).

Fa temps que en les nostres llibreries veiem exposades obres com *Déu explicat als meus néts*, *La fam del món explicada al meu fill*, *El civisme explicat a la meua filla*, etc. Totes tenen una cosa en comú: intentar explicar qüestions molt complexes d'una forma senzilla i planera. Veiem que en aquest llibre, *Petites Paraules. ¿D'on surt la gramàtica?*, Mireia Llinàs prova de fer el mateix amb un model lingüístic teòric, la gramàtica generativa. El seu objectiu serà, doncs, acostar-nos al marc chomskià, apuntar-ne els trets més bàsics i donar-nos la cara més amable d'allò que, per a alguns, és tan sols un galimaties de categories funcionals, estructures jeràrquiques i trasllats invisibles. Despullat de mots tècnics i de formalisme, aquest llibre ens ofereix l'essència de la gramàtica generativa, però, sobretot, ens permet reflexionar sobre llengua.

L'obra es divideix en cinc capítols. El primer és una introducció dels principis bàsics i dels objectius de la gramàtica generativa. L'autora, que molt sovint se servirà de metàfores i imatges per descriure aquests principis, destaca la importància de Noam Chomsky, el pare i principal promotor d'aquest model teòric, i del que és el concepte clau de les seves teories lingüístiques: la gramàtica universal. Com a bona defensora de la gramàtica generativa, veurem que també rebat algunes de les

crítiques més usals que es fan a aquest corrent lingüístic. D'altra banda, aquest llibre té una altra intenció clara i és fer perdre la por a la gramàtica generativa. Així doncs, molts dels seus esforços estaran dirigits a mostrar com, darrere de tota la terminologia i el formalisme que envolta aquest marc teòric, s'hi amaguen uns principis senzills i una reflexió lingüística bàsica sobre el que fas quan construeixes oracions i el saber inconscient que tot parlant té de la seva llengua.

En el segon capítol entrem de ple en el que és el punt de partida de la gramàtica generativa, la noció de gramàtica universal. Tornant al recurs de la metàfora, l'autora ens presenta la gramàtica universal com una maleta plena d'operacions gramaticals que tenim des que naixem i que ens guia en el camí de l'adquisició d'una llengua. Aquest 'saber' innat, inconscient, que tota persona té pel sol fet de ser-ho, ja sigui o no lingüista, és el que ens permet jutjar si una oració és bona o dolenta. Des de la gramàtica generativa es parla, doncs, de llengua interna i s'estudia un altre concepte de gramàtica que va més enllà del valor que tenia tradicionalment. És per això que l'autora defensa el model generativista com un marc teòric revolucionari, rigorós i científic. Igual que un físic, un químic o un matemàtic, el lingüista generativista és un científic amb un determinat objecte d'estudi, que treballa amb hipòtesis i que genera prediccions. I encara que el material no sigui directament analitzable (encara no podem obrir un cervell i mirar el que hi ha dins), l'autora ens diu que ens ho podem imaginar i en dóna proves, les quals obtenim de les nostres actuacions: allà trobem les dades amb les quals treballen els lingüistes.

També en aquest segon capítol hi trobem una explicació del que significa la teoria dels principis i paràmetres dins de la gramàtica generativa. Com apunta l'autora, els principis són universals. És a dir, són tots aquells principis que regulen les operacions que abans col·locàvem a la maleta de la gramàtica universal i que, per tant, veiem que comparteixen totes les llengües del món. Ara bé, tenint en compte que no tots parlem la mateixa llengua, necessitem els paràmetres per explicar la diversitat lingüística. Els paràmetres seran, doncs, les opcions que tria cada llengua i que el nadó fixa en el seu procés d'adquisició lingüística.

El tercer capítol és el més centrat en qüestions tècniques. El primer que fa l'autora és exposar i defensar la preeminència de la sintaxi dins la gramàtica generativa —qüestió, d'altra banda, gens mancada de polèmica. La sintaxi és, doncs, l'esquelet de la gramàtica. I així ho veiem reflectit mitjançant alguns exemples pràctics: la referència en el cas dels clítics o el trasllat invisible amb problemes de duana en certes oracions interrogatives. Una altra qüestió força criticada en gramàtica generativa és la utilitat d'analitzar oracions agramaticals. Els arguments a favor de la metodologia generativista tornen a explicitar-se de forma clara: analitzant totes aquestes 'construccions impossibles' obtenim proves reveladores sobre els límits de la gramàtica interna i sobre la validesa de totes aquelles operacions que s'hi inclouen.

En aquest mateix capítol trobem la justificació d'un postulat característic de la gramàtica generativa i que ha suposat tota una innovació en matèria lingüística: les categories funcionals. En el llibre se'ns presenten tres categories funcionals: la

de determinant, la de complementitzador i la de temps. Aquestes 'paraules petites', com les anomena l'autora, són comparables a la pega que utilitzem a l'hora de fer un collage (en aquest cas, ens referim a un collage de peces lèxiques: verbs, noms, adjectius i preposicions). Tanmateix, tot i la seva petitesa, les categories funcionals són peces claus en la nostra gramàtica, sobretot, per explicar certs fenòmens de variació paramètrica.

Un altre concepte propi de la gramàtica generativa és el de categoria buida. Veiem doncs, igual que amb l'operació de trasllat, que quelcom invisible torna a formar part de la nostra gramàtica. Mireia Llinàs s'encarrega de plantejar-nos per què hem de defensar aquestes categories que ni es veuen, ni se senten, és a dir, que són buides de contingut fonològic. La raó torna a ser sintàctica i la traça n'és un clar exemple. En gramàtica generativa, les traces són categories buides que indiquen la posició des d'on es trasllada un determinat element de l'oració. I això, a més a més de ratificar el nostre coneixement lingüístic inconscient (sabem on neix aquest element i la relació que manté amb els altres components de l'oració), també és una manera d'indicar que les relacions sintàctiques inicials es mantenen.

El quart capítol és sens dubte el més personal. Dedicat a la gramàtica infantil i a l'adquisició lingüística, veiem com la majoria d'exemples pertanyen a les dues filles de l'autora, la Mireia i l'Eva. Aquest capítol és, doncs, un retorn a la idea inicial de gramàtica universal, a aquella maleta plena d'operacions gramaticals que ens ve donada de forma innata. La comparació és senzilla: el procés d'aprendre a parlar és com el d'aprendre a caminar. Tots els nadons, i encara que alguns més ràpid que d'altres, acaben per fer totes dues coses.

En aquest llibre descobrim dos fets curiosos que s'han observat en adquisició lingüística: no serveix de res parlar als nens com ells ens parlen, igual que també és força inútil intentar corregir-los. Curiosament, l'error està en tractar els seus 'errors' com a tals ja que, com ens diu l'autora, només ho són quan ens els mirem des de la nostra gramàtica d'adults. Des d'un punt de vista generativista, els infants tenen una gramàtica pròpia, una gramàtica molt més acostada a la gramàtica pura i universal. Una gramàtica que, a més a més, és igual de vàlida com a objecte d'estudi que la gramàtica adulta.

El cinquè i darrer capítol és una recapitulació de tot allò dit anteriorment. Al final, trobem un sentit agraïment a les 'petites paraules' dels infants, els petits tresors que podem anar trobant al llarg del viatge de la investigació lingüística. Clou el llibre l'índex analític, el qual ajudarà al lector a trobar més ràpid un determinat concepte.

Petites Paraules. ¿D'on surt la gramàtica? aposta, doncs, per ser un llibre clar, senzill, molt didàctic i, per tant, accessible per a tot tipus de lector. Segurament, ara, molts dels que fem gramàtica generativa tindrem resposta a: «¿Que fas gramàtica generaquè?» Doncs mira, justament et puc deixar un llibre de la Mireia Llinàs que...

MAGDA BOIX

TUSON, Jesús: *Una imatge no val més que mil paraules (contra els tòpics)*, Barcelona, Empúries, 2001 («Biblioteca Universal», 152).

El títol de la darrer llibre de Jesús Tuson és ben indicatiu de l'esperit i l'objectiu de l'obra. L'autor ens proposa de rebel·lar-nos contra tots aquells tòpics que circulen per la nostra vida, sovint sense ni que ens n'adonem. Més concretament, Tuson desmunta alguns dels tòpics relatius al camp d'investigació que coneix més bé, el llenguatge. La tendència a fer generalitzacions, que tant ens serveix als humans per simplificar la realitat i fer-la més manejable, es torna perillosa quan es porta a l'extrem, perquè en neixen els estereotips, els quals moltes vegades són excloents. Tuson és especialment bèl·ligerant contra els clixés fomentats des de posicions de poder, però tampoc deixa de banda ni els tòpics que ha afavorit l'educació tradicional ni els que apareixen de forma espontània i que han prosperat per culpa de la ignorància.

Alguns dels tòpics que discuteix Tuson en aquesta obra ja es tracten, i es rebutgen, aquí i allà en altres obres seves. De fet, *Una imatge no val més que mil paraules* comparteix l'objectiu bàsic de bona part de la seva obra, que penso que es pot resumir en una de les crides que l'autor fa al 'principi' de *El luxe del llenguatge*: «Us crido a estimar el llenguatge i a estimar i defensar les llengües, la seva unitat pregona i el ventall magnífic de la seva diversitat».¹

El llibre s'estructura en tres parts de cinc capítols cadascuna. Cada capítol està dedicat a un tòpic, que dona títol al capítol. El llibre també inclou una presentació i una cloenda, a més d'un apartat amb les referències bibliogràfiques dels treballs citats al llarg del text.

La primera part se centra en cinc tòpics relacionats amb la comunicació oral i escrita. Per començar, Tuson discuteix la validesa de dos tòpics que clarament s'han vist afavorits per la importància creixent dels mitjans audiovisuals: l'un és el que Tuson nega al títol del llibre, «Una imatge val més que mil paraules», i l'altre és «Aviat desapareixerà l'escriptura». En el primer cas, Tuson mostra com el llenguatge té una capacitat per expressar nocions abstractes i, alhora, unes possibilitats de concatenar elements molt superior a la de les imatges. D'altra banda, i per damunt de tot, cal tenir present que el llenguatge és una de les característiques fonamentals de la nostra espècie: «La parla ens és consubstancial com a espècie; és un dels ingredients distintius de la humanitat. Les pintures, en canvi, a les coves o als quadres, són un més a més, interessant i fins i tot sorprenent, però no afegeixen res de significatiu a la nostra condició humana» (ps. 11-12). Pel que fa al tòpic que preveu la desaparició de l'escriptura, segons Tuson l'important és adonar-se que, si bé l'escriptura no és estrictament imprescindible, difícilment trobarem un sistema tan simple que ens permeti d'emmagatzemar la quantitat ingent d'informació que genera la nostra societat i que, en general, cal

1. Vegeu Jesús TUSON, *El luxe del llenguatge* (Barcelona, Empúries, 1986; «Les Naus d'Empúries: Tímó, 3»), Principi.

conservar. Per altra banda, Tuson mira de fer veure com n'és d'important l'extensió del coneixement de la lectura i l'escriptura en comparació amb el fet que en la premsa escrita puguem trobar-hi algun error, o com n'és de natural i d'inocuu per a una llengua —que, d'altra banda, canvia inexorablement— que els joves tinguin un vocabulari propi, aparentment simplificat, atès que no per això deixen de fer servir els articles, de construir relatives i de conservar l'ordre de mots de la seva llengua («Els joves parlen malament i els periodistes escriuen malament»). Finalment, en aquesta primera part Tuson no deixa que ens acomplem davant dels escriptors («Fer literatura és cosa de pocs, ben dotats per la natura»), mentre, alhora, ens fa veure que el llenguatge és molt més que un sistema per comunicar-nos («El llenguatge és un mitjà de comunicació»).

La segona part de l'obra tracta de «mites innocents». Els dos primers tòpics d'aquesta part, «El ioruba és una llengua rara, exòtica» i «La meua llengua és la més fàcil de totes» illustren molt bé el que vol dir Tuson amb aquesta etiqueta. El primer tòpic és un exemple del sentiment d'estranyesa que d'entrada ens desperta tot allò que desconeixem i, com si fos l'altra cara de la mateixa moneda, el segon tòpic posa èmfasi en com n'és de còmoda la llengua pròpia, la que vam aprendre sense ni adonar-nos-en quan érem petits. Fixem-nos que es tracta de tòpics que, si no existissin, els crearíem tan bon punt sentíssim qualsevol parlant d'una llengua una mica allunyada de la nostra. Com diu Tuson, són pensaments lícits i justificats sempre que tinguem present, però, que són relatius. Tan difícil és el ioruba per a un parlant del català com el català per a un parlant del ioruba. A més, les llengües no són pas tan diferents entre elles: totes les llengües comparteixen característiques fonamentals, la qual cosa explica que tothom aprengui la seva llengua amb la mateixa facilitat i, per tant, que per a tothom la seva llengua sigui la més fàcil. En aquesta segona part, Tuson també mira de relativitzar la noció de llengua materna («La llengua 'materna' sempre ens ha d'acompanyar») fent veure com les circumstàncies personals poden fer que no sigui gens clar quina és la llengua materna d'algunes persones. Per últim, els dos darrers tòpics d'aquesta secció, «Val més dedicar les hores de català a l'estudi de l'anglès» i «Les llengües amb més parlants són més útils», perden validesa quan hom s'adona que per a la immensa majoria de persones la llengua més útil d'aprendre i de dominar és la més propera, la del país on vivim, ja que, com diu Tuson: «no és més "útil" la llengua amb més parlants, sinó la que et pot resoldre els problemes de cada dia» (p. 103).

La tercera part combat el que Tuson qualifica de «mites perversos», és a dir, aquells tòpics difosos des de posicions de poder de pensament liberal o neoliberal amb finalitats uniformadores i, per tant, excloents. Tuson aprofita aquesta part del llibre per reclamar insistentment el més absolut respecte envers la diversitat lingüística: «El llenguatge, com a facultat comuna, és la marca distintiva de la humanitat: esborrat, doncs, el llenguatge, tornariem a una condició no *sapiens*. Les llengües, al seu torn, no són res més que les manifestacions úniques i imprescindibles de la nostra dimensió humana: no hi ha llenguatge sense llengües. I cada cop que se'n perd una, els fragments del mirall que continuen reflectint la totali-

tat, cadascun a la seva manera i des d'una perspectiva diferent, són menys i som més pobres» (p. 103). En els primers dos capítols d'aquesta darrera part, Tuson fa veure que afirmacions com «En algunes llengües no es pot parlar de coses abstractes» o «Hi ha llengües que han perdut el tren de la modernitat» pretenen expressar la superioritat d'uns pobles i d'unes llengües per damunt de la resta i que, per tant, són un símptoma clar de racisme i, a més, d'ignorància, perquè totes les llengües tenen mecanismes per referir-se a entitats abstractes i sistemes de creació lèxica que fan possible de crear qualsevol mot que calgui, de tal manera que si en una llengua hi ha conceptes que no tenen un mot és perquè la societat que parla aquella llengua no els necessita. Tal com explica Tuson, la veritable modernitat no ens la donen ni la societat tecnològica ni encara menys la societat consumista que es pretén imposar arreu, sinó el fet de pertànyer a una espècie que raona i que parla. Pel que fa al tòpic que es demana «¿On anirem a parar amb aquestes llengües locals?», Tuson ens recorda que totes les llengües ho són, de locals, perquè els homes acostumem a viure en algun lloc, i que si una llengua s'estén gaire sempre és per factors aliens a la llengua mateixa: «És d'aquesta manera, com a norma general, que una llengua deixa de ser local i es menja el món: a causa d'uns fets històrics dels quals més valdria no presumir» (p. 91). Finalment, Tuson discuteix dos tòpics que sembla que pretenen que les llengües es regeixin pels mateixos patrons econòmics que regeixen bona part de la societat actual (almenys, l'occidental, és a dir, la que pretesament està més avançada). Es tracta de les afirmacions: «Un estat plurilingüe és molt car de mantenir» i «Cal deixar que les llengües s'ho facin totes soles». Enfront d'aquestes afirmacions, Tuson replica que de llengües n'hi ha sis mil al món, i que, en canvi, només hi ha dos-cents estats, amb la qual cosa ja es veu que sanjar l'economia dels estats a costa de les llengües és una aberració. Per altra banda, Tuson argumenta que no es pot deixar que les llengües s'ho facin totes soles perquè, malauradament, no totes les llengües tenen les mateixes possibilitats de desenvolupar-se amb normalitat. Per respecte a la diversitat lingüística, doncs, que vol dir per respecte a les persones, s'ha de fer per manera que totes les llengües assumeixin i cobreixin tots els aspectes de la vida de la societat que les parla: l'ensenyament, la vida laboral i comercial, les institucions i els mitjans de comunicació, entre d'altres àmbits.

L'argumentació i els exemples mitjançant els quals Tuson desmunta cadascun dels tòpics són presentats amb simplicitat, per tal de fer el màxim d'evident al lector la precaríssima base sobre la qual se sostenen. Els recursos més utilitzats per Tuson són portar a l'extrem l'afirmació que conté el tòpic, capgirar-la o bé remetre'ns a les dades per tal de fer veure que només que ens informem una mica ja es veu que el tòpic no porta enlloc. En general, doncs, Tuson ens fa veure que davant els estereotips que ens envolten no cal ser gaire savi, que abans que res cal que fem servir el sentit comú, la capacitat crítica que ens caracteritza com a espècie. Alhora, però, Tuson tot sovint ens dóna dades i ens recomana que consultem alguna referència bibliogràfica. Per què? Perquè informar-se abans d'emetre o d'acceptar un judici també és de sentit comú.

El públic al qual va dirigida l'obra és molt ampli, qualsevol persona mínimament disposada a reflexionar sobre els tòpics que circulen per la nostra societat. A mi, però, em sembla especialment recomanable com a lectura de batxillerat, i fins i tot de segon cicle d'ESO, tant pel contingut com per l'estil amb què està escrita. Bona part dels tòpics amb què vivim s'adquireixen durant l'adolescència. Coincideix, però, que alhora aquesta és l'etapa en què es comença a desenvolupar la capacitat crítica de les persones. És per això que lectures com la del llibre de Tuson són idònies per estimular aquesta capacitat entre els joves i, alhora, per combatre i qüestionar tòpics tan arrelats com els que Tuson discuteix. De fet, a la cloenda Tuson atribueix aquests tòpics i les seves nefastes conseqüències a «el fruit d'una mala educació que mai no s'acaba» (p. 105). Celebrem, doncs, la publicació d'un llibre que pot contribuir a combatre aquesta mala educació.

A la cloenda les reflexions de Tuson prenen volada més enllà dels mites lingüístics per suggerir que hem de reflexionar i vigilar per tal que no ens colin gols ni en el camp de les llengües ni en qualsevol altre. A més, reflexionar i intentar de veure les coses d'una manera diferent de la que ens ve donada, i sovint imposada, és fruit d'una mentalitat oberta i progressista, no conservadora. Tuson remata l'obra amb dues cites de Bertrand Russell que no em puc estar de transcriure ni d'usar per concloure, també, aquest comentari:²

«No cal cap capacitat mental elevada per ser conservador. En canvi, els qui defensen un canvi han de posar en joc almenys un pèl d'imaginació per poder concebre alguna cosa diferent del que ja existeix.»

«L'ortodòxia és la tomba de la intel·ligència.»

LAIA AMADAS SIMON

SARAGOSSA, Abelard: *El valencià del futur. Una contribució ideològica*, Benicarló, Edicions Alambor, 2000 («Biblioteca Llengua i País», 4).

Aquest llibre constitueix un encertat estudi ideològic sobre la participació del valencià en la llengua comuna, que té l'objectiu bàsic de contribuir a augmentar el debat ideològic dins el valencianisme. Des d'aquest punt de vista el text complementa una altra obra de l'autor: *Passat, present i futur de les Normes Ortogràfiques de Castelló (1932). Dades i reflexions per a una valencianització de la nostra societat*, on intentava col·laborar en la recuperació de la personalitat valenciana estudiant aspectes de l'ortografia, com ara, els criteris que han determinat la nostra normativa. En *El valencià del futur*, però, no es tracten temes puntuals de lingüística, sinó que s'expliciten les limitacions que té la llengua estàndard de cara

2. Vegeu Bertrand RUSSELL, *Education and Social Order* (Londres, Allen and Unwin. Trad. cast.: *La educación y el orden social*, Barcelona, Edhasa, 1988), cap.1.

als valencians. Toca, doncs, un punt central, l'estandardització, i en concret, la necessitat d'aconseguir un model lingüístic que facilite la identificació del poble valencià amb la llengua culta, element bàsic en l'expansió de l'ús social del valencià. Per tant, el treball es limita a la fase investigadora que, des d'un punt de vista metodològic, és prèvia a la descripció de les especificitats valencianes en la llengua general. Cal dir que els destinataris del llibre no són solament els valencians compromesos socialment en la recuperació del valencià o relacionats directament amb la llengua, com ensenyants, escriptors, etc., sinó també aquells balears i catalans que s'interessen pel conjunt de la llengua i que es comporten solidàriament amb les necessitats lingüístiques que tenen els valencians.

L'obra s'inicia amb una introducció on es comenta la gènesi del llibre, es descriuen les sis parts de què consta i es justifica l'ordenació temàtica que se n'ha fet. A continuació els dos primers capítols expliquen els fonaments teòrics del tema: la naturalesa de les normatives lingüístiques i el fons social que hi ha darrere de qualsevol normativa. Amb coherència i per metodologia científica, l'autor exposa en primer lloc la necessitat de definir els conceptes emprats, com els de *llengua comuna* i *dialecte*, ja que no tothom veu aquestes realitats de la mateixa manera. En especial, el darrer terme, que presenta, també en la nostra lingüística, un ús científic i un altre de politicoides. Després s'ocupa de la *composicionalitat* i el *polimorfisme* per a il·lustrar el vessant social i el lingüístic que té tota normativa, i el risc de marginar algun d'aquests dos aspectes. En general, són els lingüistes els que més tendeixen a oblidar la part social de les normatives, mentre que la marginació dels factors lingüístics és típica de les situacions en què la normativització depèn dels polítics, cosa que explica, per exemple, les campanyes que hom ha fet contra la normativa sobretot a la ciutat de València. Afegim que en aquest capítol, com al llarg del llibre, l'autor completa aquestes qüestions amb dades lingüístiques ben interessants, explicades sempre amb una actitud reflexiva o crítica i tenint present l'evolució de la llengua.

Cal dir que l'objectiu dels cinc capítols primers és mirar d'entendre la realitat valenciana dels nostres dies. És per això que els dos capítols que segueixen adopten una perspectiva històrica, ja que la situació present també s'explica pel passat, especialment pel període que comprèn des de la Renaixença fins a l'actualitat. El capítol tercer entra, doncs, en el tema central del llibre, amb un to més ideològic que es mantindrà fins al final de l'obra. Ací Saragossà planteja una paradoxa: per quines raons la nostra normativa és en general satisfactòria i, en canvi, és deficient per al valencià. Dels factors negatius de la normativa s'estén en aquell que té més transcendència, en el trencament de la unitat de la conjugació verbal. Després de comentar les conseqüències negatives d'aquesta ruptura morfològica, l'autor exposa la necessitat que les variants verbals valencianes i balears figuren al mateix nivell normatiu que les formes de Catalunya, amb un criteri que en diverses ocasions també han expressat altres estudiosos. Complementàriament, analitza alguns elements que deuen haver propiciat que el valencià haja pesat poc en la conformació de la llengua comuna contemporània, com ara, la cre-

ença que el valencià seria la part de la llengua que estaria més castellanitzada. Sobre aquest punt, i molt hàbilment, l'autor posa de manifest la inadequació del tema i la manera inadequada amb què s'ha tractat, i com aquestes manifestacions, de conseqüències tan negatives per a la nostra llengua, palesen un gran desconeixement de la realitat lingüística valenciana. El camí més idoni fóra el que han seguit estudiosos com J. Giner i G. Colón —a qui va dedicat el llibre— que han sabut demostrar per mitjà de dades concretes que el valencià és realment una de les parts bàsiques i decisives de la llengua catalana.

En el capítol següent Saragossà mira de justificar tant des d'un punt de vista lingüístic com des d'un punt de vista social la necessitat que el valencià col·loquial influísca activament en la llengua comuna. Primer analitza la relació entre aquesta i el valencià general en el període històric comprés entre 1960 i 1980, època en què es formà el valencianisme dels nostres dies, i intenta aclarir una altra paradoxa: per què l'enfortiment del valencianisme d'aquest període no acaba de solucionar les deficiències que la llengua comuna té per als valencians. Per exemple, hi ha hagut l'abandó innecessari de paraules i trets valencians, la qual cosa ha ocasionat un distanciament entre la llengua comuna i la col·loquial i, sovint, l'acostament al castellà. A més, la poca capacitat crítica davant la llengua que arriba als valencians des de Barcelona també ha motivat que hom abandonara construccions que són positives per al conjunt dels catalanoparlants. Com a mostra d'aquest tipus de substitucions podem llegir l'explicació sobre la regressió de la forma *avant* enfront de l'anòmala *endavant*, que constitueix a més un bon exemple d'interpretació de dades empíriques. En la resta del capítol es reflexiona sobre les causes socials que fan necessari que el valencià tradicional influísca activament en el català comú, especialment l'exigència de la identificació popular amb la llengua estàndard. En aquest sentit, l'autor fa propostes factibles per als lingüistes, com ara, ajudar el poble pla no solament recordant-li quines característiques lingüístiques hauria de canviar, sinó també quines hauria de mantenir, sobretot quan es troben en perill de desaparèixer; i encara, estudiant les discrepàncies entre la llengua col·loquial i la llengua comuna per veure si hi ha algun aspecte que convé modificar, siga per una banda o per l'altra.

El capítol cinquè ofereix més factors que condicionen la interacció entre el valencià col·loquial i la llengua comuna. Val a dir que els temes que s'hi tracten són bàsicament de naturalesa històrica i social. Així, es reflexiona sobre la política valenciana davant la llengua i sobre les conseqüències lingüístiques negatives que ha tingut l'actuació del valencianisme dels anys 60 i 70, principalment en dues qüestions: d'una banda respecte al rebuig de la realitat social valenciana d'aquell moment, i de l'altra, sobre l'escassa valoració de la literatura valenciana del 1850 al 1960. Al costat d'aquests temes generals el capítol planteja també altres qüestions més laterals, però ben interessants i oportunes, com ara, els efectes que comporta el fet d'usar en valencià formes verbals que provenen de la Catalunya oriental, o l'existència d'un cert centralisme en alguns àmbits socials d'aquesta zona. Sobre aquest aspecte l'autor no es limita a constatar uns fets, sinó que a més

comenta diverses manifestacions del centralisme i les conseqüències que se'n poden derivar. Hem de remarcar que la crítica d'aquestes actituds és sempre constructiva, i va acompanyada d'alternatives i de models positius d'actuació lingüística i social.

Aquest tipus de programa lingüístic està orientat a aconseguir uns objectius concrets de cara al futur, que es precisen en el capítol final de les conclusions. Així, s'hi exposa la necessitat que el valencianisme tinga en compte la realitat sociolingüística valenciana, i que, tot evitant els extrems, presente a la gent del carrer un projecte social i un producte lingüístic valencians. Destaquem que Saragossà hi esmenta també una sèrie de condicions que poden contribuir a la normalització de l'ús del valencià. En el camp concret de la llengua, un mitjà que ajudaria a arribar-hi seria la creació d'una institució legislativa valenciana, la qual caldria dotar de criteris clars i efectius per a evitar la politització enorme que hi ha hagut a l'entorn del valencià. Des d'un punt de vista lingüístic la institució també hauria d'abordar les vacil·lacions que hi ha hagut en la llengua culta durant les últimes dècades, sempre de forma coordinada amb la resta del domini lingüístic. Per a Saragossà, doncs, la necessitat d'aquesta institució es fonamenta sobretot en raons d'acceptació social.

Comptat i debatut, aquest llibre és una excel·lent contribució i invitació al debat, que aporta molta llum a la situació sociolingüística en què es troba la nostra normativa i la llengua comuna entre els valencians.

MARIA ÀNGELS DIÉGUEZ SEGUÍ

BASSOLS, Margarida: *Les claus de la pragmàtica*, Vic, Eumo / Universitat de Vic, 2001 («Llengua i text», 5).

Tal com han posat de manifest diversos autors, l'estudi del significat es pot abordar des de perspectives ben diferenciades. Així, els formalistes conceben l'activitat lingüística com un sistema autònom mentre que els funcionalistes defensen que estudiar l'activitat lingüística només té sentit si es té en compte la seva funció social i el context. *Les claus de la pragmàtica* de Margarida Bassols s'emmarca dins del segon grup ja que parteix de la idea que, per parlar bé una llengua, no n'hi ha prou amb les habilitats articulatòria i auditiva: cal conèixer els mecanismes, regles i estratègies que governen una conversa. Tenint en compte aquesta premissa, doncs, *Les claus de la pragmàtica* es planteja un doble objectiu: d'una banda, presentar les propostes teòriques d'Austin, Searle, Grice, Brown, Levinson i Sperber i Wilson sobre la pragmàtica, i, de l'altra, il·lustrar aquestes propostes amb exemples catalans.

La breu introducció de l'autora va seguida d'un capítol preliminar, en què es reflecteix que les diferents maneres d'analitzar una llengua i les diferents situa-

cions comunicatives originen disciplines diverses (la sociolingüística, la pragmàtica, l'antropologia, la filosofia del llenguatge...). Així mateix, també es descriuen les aportacions dels que podríem anomenar antecedents de la pragmàtica: des del filòsof americà Ch. W. Morris, que fou el primer a situar la pragmàtica entre disciplines lingüístiques com la sintaxi i la semàntica, fins a filòsofs com Aristòtil, Frege i Wittgenstein, tot passant per l'antropòleg polonès Malinowski, segons el qual un missatge s'ha d'interpretar dins del *context de situació*.

En el segon capítol, titulat *La pragmàtica*, l'autora repassa algunes de les definicions que ha rebut aquesta disciplina, la majoria de les quals coincideixen a destacar que la pragmàtica estudia el llenguatge en relació amb el context en què s'emet un determinat enunciat. En aquest capítol, també es defineix la nomenclatura bàsica: s'estudia quines diferències hi ha entre les proferències (*utterances*), objecte d'estudi de la pragmàtica, i les frases (*sentences*), objecte d'estudi de la semàntica, i es destaquen els elements essencials en el context (temps i lloc de l'enunciació, creences compartides pels parlants, intencions dels parlants i regles de funcionament del llenguatge). De tot això, se'n dedueix que l'objecte d'estudi de la pragmàtica va més enllà del límit oracional: s'interessa pels actes de parla, que s'estudien al capítol següent, i per les relacions entre el contingut d'un enunciat i els efectes que produeix. Per cloure aquest capítol, l'autora recull quines relacions hi ha entre la pragmàtica i disciplines com la semàntica, la sociolingüística, la semiòtica, la sintaxi i la filologia.

Tal com ja apuntàvem, el tercer capítol se centra en els actes de parla: comença descrivint la teoria d'Austin (1962) sobre els actes de parla; després, mostra com Searle (1969) adapta la teoria austiniana i, finalment, a partir dels treballs de Shiffrin (1995), s'exemplifica com es pot aplicar la teoria dels actes de parla a l'anàlisi del discurs. D'Austin, que va ser el primer a dir que parlar és fer alguna cosa, Bassols en recull diverses idees, per exemple, la classificació dels enunciats en enunciats *realizatius* (o *performatius*) i *constatius*. Dins dels realizatius, Austin encara estableix una altra divisió entre enunciats realizatius *explícits* i enunciats realizatius *implícits*. Segons Austin, quan usem una oració, duem a terme diversos actes: l'*acte locuti* (acció de dir la frase mateixa), l'*acte illocuti* (acció que es duu a terme quan es pronuncia la frase) i l'*acte perlocuti* (acció de causar uns efectes determinats sobre el parlant). A partir de les idees d'Austin, Searle elabora una teoria dels actes de parla i postula que una enunciació té *contingut proposicional* i *força illocutiva*. Segons Searle, en un acte de parla s'han de reconèixer tres elements: l'*acte d'emissió* (que és equivalent a l'acte locuti d'Austin), l'*acte proposicional* i l'*acte illocuti*, que atreu bona part de l'atenció de Searle. Així doncs, Searle classifica els verbs principals de les proferències dels actes illocutius en *actes illocutius indirectes* i *actes illocutius directes*. Quant als primers, són actes de parla complexos en què, tal com diu Bassols, un acte illocuti primari es realitza a través d'un acte illocuti secundari. Pel que fa als actes illocutius directes, n'hi ha de diferents tipus: *representatius* (per exemple, *insistir* o *predir*), *directrius* (per exemple, *ordenar*, *pregar...*), *compromissoris* (com ara *pro-*

metre o jurar), *expressius* (per exemple, *agrair*, *expressar el condol...*) o *declaratius* (com ara *batejar* o *desterrar*).

Una de les idees que plana sobre *Les claus de la pragmàtica* és que, quan parlem no només expliquem un fet, sinó que implícitament també aconseguim que la gent pensi quelcom. En altres paraules, quan parlem entren en joc un seguit d'inferències, en especial les *pressuposicions*, que Bassols estudia al capítol 4, i les *implícacions*, que s'estudien al capítol 5. Grice (1978) estableix que un enunciat pot posar en joc continguts explícits i continguts implícits. Els implícits poden ser convencionals o no i, a la vegada, els no convencionals poden ser conversacionals o no conversacionals. Al seu torn, els continguts implícits conversacionals poden ser generals o particulars. Kerbrat-Orecchioni (1986) identifiquen els continguts implícits de Grice amb les inferències, proposicions implícites que es poden deduir dels enunciats a partir del context extraverbal, del funcionament de les màximes conversacionals i del funcionament de les inferències lògiques. Bassols dedica, doncs, el capítol 4 a estudiar les característiques d'un tipus d'inferències, les pressuposicions, i exemplifica amb casos del català com la negació, la interrogació i l'encadenament permeten determinar les pressuposicions d'un enunciat. Tanmateix, quan tenim un enunciat que està format per oracions compostes, ens trobem amb el que s'anomena *problema de la projecció*: com funcionen les pressuposicions en aquests contextos complexos? Per contestar aquesta qüestió, Karttunen (1973) distingeix els *caus*, elements que mantenen les pressuposicions de les oracions subordinades (per exemple, els verbs factius o operadors modals); els *endolls*, que deixen en suspens les pressuposicions de les oracions subordinades (com ara els verbs d'actitud proposicional i els verbs realitzatius), i els *filtres*, que deixen passar algunes pressuposicions mentre que n'aturen d'altres (per exemple els connectors condicionals). A continuació, Bassols exemplifica els diferents tipus de generadors de pressuposicions. Entre els generadors lèxics, hi trobem els verbs aspectuals, els verbs factius i contrafactius, els verbs iteratius o els verbs de judici. Per contra, els generadors sintàctics engloben les expressions definides, les expressions adjectivals, les estructures escindides o les oracions temporals, entre d'altres. Bassols tanca aquest capítol plantejant-se una qüestió força discutida (les pressuposicions són pragmàtiques?) i presenta una aplicació del concepte de pressuposició amb un fragment de *Hamlet* de Shakespeare.

En el capítol cinquè, Bassols estudia un segon tipus d'inferències, les *implícacions conversacionals*. Grice estableix el *Principi de cooperació (PC)*, que serveix per determinar aquestes implicacions i defensa que aquest principi es basa en quatre màximes: la de *quantitat*, la de *qualitat*, la de *relació* i la de *manera*. Bassols descriu i il·lustra cada màxima. Així, la màxima de qualitat «aconsella que no es digui allò que es creu que és fals, i que s'eviti allò que tingui una evidència clara, com les obvietats» (p. 149). Al seu torn, la màxima de quantitat aconsella que donem aquella quantitat d'informació que és necessària: ni més ni menys. Quant a la màxima de relació, també coneguda com la màxima de pertinència (*relevance*), suggereix que la nostra contribució ha de ser rellevant i ha de contribuir a l'evo-

lució i èxit de la conversa. D'acord amb la màxima de claredat, hem de dir les coses breument, d'una manera clara i ordenada i sense ambigüitats. Posteriorment, Grice (1981) parla d'un altre tipus d'implicacions: les *implicacions convencionals* (ell les anomena *generalized implicatures*). Aquest tipus d'implicacions estan relacionades amb el significat d'un mot concret i no formen part del significat convencional. Així, tal com mostra Bassols, una frase com *Ja no l'estima* implica que abans sí que l'estimava gràcies a la presència de l'adverbi *ja*.

Semblantment al que ha passat amb les aportacions d'altres autors, Bassols recull que diversos estudiosos han analitzat com es pot ampliar el principi de cooperació de Grice (per exemple, Attardo (1997)) o com es pot reduir el nombre de màximes (per exemple, Horn (1984), Atlas i Levinson (1987) o Sperber i Wilson (1981)). Aquest capítol acaba de la mateixa manera que acaben els dos capítols anteriors: fent una aplicació del concepte que s'ha estudiat en aquest capítol a partir de tres textos diferents.

Pel que fa al capítol 6, s'hi estudia la cortesia lingüística i, igual que a la resta de capítols, l'autora de *Les claus de la pragmàtica* recull les contribucions més rellevants que s'han fet sobre aquest tema: les de Lakoff, Brown i Levinson i les de Leech. Lakoff és el primer lingüista que proposa quatre consells per a l'actuació cortesa, dos dels quals formen la *cortesia negativa* i els altres dos, la *cortesia positiva*. Brown i Levinson (1978) estudien com s'aconsegueix la cortesia. Així, per exemple, estableixen que tot parlant té una imatge positiva i una de negativa, que cal mantenir la imatge de l'altre i la d'un mateix i que els actes FTA (*face-threatening act*) són amenaçadors per a la imatge. En parlar de cortesia, segons aquests autors, entren en joc diversos elements: la imatge, que pot ser perduda, mantinguda o destacada, el poder, la distància social i el nivell d'imposició. Paral·lelament, Brown i Levinson busquen que la relació entre les circumstàncies i les estratègies tingui un cost mínim i un benefici màxim. Bassols reproduceix un esquema d'aquests dos autors, en què es classifiquen les estratègies en funció de si s'acosten més o menys a la cortesia mínima o a la cortesia màxima. Els tipus d'estratègies resultants s'estudien i s'exemplifiquen en diversos apartats. Els actes amenaçadors per a la imatge (FTA) es divideixen en dos tipus: uns *on record* i els altres, *off record*. Així, entre els actes amenaçadors *on record* sense acció redreçadora, hi ha els actes que són amenaçadors per a l'oient i els que ho són per al parlant. Pel que fa als actes amenaçadors *on record* amb acció redreçadora, s'analitzen les estratègies de cortesia positiva, que contribueixen a la imatge positiva de l'oient, i les estratègies de cortesia negativa. Quant als actes *off record*, són un acte de parla que viola una de les màximes de Grice. Bassols en dóna exemples de cada tipus. Al seu torn, Leech (1983) proposa el *Principi de cortesia* (PP) per superar les màximes de Grice. Per arribar a aquest principi, Leech diferencia dues parts (la *retòrica textual* i la *retòrica interpersonal*) i materialitza el PP amb diverses màximes (la de tacte, la de generositat, d'aprovació...). Si Leech intenta superar la teoria de Grice, Kerbrat-Orecchioni intenten modificar la teoria clàssica de Brown i Levinson. Bassols clou aquest capítol amb una breu referència a la cortesia verbal en català.

El capítol 7 està dedicat a l'estudi del *Principi de pertinència*, que Sperber i Wilson estudien i modifiquen en diversos treballs. Hi ha hagut dues respostes a la pregunta de com comuniquem els nostres pensaments: o bé utilitzem la codificació i descodificació de missatges o bé utilitzem el model inferencial. Sperber i Wilson opinen que el sistema de codificació i descodificació s'ha de superar i proposen el procés d'*ostensió-inferència*. L'emissor té una *ostensió*, una intenció, i emet un estímulo ostensiu a partir del qual el receptor obté una *inferència*. Hi ha assumpcions que es comuniquen intencionadament i explícitament (les *explicatures*) mentre que n'hi ha que es comuniquen implícitament i que s'han de deduir a partir de supòsits anteriors (les *implicatures*). Segons Sperber i Wilson, tant en un cas com en l'altre s'usen regles deductives, que poden ser analítiques o sintètiques. Bassols recull que, segons el principi de pertinència, tota implicació té uns *efectes contextuals* als quals s'arriba amb l'*esforç* del parlant. Si l'efecte és gran i l'esforç (el cost) és baix, la proferència és *pertinent*. Evidentment, per determinar si una proferència és pertinent, cal determinar-ne les implicacions: les *premisses implicades* i les *conclusions implicades*. El principi de pertinència, a més, té certes aplicacions que no tenen altres principis. Així, per exemple, dona compte del fet que de vegades trobem una entonació en un context en què no sol aparèixer, del càlcul dels costos i efectes en la interpretació de les metàfores o de les inferències especificades gramaticalment. En resum, tot i que el principi de pertinència agafa com a punt de partida la màxima de pertinència de Grice, aquest principi i la màxima griceniana mantenen certes diferències.

Tal com es pot observar a partir d'aquesta breu descripció dels capítols, Bassols fa un recorregut diacrònic pels diferents temes que estudia la pragmàtica i pels diferents enfocaments que s'han utilitzat per estudiar aquesta disciplina. Així, Bassols a *Les claus de la pragmàtica* exemplifica tots aquests enfocaments amb exemples del català i defineix els termes i les nocions que no han aparegut abans en el text en notes a peu de pàgina. Així mateix, les notes a peu de pàgina també serveixen a l'autora per ampliar, aprofundir o posar en dubte qüestions que poden interessar a un lector més endinsat en la matèria, que a la vegada pot consultar la llista de referències bibliogràfiques que apareix al final de cada capítol. Al final del llibre també hi ha un glossari amb els termes més rellevants. Tot plegat fa que *Les claus de la pragmàtica* sigui un llibre molt útil tant per als estudiants com per al professorat de pragmàtica ja que, d'una banda, ofereix una visió sintètica de les aportacions més rellevants sobre aquesta matèria, i de l'altra, els posa a l'abast un manual en català, de lectura fàcil i ràpida, que exemplifica aquestes aportacions amb casos de la nostra llengua.